

Алишер НАВОИЙ

МАҲБУБ УЛ-ҚУЛУБ

БИСМИЛЛОҲИР-РАҲМОНИР-РАҲИМ

Ҳамд ангаким, зотиға ҳамд ончаким, сазовордур, айтса бўлмас ва сано ангаким, эҳсониға сано ончаким, ери бордур битса бўлмас. Зоти жамиъ камолат сифоти била мавсуф, сифотидин мажмуъи камолот кашф аҳлиға макшуф. Танзиҳи тил шарҳ қилурдин мубарро, тақдиси эл васф этардин муарро. Азамати боғида сипехри даввор бир нилуфардин кам ва қудрати оллида нужуми собита ва сайёра ул нилуфар юзида бир неча қатраи шабнам. Нилуфар юзига шабнам сочқучи ҳам ул ва шабнам суйидин нилуфарзор, балки гулистони Эрам очғучи ҳам ул. Бениёзлиғи жанбида чархи нигун бир гадоӣ, ниёзманд ва чорасозлиғи оллида даҳри букаламун бир бечораи ажзпайванд. Вужуди мулоҳазасида офариниш вужуди номавжуд, зоти мутолаасида аввалин ва охири буди нобуд. Хони эҳсони теграсида олий шон шоҳлар ризққа сойил ва илми бепоёни тааққулида олий макон огоҳлар жаҳлга қойил. Қаҳҳорлиғи сарсари учурурға собит ва сайёр, настараннинг сочилғон яфроғлари жабборлиғи куюни совурурға даҳри ғаддор. Байт ул-ҳазаннинг тўкулғон туфроғлари йўқни бор қилмоқ ва борни йўқ қилмоқ анинг қудратиға осон, бору йўқ ва йўқу бор анинг эҳсонидин умидвор ва қаҳридин ҳаросон. Бир овуч туфроғни малакут хайлида хилофат тахтиға ўлтурмоқ анга ярашур ва йиллар малоикаи муқаррабинға пешволик қилғоннинг бўйниға лаънат тавқи ул солур.

Қитъа:

*Қодиреким, қудратидин мунча юз амри гариб,
Бўлса ҳар соатда мавжуд андин эрмастур ажаб,
Ўн секиз минг оламу одам яратиб, айламак
Бир кишини офариниш дафтаридин мунтахаб.*

*Ул қила олур анга келди мусаллам бу умур,
Гар ўзи эрди мусаббаб, лек бу бўлди сабаб.*

Ва дуруди номаъдуд ул маҳбуби оқибат Маҳмудғаким¹, ҳақ таоло анга курб ва манзилат бердиким, олам ва одам вужудидин мақсуд анинг вужуди эрди. Хужаста тийнати руҳи покдин тоҳир ва фархунда хилқати аносир таркибидин пок эркани зоҳир. Аносирининг² ели Масих³ анфоси ва туфроғи Яъқуб⁴ кўзининг тўтиёси ва суйи Ҳизр⁵ чашмасининг зулоли ва ўти калим дарахтининг нори иштиёли. Бу аносирни руҳи пок деса ери бор ва руҳиға руҳи фидок демак сазовор. Тойири сидранишин Буроқи⁶ барқгоми ва сойири. Руҳ ул-аминнинг⁷ улви хироми. Афлок шабистони юзи баҳоридин гулшан ва малоики уюни раҳши ғуборидин равшан. Каломи шаънида «Маянтиқу инал хавй»⁸ ва нутқи баёнида «ин ҳува илло ваҳюн юҳо»⁹. Асрори илоҳиға зоти амин ва иноят номутоноҳидин оти «рахмат ул-оламин»¹⁰.

Маснавий:

*Ики гисуси ики лайлат ул-қадр,
Бу янглиз ики лайл ичра юзи бадр,*

*Лайлу бадр ўлуб шамъи шабистон,
Узоридин хўй анда кавкабистон.
Бу кавкаблардин айлаб тенгри мавжуд,
Нубувват маъшариға дурри мақсуд.
Нубувват спехрида қуёш эркони маълум,
Мусоҳиблар шаънида асҳоби каниужум¹¹.*

(Саловати Оллоҳи алайҳи ва ало олиҳи ва асҳобиҳи ало явмиддини)¹².

Аммо баъд: фуқаронинг гадои ва ғароиб мастураларининг чехракушони ал-фақир ул-ҳақир Алишер ал-мулаққаб бин-Навоий (ғаффара зунубиҳи ва саттара айюбиҳи)¹³ мундоқ арз қилур ва адосин ўзига фарз билурким, бу хоксори паришон рўзгор шабоб авонининг бидоятидин кухулат замонининг ниҳоятигача даврон воқеотидин ва сипехри гардон ходисотидин ва даҳри фитнангиз буқаламунлуғидин ва замонаи рангомиз гуногунлиғидин муддати мадид ва аҳди баид ҳар навъ шик ва суратда ақдом урдум ва ҳар тавр сулук ва қисватда югурдум ва ўзумни яҳши-ямон хизмат ва суҳбатиға еткурдим. Гоҳ мазаллат ва ано вайронида шеван кўргуздум ва гоҳ иззат ғино бўстонида анжуман туздум.

Маснавий:

*Гаҳе топдим фалакдин нотавонлиғ,
Гоҳе кўрдим замондин комронлиғ,
Басе иссиғ, совуғ кўрдўм замонда,
Басе аччиғ, чучук тоттим жаҳонда.*

Ифлос ва нотавонлиғ хангомида, яъни фалокат ва номуродлиғ айёмида гоҳ илм мадорисида сафи ниолда ер туттум, гоҳ уламо мажлисида илм нуридин кўнгулни ёруттум. Гоҳ атқиё масожидида алар қадами етган ерга юз қўйдум ва сажда қасратидин манглайим терисини сўйдум. Ва гоҳ сафо хонақоҳи аҳли ибрикиға сув куймоқ била аржуманд бўлдум ва гоҳ фано дайри хайли сабукашлиғидин сарбаланд бўлдум. Ва гоҳ лаимлар олида хорлиғ ва гоҳ арзоллар олида безътиборлиғ кўрдум. Ва гоҳ ишқ кўйида бебоклик ва одамийкуш паричехраларға ҳалоклик даст берди. Ва гоҳ жунун маҳалласида арзол бўйнулмағи силлий урдилар ва атфол бошимға тош ёғдурдилар ва гоҳ шаҳрим эли ситамидин ғурбатка туштум ва ғариб халойикқа қўшулдум ва ковуштум. Ва жибол куллеси оромгоҳим бўлди ва гоҳ сахро этоги паноҳим бўлди. Ва гоҳ ғурбатда алил ва ғариб элга залил бўлдум. Гоҳ бу шиддатлардин азми ватан қилдим. Ва гоҳ азизлар хизматидин ўзумни баҳраманд ва сўзумни дилписанд ва аржуманд топтим.

Рубоий:

*Гардун гаҳ манга жафоу дунлуқ қилди,
Бахтим киби ҳар ишта забунлуқ қилди,*

*Гаҳ ком сари раҳнамунлуқ қилди,
Алқисса: басе буқаламунлуқ қилди.*

Аммо шуғл ва комронлиқ чоғида ва кўнгул мулки халқ ҳужуми булғоғида ва гоҳ аморат маснадида ўлтурдум ва ҳукм ва ҳукумат маҳкамасида додхоҳ сўрдум ва гоҳ подшоҳ наёбатида таракқуб туздум ва наззорагар элга ўзумни комрон кўргуздум. Ва гоҳ макрумат айвонини макон қилдим ва акобир ва ашрофни таъзим юзидин меҳмон қилдим. Ва гоҳ нишот боғида базм тарҳи

солдим ва соқий ва мутриб базму симоидин баҳра олдим. Ва гоҳ салотни муҳолафатларида ароға кирдим ва мунозаатларин мувофакатга қарор бердим. Гоҳ ҳарб маъракасига ўзумни солдим, ва жаҳл ва нодонлиқ тухматин бўйнулга олдим. Ва гоҳ хайрот аҳлига ўзумни қотгим ва ҳар навъ хайр буқълари тузатгим, андоқки, саъйимдин работлар бўлди ва андин мусофирларга нишотлар бўлди.

Байт:

*Димоғима тушубон кўп тасаввуру пиндор,
Ўзумни жоҳу улуғлуққа айладим изҳор.*

Бу муқаддимотдин мақсад буқим, ҳар кўй ва кўчада югурубмен ва олам аҳлидин ҳар навъ элга ўзумни еткурубмен ва яхши-ёмоннинг афъолин билибмен ва ямону яхши хислатларин тажриба қилибмен. Хайр ва шаръдин нўш ва ниш кўксумга этибдур ва лаим ва карим захм ва мархамин кўнглум дарк этибдур. Ва замон аҳлидин баёзи асҳоб ва даврон хайлидин баъзи аҳбобки, бу ҳоллардин хабарсиз ва кўнгуллари бу хайр ва шаррдин асарсиздур.

Қитъа:

*Не билгай ул кишиким, шаҳду майни тотмайдур
Ки, васлу ҳажр киби ул чучук дурур, бу ақиғ.
Билур залил мусофирки, пўя айларда,
Қуму тўзонг юмишог, тоғу хорадур қатиғ.*

Бу навъ асҳоб ва аҳбобга интибоҳ қилмоқ ва аларни бу навъ ҳолатдин огоҳ қилмоқ вожиб кўрундики, ҳар тоифа хисолидин вуқуфлари ва ҳар табақа аҳволидин шуурлари бўлганки, муносиб эл хизматиға шитоб қилғайлар ва номуносиб эл суҳбатидин ижтиноб вожиб билгайлар ва бори эл била махфий розларин сўзлашгайлар ва шаётин ва инс макру фирибдин бозий емагайлар. Ва ҳар навъ эл суҳбат ва хусусиятики, аларга ҳавас бўлғай, бу фақирнинг тажрибаси аларга бас бўлғай.

Чун бу мақолатнинг қулубға маҳбублуғи маълум бўлди, анга «Махбуб ул-қулуб» от қўюлди. Ва бу битилган фавоиднинг кайфияти чун билилди, ани уч қисм қилинди.

Аввалғи қисм: соир ун-носнинг афъол ва аҳволининг кайфияти¹⁴.

Иккинчи қисм: ҳамида афъол ва замима хисол хосияти¹⁵.

Учинчи қисм: мутафарриқа фавоид ва амсол сурати¹⁶.

Умид улким, ўқуғувчилар диққат ва эътибор кўзи била назар солғайлар ва ҳар қайси ўз фаҳму идроклариға кўра баҳра олғайлар, битгучига ҳам бир дуо била баҳра еткургайлар ва руҳини ул дуо футуҳи била севундургайлар.

Аввалги қисм

ХАЛОЙИҚ АҲВОЛ ВА АФЪОЛ ВА АҚВОЛИНИНГ КАЙФИЯТИ

Ул қирқ фаслдур

Биринчи фасл

ОДИЛ САЛОТИН ЗИКРИДА

Одилу оқил подшоҳ ибодуллоҳға зиллуллоҳ. Хилофат мулки анинг фармонида «инни жоилун фил арз халифа»¹нинг шаънида. Буким одил подшоҳ таърифдин бийикроқ эрур «валадат физ-замон ас-султон ул-одил»² андин хабар берур. Улки анинг зоти била мубоҳидур хожаи кавнайн³ дебдурким, «адли соат хабара мин ибодат ул-сақлин»⁴.

Одил подшоҳ ҳақдин халойиққа раҳматдур ва мамоликка мужиби амният ва рафоҳият. Куёш била абри баҳордек қора туфроғдин гуллар очар ва мулк аҳли бошиға олтун била дурлар сочар. Фуқаро ва нотавонлар анинг рифқ ва мадоросидин осуда, залама ва авонлар анинг тиғи сиёсатидин фарсуда. Ҳиросатидин кўю кўзи бўри хавфидин эмин ва сиёсатидин мусофир кўнгли қароқчи ваҳмидин мутмаин. Рифъатидин ҳар мактабда атфол ғавғоси ва мухофазатидин зуафо ҳаммомида аларнинг алолоси, хайбатидин йўллар қароқчидин холи ва қўллар тўла улус моли ва забтидин амалдорлар қалами синук ва ситамкорлар алами йикук. Жиддидин масоҷид жамоат аҳлидин мамлу ва мадорис баҳс ва жадал хайлидин ғулув. Қисоси тиғидин ўғри илги эл молидин кўтоҳ, интиқоми биймидин қотиъ тариқ холи адам биёбонида табоҳ. Туннинг кўпи дўконларда савдо учун шамъ ва авбош кўча гаштидин кўнгуллари жамъ. Шомдин то сахар хонақоҳлар эшиги очук ва хилватлар ибодат нуридин ёрук. Шаҳрда кўйлар посбони ул, ёзида кўйлар шубони ул. Раййятға саро ва боғ андин маъмур ва сипоҳиға ком ва фароғ андин мавфур.

Андин кечалар атрок зуафоси иши ўрғуштак ва атфол варзиши оқ сўнҗак. Ажузлар чарх уни мадди била анинг дуосиға нағмасоз ва канизаклар момук сабамоқ уни била анинг олқишиға нағмапардоз. Фуқаро иши анга ҳам дуо ва ҳам нозиш, анинг даъби фуқароға ҳам сахо ва ҳам навозиш.

Очлар ғизоси базл ва атоси хонидин, яланғочлар либоси хизонаи лутф ва эҳсонидин. Мулк боғин маъмур қилурға абри сероб ва мулк аҳли кўзин ёрутурға меҳри жаҳонтоб. Ўзга мулкнинг раоё ва халқи анинг орзусида ва яна кишвар мазлумлари анинг адли дуоси гуфтигўсида. Яхши отиға уламо иши расоил тартиби ва яхши сифотиға шуаро варзиши қасоид таркиби, муғаннийлар иштиғоли саноси учун суруд тузмак ва мусаннифлар мақоли дуоси оҳангида нағма кўргузмак. Халқ ризосидин ҳақ ризосиға толиб ва додхоҳ сўрарда сўруғ кунни ваҳми кўнглиға ғолиб.

Маснавий:

*Улус подшоҳию дарвешваи,
Анга шоҳлиқдин келиб фақр хаи,*

*Жаҳондорларга сипеҳр интибоҳ,
Валий аҳли фақр олида хоқи роҳ,*

Жаҳон мулки олинда хошокча,

Вале бир кўнгул мулқи афлокча.

*Бори бенаволар навосози ул,
Ҳамул навъким, Шоҳ Абулғози⁵ ул,*

*Келиб айни инсонун инсони айн,
Жаҳон вориси Шоҳ Султон Ҳусайн*

*Ки, то бўлса гардунга давворлиқ,
Анга боқий ўлсун жаҳондорлиқ.*

*Халойиққа бу шаҳдин ўлсун нишот,
Даме бўлмасун холи андин бисот.*

Иккинчи фасл

ИСЛОМПАНОҲ БЕКЛАР ЗИКРИДА

Мундоқ шоҳга мусулмон бек набий хизматида тўрт ёрдин биридек. Номуродларнинг паноҳи ва подшоҳнинг давлатхоҳи. Шоҳга дунёда чин сўз дегувчи ва анинг охирати ғамин егувчи. Ёмонлар андин ҳаросон ва яхшилар душворлиғи осон. Эл моли тамаъи кўнглида нобуд ва аёли хаёли замирида номавжуд. Муроди раоё амният ва мақсуди бароё жамъияти. Ул мусулмонларга ризоҷўй ва мусулмонлар анга дуоғўй. Ўзининг зоти тузук ва саъйи шоҳ эшигида тузуклук.

Шоҳ эшиги мундоқ бекдин холи бўлмасун ва давлатнинг андин ўзга интиқоли бўлмасун.

Учинчи фасл

НОМУНОСИБ НОИБЛАР ЗИКРИДА

Ёлғончи худнамо ноиб нисбати мусалламаи каззоб миллати, нубувват тухматин ўзига солғон ва Жаброил⁶ ваҳидин дегони бори ёлғон. Мунга ҳам шоҳ хусусияти изҳори ғайри воқеъ ёлғон бори. Ёлғон ҳукм еткурурига боис тамаъи шум ва ўтрук парвона еткурурига сабаб ҳирси мазлум. Нима олурда ёлғон анга чин ўрнига ва мусулмонларга нуқсон анга дин ўрнига, ёлғон борида анга чин демаки маҳол ва ришват олурда ўзга сўз деб, аммо кўнглида ўзга хаёл. Мундоқ ноибки, бир бўлмаган феълию қавли, шоҳ эшигининг гум бўлғони авли.

Тўртинчи фасл

ЗОЛИМ ВА ЖОҲИЛ ВА ФОСИҚ ПОДШОҲЛАР ЗИКРИДА

Одил подшоҳ кўзгу ва бу анинг учасидур. Ул ёруқ, субҳ, бу анинг қоронғу кечасидур. Зулм анинг кўнглига марғуб ва фиққ анинг хотирига маҳбуб. Мулк бузуғлиғидин замирига жамъият ва улус паришонлиғидин хотирига амният. Ободлар анинг зулмидин вайрона, кабутар тоқчалари бойқушга ошиёна. Бода сели чун базмида тўғён қилиб, ул сел мулк маъмураларин

вайрон қилиб. Сувчи хонасиға фарш масжид равоқи тўкулгонидин ва кўплари бошиға хишт меҳроб токи емрулгонидин. Агар қон тўкмак анга пеша, кимки жони бор анга андеша. Агар шурбға машъуф - кўй ва кўча мусулмонларға махуф. Агар фосиқ бўлса ва бад, афъол - эл ирзи ва аёлиға андин бийму накол. Ва ситезарўй бўлса ва худрой мушфиқ Навоий жониға вой!

Ўз ношойисти ўз олида хўб ва эл маъкули анга мардуд ва маъюб. Кўп хизмат оз саҳв била олида нобуд ва кўп ҳақ ва рост оз хато била илайида номавжуд. Хато ройи ўнг келмаса, дахлсизларға ширкат, балки нақиз тутқонларға зиёда тухмат. Носавоб хаёли туз чиқмаса, ширкати йўқларға итоб ва балки хабари йўқларға арода азоб. Ҳаёт суйин оғу деса, мусаллам тутмоғон гунаҳкор ва куёш нурын қоронғу деса, таҳсин қилмоғон тийра рўзгор.

Ўз жонибидин қатранинг дарёча хурмати ва зарранинг байзача қиймати. Эл тарафидин моли олам бир қора пулдин кам ва фидо қилғон жони азиз, онча йўқким, бир пашиз. Қора қузғунни оқ туйғун деса, қозни яхши олур демаган муқассир. Ёрук кунни тийра тун деса, суҳо кўрунадур демаган мудбир.

Чин дер элга - жон хатари, хайрға далолат қилғувчиға ўлум зарари. Ҳақ анинг қошида ботил, хирадманд анинг ақидасида жоҳил.

Элдин кўнглида кийнаси - махфий хазинасининг дафинаси. Қатл учун жон бермак шиори, эл молу жониға қасд - шикори.

Бу ёмон подшоҳки, бўлғай вазири ҳам ёмон, андоқки, Фиръавн наёбатида Ҳомон⁷.

Байт:

*Уйлаким шоҳ морга бўлғай мумид ҳам жаъфарий,
Ё вабойи халққа тоун ҳам ўлғай бир сари.*

Тенгри мундоқ балоларни адам чоҳидин вужуд тахтгоҳиға келтурмасун ва йўқлук зиндонидин борлиғ шахристонига еткурмасун.

Бешинчи фасл

ВУЗАРО ЗИКРИДА

Вазир визрдин муштакдур ва бу феъл анинг зотиға аҳақ ва аляқдур. Бу ишни писандида қилғон Осаф⁸ эрмишким, нигини нақши «қад раҳималлоҳу ман ин-сафа»⁹ эрмиш. Ҳамоноки, Осаф борди, инсофин олиб борди ва инсоф гавҳарин бу ноинсофлар орасидин чиқорди. Киши агарчи ўзин елдек ҳар ён солғай, Осафни бу хокдонда қайда топа олғай. Даҳр элида бировки Осаф ниҳоддур, билгайким, Сулаймон тахти барбоддур.

Бу золимлар - мулкни барбод бергувчилардур ва мулк аҳли йиғиштурғонларин битиргувчилардур. Авло улким, булар зикрида киши хома сурмаган ва бу хомадек қора юзлуклар отин қалам тилига келтурмагай. Заҳр бериб бемор ўлтургувчи табиб, буларнинг ҳолиға мушобехдур ва қариб.

Бу икки хайлдин ҳар бири бир афъи, шоҳға вожибдур буларнииг дафъи. Булар, жумласи чиёнлар, халойиққа еткурур зиёнлар. Килклари нўғи ақраб ниши, райят жониға ул ниш ташвиши. Неча бу ниш мазлумларға санчилғай, умид улки, бошлари ажал тоши била янчилғай.

Маснавий:

Булардин гар аъло гар адно дурур

*Ким, андин халойиққа изо дурур.
Шаҳ ўлтурмас авлодур ул элни бот
Ки, дебдур набий «иқтилсо алмуъзият»¹⁰*

Олтинчи фасл

НОҚОБИЛ САДРЛАР ЗИКРИДА

Бедиёнат судур бидъати саййиадур било-зарур. Бу нокас агар омийдур фиску фужур анинг комидур. Мажлисида нағманавозлиқ илм ва тақво азосиға - навҳасозлиқ. Уламо келтурган гулоб шишаларики холи қолиб, бода солурға ани мулозимлари олиб. Бу келтурган набот газак учун ушалиб, вазифа важҳлари ўзга асбоб учун сайғолиб Бадкирдор анда ғалаба ва пойкор анда талаба. Навкарларига ош хонақоҳ ротибасидин ва чухралариға маош шайх ва мударрис вазифасидин. Базмиға май келтургали мухтасиб рози ва майға бодаполо риши қози, кишварки, анда маноҳий мундоқ беҳисоб бўлғай, ислом ва шариатға не иззат ва не ҳисоб бўлғай.

Садр керак уламоға дастёр бўлса ва машойихқа коргузор ва хизматкор ва содотға мумид ва фукаро хизматида мужид. Зулм риштасин узгувчи ва авқоф бузуғин тузгувчи ва зироат қасратида саъй кўргузгувчи.

Маснавий:

*Йўқ улким фосиқу хаммору зукка
Ки, бузгай гарчи бўлғай хожса дукка.
Рикоби нақши кимсонлиғ саросар
Тўнида ортиқ ондин зебу зевар.*

Қитъа:

*Кераки бошига қўйса алоқалик дастор,
Яна ридо ҳам анинг эғнида маволийдек.*

*Йўқ улки, маркаби бўйнига боғлаб осса қўтос,
Осилгай ўзининг ўз бўғзидин сақолидек.*

Еттинчи фасл

ФОСИҚ ВА БАДМАОШ, БАҲОДИРЛИҚ ЛОФИН УРҒОНЛАР ЗИКРИДА

Шоҳ эшигида ёрмоқни зоеъ қилғувчи жамоатким, алардин не тенгриға тоатдур ва не шаҳға итоат.

Тариқлари - худнамолиқ ва расмлари - худоролиқ. Ишлари - мастлиғ, варзишлари - худпарастлиғ. Чин демаклари лоф, маънили сўзлари газоф. Журъакашлик - динлари ва кофирвашлик - ойинлари. Кўнгуллари тўбичоқ секретурдин ором топмоқ ва сўзлари бош яланг юзга чопмоқ Базмда даъволари Хотамлик¹¹, размда талошлари Рустамлик¹². Ўтағаларидин насри тойирға рам, найзаларидин симоки ромих юзи дарҳам. Таврларидин ошуфтароқ аларға дастор ва дастор алоқасидин учаларида озор.

Мулк душмани дафъи шуҳратлари, шоҳга мулк асрар миннатлари. Бу даъво бошига етгунча нечасини май ўлтуруб, нечасини ўзга фикс дўзахга еткуруб. Юздин бирики маъракага етиб, йўртоқ чопиш билан ўзин зоеъ этиб. Мубориз афганликлари ўз ҳолига, сафшиканликлари ўз ясолига. Бу навъ баҳодир ҳеч маъракада бўлмасун ва ҳеч саф бузарда анинг қони тўқулмасин. Шоҳга сипоҳ-дарвишлар дуосидур - фуқаро ҳиммати ва тенгри ризосидур. Шоҳким, анга ҳақ инояти сипоҳ бўлғай, ливосининг зийнати наср мин Оллоҳ бўлғай. Шоҳга то давлат бор - душман эрур хор ва хоксор. Давлатга еткурғувчи тенгри, ҳам олғувчи, ҳам берғувчи тенгри. Ул берса, киши ола олмас, ул еткурса, киши йироқ сола олмас. Шоҳки, ҳақ амрин бажо келтурғай, бу давлат кўп хавфларга ражо еткурғай.

Қитъа:

*Шаҳеки, сидқи анинг тенгри бирла туз бўлғай,
Не ғам адувси анинг бир йўқ эрса юз бўлғай.
Кишига тенгри берур фатҳ йўқки, хайлу сипоҳ,
Пас эътимод анга айламас не сўз бўлғай.*

Байт:

*Черик бўлса ва бўлмаса бахтиёр,
Сипаҳга адув хайлиннинг ҳукми бор.*

Секкизинчи фасл

ЯСОВУЛ ГУРУҲИ ЗИКРИДА

Ясовул, бир мазлум иши кейинча борғай ва ул мазлумни золимдин кутқорғай. Агар музд тиламаги макдурдин ортуқроқдур, ул золимга улуғроқ ўртоқдур. Агар саъйиға яраша олур хаёли бўлғай, ота мероси ва она сутидек ҳалоли бўлғай. Ва агар тамаъи ҳаққ ус-саъйидин камдур, эрлик ва мурувват анга мусалламдур. Ва агар саъй қилғай ва олмағай, муздким анга ҳақдур, ани деса бўлғайким, валийи мутлақдур.

Кўп эранлар бу ишни шиор этибдурлар ва бу сулук била мақосидға етибдурлар.

Маснавий:

*Авлиёуллоҳки, ҳар суратда бор,
Баъзи этмиш бу равишни ихтиёр,
Чун эрурлар қуббалар ичра ниҳон,
Ҳақдин ўзга кимсага эрмас аён.*

Тўққузинчи фасл

ЯСОҒЛИҚ ВА ҚОРА ЧЕРИК ЗИКРИДА

Ясоғлиқ деган қора черик, яъжуж ва маъжуж хайлиға шерик. Эмгақдин аларға ором йўқ, ясоқ тортардин бир нафас ком йўқ. Ишлари талай олғонни таламоқ, ёт юртда чугурткадек сабза

ва яфроғни яламоқ.

Инсонлиқ била алар орасида мубоянат, мусулмонлиқ била алар ўртасида мунозаат. Фаҳму идрокдин алар зоти орий, ақлу инсофсиз биззот бори. Қаёнғаким юзландилар, аларға ёнмоқ йўқ, кеча ва кундуз тағофул уйқусидин уйғонмоқ йўқ. Исиғ ва совуқ танларига тафовут қилмай, очлиғ ва яланғочлиқ зарарини жисмлари билмай. Одамийсизлиқда махлуқотдин мумтоз, хайвонликлари кўпу мардумликлари оз.

Рубоий:

*Ул қавмдин аъжуба халойиқ бўлмас
Ким, меъдалари ҳаром ердин тўлмас.
Ўлгунча бало чекиб эрурлар мавжуд,
Чин бўлди бу даъвоки, ясоғлиқ ўлмас.*

Турфа буким, чун ҳақнинг ҳар навъ элга инояти пинҳони бор, булар орасида ҳам яшурун эранларнинг имкони бор. Ўрду бозори ўзин ясоғлиққа қотғувчи, ўнгай ҳам улуш олмай оғир сотғувчи. Черик улушидин ҳар бор алар шаталхор, андоқким мулк аҳлидин амалдор.

Байт:

*Сипоҳий молин ул хайли табоҳи,
Туну кун муфт олиб хоҳи нахоҳи.*

Мумкин йўқким, одамизод аларға сазо бергай, магар тенгри аларға бало бирла жазо бергай.

Ўнунчи фасл

ШОҲ УЛУСИ ЎЗИГА МУШОБИҲ БЎЛУР ЗИКРИДА

Шоҳға ҳар кимки, мулозим ва тобиъ бўлғай, иши ва таври шоҳ ишиға мушобих воқеъ бўлғай. Агар шоҳға адолат шиор, улуси шиорида ҳам адолатдин осор. Агар зулмпеша - элида ҳам зулмидин андиша. Агар ул исломойин, халқ шиори ҳам ислом била дин. Агар ул куфрхисол - элга доғи куфр тарийқи афъол. Хукамо шоҳни дебдурлар: дарёйи заххор ва қавму хайлин дарё теграсидағи анҳор. Дарё суйиға не кайфият ва не хосият, анҳорға ҳам ул кайфият ва хосият. Ул аччиғ - бу аччиғ; ул чучук - бу чучук; ул тийра - бу тийра; ул сузук - бу сузук.

Маснавий:

*Ариғларки, ул баҳрдин айрилур,
Биликлик аларнинг суйин ҳам билур,
Чу бирдур сув дарё била наҳр аро,
Эмас таъмида ҳожати можаро.*

Ўн биринчи фасл

ШАЙХ УЛ-ИСЛОМ ЗИКРИДА

Шайх ул-ислом мусулмонлар пешвосидин иборатдур ва ислом муқтадосида ишоратдур. Мундоқ киши олиме керак исломпаноҳ ва орифе керак муқарраби даргоҳ, хирадманди шариатшиор ва факрға хурсанд ва тариқатосор. Яхши-ямон шафқати файзи ом ва улуғ-кичикка иршоди нафъи молакалом. Коми бўлғай шаръ қонуниға росих ва барча мубтадеълар бидъатиға носих. Ангаким, бу навъ бўлғай ойини ислом шайх ул-ислом деса бўлур вассалом.

Байт:

*Мундин ўлди муқарраби борий,
Шайх ул-ислом пири Ансорий.*

Ўн иккинчи фасл

ҚУЗОТ ЗИКРИДА

Қози ислом биносиға аркондур ва мусулмонлар хайр ва шарриға нофизи фармондур.

Улуми диниядин кўнгли мулки маъмур керак ва яқиний фаросатдин хотири жамъияти бефутур. Майли шахсий замири кишваридин мутаворий ва мудохана таррори мулояматидин соф кўнгли орий. Маҳкамаси махзани улуму шаръия ва ҳукм қилурида ошною бегона анга аласавия¹³. Илму таквосидин кўнгулларда шукуҳ ва диққат, фаросатидин бедиянатлар кўнглида андуҳ. Кўнгли Каломуллоҳ аҳкомидин қавий ва ҳукмида муқтадо аҳодиси мустафавий.

Шаръий ҳийлалар гириҳидин кўнгли очуқ, фуқаҳо тазвирлари тийралигидин замири ёрук. Ришвахўр муфтилар - қошида манкуб ва ҳийлакор вакиллар - олида маъюб.

Омий қозики май ичкай - ўлтургулукдур ва дўзах ўтига етмасдин бурун куйдургулукдур.

Қозийи ришвахўр-ислом ҳисориға раҳнагар. Улки ришват бериб қазо ола олғай, ришват олиб ҳам шаръни буза олғай. Қозий керакким, жодаи шаръдин қадам чиқармағай ва сироти мустақимдин ташқари бормағай. Мустақим хат ҳар қаёнким, майл қилди эгри бўлди. Соз торидекким, эътидолдин тажовуз қилди, тузуки бузулди. Улки ҳукми эл моли ва жониға жорий бўлғай, керакким, даъби муқмир шиори бўлғай. Аёғиким, сироти мустақимдин тойилди ва ял чоҳи тубин мақом қилди. Бу ишни ўзи қилурмен деган бебоку козиб, козиби бебокка пайғамбар шаръи ҳокимлиғиға не муносиб.

Қитъа:

*Мухбири содиқ шаҳеким қилди дину шаръни,
Бори адён носехи андоқки, мумкин эрди туз.
Козиб ул йўлни нечук тузгайки, бир каззоб ҳам,
Қилди кўп даъво, вали қўйди жаҳаннам сори юз.*

Ўн учунчи фасл

МУФТИЙИ ФАҚИҲЛАР ЗИКРИДА

Муфтийи фақиҳе керак мутадаийин ва олиме керак мўъмин, ислом илмида моҳир ва диёнат нури жабинида зоҳир. Майлдин кўнгли бекусур ва ҳийладин замири бефутур. Қалами ривоётда

содик, рақами мужтахид сўзи била мувофик; йўқки фосиқе бўлғай майхор ва жоҳиле бўлғай бадкирдор ва ғаддор. Бир дирам учун юз ҳақни ноҳақ этгувчи ва оз карам учун кўп «ло»ни «наам»¹⁴ битгувчи. Бир сабат узум учун бир боғни куйдурмақдин ғами йўқ ва бир ботмон буғдой учун хирмонни совурмоқдин алами йўқ. Муфтиеки, хийла била фатво тузар қалами нўғи била шариат юзин бузар. Музд учун сийм олибки, молиға қотар динини дунёға сотар. Мундоқ муфти одамийкуш табибдур, бирига ислом қатли, бирига мусулмонлар қатли насибдур.

Рубоий:

*Муфтиким, ишига музд олиб қилса рақам,
Музд ортуқ эса, майл керак қилғай кам,
Фатвода чу бўлди музд учун «ло» ву «наам».
Қилмоқ керак ул қаламзаи илгини қалам.*

Ўн тўртинчи фасл

МУДАРРИСЛАР ЗИКРИДА

Мударриснинг керакки, ғарази мансаб бўлмаса ва билмас илмни айтурға муртакиб бўлмаса ва худномолиғ учун дарс ҳавзасин тузмаса ва худситонлиғ учун такаллум ва ғавфо кўргузмаса. Жаҳлдин дастори улув ва алоқаси узун бўлмаса ва мубоҳат учун мадраса айвони боши анга ўрун бўлмаса. Диний улум билса ва яқиний масоил таълим қилса. Бебокликлардин ҳаросон ва нопокликлардин гурезон бўлса, йўқки ўзин олим билгай неча мажхулға анвои фиксни мубоҳ, балки ҳалол қилгай, қилмас ишларни қилмоқ андин маълум бўлғай ва қилур ишлар тарки андин қоида ва русум бўлғай. Бу мударрис эмасдурким, мубтадеъдур ва мундоқ киши суҳбати ислом мумтанеъдур.

Олим керакким, мутаққий бўлса ва огоҳ ва айтурға қола Аллоҳ, қола Расуллоҳ.

Қитъа:

*Ҳар не айтур бўлса Худову Расулдин
Андин сўнг ўлса мужтахиду авлиё сўзи.
Андин киши не ким эшитур ва ёки ўрганур бўлса,
Худо сўзи йўқ эса, Мустафо сўзи.*

Ўн бешинчи фасл

АТИББО ЗИКРИДА

Табибға ўз фанида ҳазоқат керак ва беморлар ҳолиға шафқат ва марҳамат керак. Ва нафси тибға таъби мулоим ва ҳукамо қавлиға пайрав ва мулозим. Сўзида рифку дилжўйлук ва ўзида озарму хушхўйлук.

Ҳозиқ табибки шафқати бўлғай - Инсои Рухуллоҳға¹⁵ нисбати бўлғай. Исо иши чиққон жонни танға кивурмақ дуо била, мунунг тандин чиқадурғон жонға монеъ бўлмоқ даво била.

Мундоқ табибнинг юзи мариз кўнглига махбубдур ва сўзи бемор жониға марғубдур. Дами алиллараға даво ва қадами хасталарға шифо. Хизри нажот анинг талъати ва оби ҳаёт анинг

шарбати.

Агар фанида мохир бўлса, аммо бадхўй ва бепарво ва дуруштгўй, маризга, агарчи, бир жонибдин илож еткурур, аммо неча жонибдин тағйири мижоз еткурур ва лекин омий табибким, эрур шогирди жаллод, ул тиғ била, бу захр била қилғувчи бедод. Ул мундин яхшироқдур. Беиштибоҳким, анинг қатили гунаҳқордур ва мунунг - бегунаҳки, ҳеч гунаҳқор, анга залил бўлмасун ва ҳеч бегунаҳ мунга алил бўлмасун.

Байт:

*Ҳозиқ табиби хушгўй тан ранжисга шифодур,
Омийю тунду бадхўй эл жонига балодур.*

Ўн олтинчи фасл

НАЗМ ГУЛИСТОНИНИНГ ХУШНАҒМА ҚУШЛАРИ ЗИКРИДА

Ул неча табақадур: аввалги жамоат-нукуди кунузи маърифати илоҳийдин ғанийлар ва халқ таърифидин мустағнийлардур. Ишлари маоний хазоинидин маърифат жавҳарин термак ва эл файзи учун вазн силкида назм термак. Назм адоси бағоят аржуманд ва бениҳоят шариф ва дилписанд ўлдуғи учун оёти каломда нозил бор ва ҳадиси муъжиз низомда тилаган топар, чун маал - қасд¹⁶ эмас, эл ҳурмати жиҳатидин ани шеър демас.

Аммо бу азиз қавмининг пешво ва муқтадоси ва бу шариф хайлнинг сардафтар ва сархайли валоят баҳрининг гавҳари ва каромат авжи мунир ахтари Амир ул-мўмин Али¹⁷ (рази аллоҳу анҳу ва каримуллоҳу ва важҳу)¹⁸ дурким, назм девонлари мавжуддур ва анда асрор ва нукат номаъдуд.

Бу мазҳари ажойибқа гуруҳеки тобеъдур, баъзини арз қилолики, кимлар воқеъдур; форсий иборатда ул жумладин, нозими жавоҳири асрор Шайх Фаридуддин Аттордур¹⁹. Яна қойили «Маснавийи маънавий», ғаввоси баҳри яқин Мавлоно Жалолуддин, яъни Мавлавий Румийдурки²⁰, мақсадлари назмдин асрори илоҳий адоси ва маърифати номутаноҳий имлосидин ўзга йўқтур.

Яна ҳам авлиёи огоҳ ва машойих ва аҳлуллоҳ борким, буларға татаббуъ қилибдурлар ва булар каломи адосин ва ҳақойиқи маъносин мустаҳсан билибдурлар. Бу хайлдур ҳақиқат тариқининг суханвари, балки кимиёғари ва кибрити аҳмари.

Яна бир жамоатдурларким, ҳақиқат асрориға мажоз тариқин аҳсул қилибдурлар ва каломлари бу услубда марбут этибдурлар. Андоқки, маоний аҳлининг нуктапардози Шайх Муслиҳуддин Саъдий Шерозий²¹ ва ишқ аҳли гуруҳининг покбози ва покрави Амир Хусрав Дехлавий²², ва тасаввуф ва диққат мушкilotннинг гириҳкушойи Шайх" Захируддин Санойи²³ ва фариди аҳли яқин. Шайх Авҳадуддин²⁴ ва маоний адосиға Ҳофиз Шамсуддин Муҳаммад ул-Ҳофиз²⁵.

Яна жамъе бордурларки, мажоз тариқи адоси алар назмиға ғолиб ва алар бу шевага кўпрак роғибдурлар. Андоқким, Камол Исфаҳоний²⁶ ва Хоқоний Шервоний²⁷ ва Хожуйи Кирмоний²⁸ ва Мавлоно Жалолуддин²⁹ ва Хожа Камол³⁰ ва Анварий³¹ ва Заҳир³², ва Абдулвосиъ³³ ва Асир³⁴ ва Салмон Соважий³⁵ ва Носир Бухорий³⁶ ва Котибий Нишопурий³⁷ ва Шоҳий Сабзаворий³⁸.

Яна ҳақиқат ва мажоз тарийқида комил ва илми икаласи тариқида вофий ва шомил, назм аҳлининг муқтадо ва имоми ҳазрати шайхулислом Мавлоно нур ул миллати ва-а-дин Абдурахмон ал-Жомий (наввараллоҳу марқадаҳу ва куддиси сирраҳу)³⁹ дурким, аввалги табақа равиши ва каломида ҳам шарифмақол ва сўнғи табаканинг ҳам адоси латойифида

соҳибкамолдурким, оламда завқу ҳол аҳли булар латойифи била масрурдурлар ва булар маорифи била хузур қилурлар.

Яна адно табақаси жамоатедурларким, назм фақат била қўнгуллар хушнуд ва хурсанд ва розию баҳраманддурлар. Ва юз машаққат била бир байтким боғлаштурғайлар, даъво овозасин етти фалакдин ошурғайлар. Сўзларида не ҳақойиқ ва маориф нўшидин ҳаловат ва назмларида не шавқ ва ишқ ўтидин ҳарорат. Не шоирона таркиблари аҳсан ва не ошиқона сўзу дардлари шуълаафган. Баъзидин агар гоҳи бирар яхши байт воқеъ бўлур, аммо ўн онча ямон даъво зоҳир бўлурки, у ҳам зоеъ бўлур.

Агар бири бир нозук маънида писандида печ қилур, аммо ўн онча нописанд даъво била ани ҳам ҳеч қилур. Гўё ўзларига ақидада мувофиқдурлар ва сўзларига эътиқодда муттафик. Турфароқ буқим, ҳар бирининг сўзида маъно озроқ ва ўзида даъво кўпроқ (наузу биллоҳи мин шурури анфусино ва мин сайёти аъмолино)⁴⁰.

Рубоий:

*Аълоларидур нединки дерсен аъло,
Аднолари ҳам барча данидин адно.
Авсатлариким, ҳеч нимага ярамас,
Билким, нафас урмамоқ алардин авло.*

Ўн еттинчи фасл

КОТИБЛАР ЗИКРИДА

Котиб шуаро сўзининг варақнигоридур ва сўз махзанининг хазонадори. Хозин ҳунари амонат бўлур ва тасарруфи хиёнат бўлур.

Аминки, хиёнатга мансуб бўлғай ва ўз ҳунарида маъюб бўлғай, андоқнинг илги қатъи хўб бўлғай. Яхши хат ва нуқтадин сафҳага жамол, андоқки, яхши юз сафҳасига хатту хол. Хушнавис котиб сўзга оройиш берур ва сўзлагувчига осойиш еткарур. Роқимки, рақами ростдур, ростлар қўнглига қабулияти бехост. Муҳаррирки, таҳрири туз писандидадур, агар бир байт битир, агар юз. Агар хат сурати нохушдур маъни хайли андин мушаввашдур.

Хушнавис ҳамким, саҳви кўп бўлғай илги фалаж иллотиға жўб бўлғай. Улки, бежо нуқта била «ҳабиб»ни «ҳабис» қилғай ва «муҳаббат»ни «меҳнат» - анингдек ҳабиси меҳнатзадага юз лаънат. Ямон хатга ғалати бехисоб, қаррийи масхара соқолиға хизоб. Ул хатни қирқиб мабразга ташлағоли яхши ва иясини молики дўзах жаҳаннамға бошлағоли.

Махбубдин мактубким, ҳам хати хўб бўлғай ва ҳам мазмуни хўбжонға улдур марғуб ва қўнгулга улдур матлуб. Хати ямон ҳам бўлса ямон эмас, муҳиб махбуб хатини ямон демас.

Ямон котиб манзили қаламдонидек чоҳ аро бўлсун, қаламидек боши яро ва юзи қаро бўлсун.

Байт:

*Қайси бир котибки, ул сўзга қалам сургай хилоф,
Ул қаро юзлук боши бўлсун қалам янглиг шикоф.*

Ўн саккизинчи фасл

ДАБИРИСТОН АҲЛИ ЗИКРИДА

Мактабдор бегуноҳ маъсумларга жафокор. Атфол азобиға роғиб ва алар таъдибиға муртакиб. Зоти бемадуро, димоғи пўлод ва кўнгли хоро. Ғазабдин қошида чин, гунаҳсизлар била ойини хашу кин. Кўпрагида таъб ғилзати ва тамаъ иллоти падидор ва ақл қиллатиға гирифтор. Аммо тавсани атфол таъбини жафо била ром қилғувчи, ноҳамвор сиғор тавриға сиёсат била андом бергувчи. Агарчи хўйлари дурушлукда намоёндуру, аммо атфол ноҳамворлиғи ислоҳиға ирик суҳондуру.

Анинг иши одамдин келмас, қайси одамки, дев қила олмас, ҳар қаттиғ кишини бир тифл муҳофазати ожиз этар, ул бир сурукка илм ва адаб ўргатгай, анга не етар. Онча борким, ул қавмининг идроку фаҳми оз тушар, андоқ кишига юз мунча машаққат не бушар. Ҳар тақдир била атфолға ҳаққи кўпдуру, агар подшоҳликка етса ва анга қуллуқ қилса хўбдуру. Шогирд агар шайх улислон, агар қозидуру, агар устод андин розидуру - тенгри розидуру.

Байт:

*Ҳақ йўлида ким сенга бир ҳарф ўқутмиши ранж ила,
Айламак бўлмас адо онинг ҳақин юз ганж ила.*

Ўн тўққузунчи фасл

ИМОМЛАР ЗИКРИДА

Имомат қилғувчи ўз қироатининг шефтасидуру ва ўз намозининг фирефтасидуру. Кишилиқдин хаёлида тасаввурлар ва яхшилиқдин замирида такаббурлар. Ўз намозин мақбул тахайюл қилғон жамоат намози қабулиятини ҳам такаффул қилғон. Бийик қироати маҳзи раънолиқ ва аноният жамоатдин илгари чикмағай айни расволиқ ва нафсоният хаёли халққа пешволиқ ва тасаввур элга муқтадолиқ. Намозға имомат комил имом ишидуру ва ўзни мундоқ тасаввуф қилғон жоҳил ва нотамом кишидуру. Имомат муносибдуру пирдин мурид хайлиға тафҳим учун ё муаллимдин суруки тифли норасидаға таълим учун ё олимдин жухҳолға шафқат учун, ё комилдин танобеъ ва иёлға тарбият учун. Одоби ибодат. талқиниға камоҳи ва таълими шариат ойиниға ноқоҳи нокомдин муносибдуру, заруратдин тажвиз қилса бўлуру. Аммо вазифа ва улуфа емак ва ўзин муқтадо ва имом демак одамий иши эмас. Ва андоқ кишини одамийлар киши демас.

Қитъа:

*Валоят аҳлига⁴¹ жамъи маломатиға боқ
Ки, халқ кўзидин айлар намозини яширун.*

*Бу турфароқким, намозида муъжиби нодон,
Тутар имомат учун хайл қибласида ўрун.*

Йигирманчи фасл

МУҚРИЙЛАР ЗИКРИДА

Муаззинеки, ҳақ ибодатиға нидо қилғай, жон анга фидо, агар яхши савт била адо қилғай. Агар поклик ва ниёз бу ишга мулҳақдур, ому хос кўнглига мақбули мутлақдур. Бу нидо ёмонларни фисқ кунжидин масжид сори бошқарур андоқки, фусунгар йилонни тарона била тешукдин чиқарур. Агар муқрий лаванддур, бад овозу кулғундидур, лаҳни носоз, бадани вузуъ қайдидин нопок ва хуш вақт риоятидин бебок. Руҳи тоат завкидин беҳабар ва уни савт ул-ҳамирдин анкар. Манъ ва наҳй туфроғин оғзиға урмоқ авло, балки тоқ ё минордин учурмоқ авло.

Рубоий:

*Муқрийки, эрур покрӯ ва зоҳидваш,
Алхони хуш ва ҳусни адоси дилкаш.
Жон анга фидоки, руҳ этар андин гаши,
Агар бўлса мунунг акси нафас урмаса хаши.*

Йигирма биринчи фасл

ҲУФФОЗ ЗИКРИДА

Ҳофизғаки, яхши маҳзаж ва адо била тиловат бўлғай, мустамеъларнинг руҳига андин осойиш ва жониға ҳаловат бўлғай. Агар ҳусни савт буларға ёрдур эшиткувчи соҳибҳол бўлса, иши душвордур. Агар бад лаҳжа бўлса ва бад адо сурма анинг ғизоси қилсин худо. Агар фосиқдур, бад маош сурма ҳам ҳайфдур, бўғзиға муносибдур тош. Агар бовужуди бу ҳоллар била кўп ўқуғай умид улким, оғзи садаф оғзидек ва тили савсан тилидек қуруғай.

Байт:

*Ёрабки, ҳеч базмда ул нағма қилмағай,
Оғзи гизодин ўзга нимага очилмағай.*

Йигирма иккинчи фасл

МУТРИБ ВА МУҒАННИЙЛАР ЗИКРИДА

Мутриби тарабафзо, муғаннийи ғамзудо - икаласига дарду ҳол аҳли жон қилурлар фидо.

Улки кўргузгай мулойим таронау нағам, агар эшитгувчининг ҳаёти нақди анга фидо бўлса не ғам. Кўнгул қуввати-хушнавоздин, руҳ қути - хушовоздин. Хушхон муғаннийдин дард аҳлининг ўти тездур, агар малоҳати бўлса, ҳол аҳлиға рустохездур. Ҳар муғаннийки, дардмандонароқ нағма чекар, анинг нағмаси захлиқ юракка ковгарроқ тегар. Оташин юзлук муғаннийки, хилқидин мулойим суруд чиқорғай, ҳол аҳлининг куйган бағридин дуд чиқорғай. Мулойим мутрибки, табъ ва фаҳм анга ёр бўлғай, хусусанки, ҳам айтғай ва чолғай, кўнгул мулкига не қўзғолонларки солғай.

Сўлук аҳлиға бир махуф ер бу манзилдурким, анда ҳам камол, ҳам нуқсон ҳосилдур. Солик бу ерда бир муҳлик оҳ била ҳам мақсудға етубдур ва бир наъраъи жонкоҳ била йиллар

қозғонғони ҳам илгидин кетибдур.

Шиблий⁴² ва Нурий⁴³ (қуддисса сирриҳумо)⁴⁴ самоъда кеттилар, бу йўл сулуки била мақсуд сарманзилига еттилар. Басо аҳлуллоҳки, арғанун унидин дайрға кирди ва дин ва ислом нақдин муғбачаларға бой берди.

Майхонада кимки майдин ибo қилғай, най уни бир дилкаш наво била ани расво қилғай. Агар киши май хавосин бошидин чикорур, ғижжак мадди ноласи била анга ёлборур. Ва танбур пардадағи фитнадин ҳалок этар ва офият пардасин чок этар ва чанг зорлиғ била бўғзин тортар ва уд лисони нағмасининг тарғиби чангидин ҳам ортар. Андаким рубоб бошин ерга кўюб ниёз кўргузгай ва қўбуз кулоқ тутуб айшға тарғиб оҳангни тузгай. Чун қонун ва чағона ноласи кулоққа тушгай ва махваши соқий юкунуб, май аёққа тушгай, ул вақт зухду тақвоға не эътибор ва хушу хирадға не ихтиёр. Агарчи ишқ фақр аҳлини расво қилурда булардин фароғдур ва лекин ул ўтни ёрутурға най дамидин елу майдин ёғдур. Араб теvasи «худий»⁴⁵ лаҳни била бодия қатъида тез бўлур, булут бухтиси раъд садосидин сойқаангиз. Инсонға маҳзи ғалат хаёлдур ва одамайға бу офатдин қутулмоқлик маҳолдур.

Аммо бу тоифанинг сойири ҳам агарчи тарабойин ва меҳнатзададурлар ва лекин филҳақиқат, лаимсийрат ва гаодурлар. Айтқувчи ва чолғувчи зорлиғ ва ийнамак била олғувчи. То буюрғувчида сила ва инъом бор, алар мулозимдурлар ва хизматгор. То суҳбатда неъмат кўп, аларга барча амру наҳйинг жўб. Чун базмда танаъум оз бўлди, алар иши истиғноу ноз бўлди. Неъмат деган нимаки тамом йўқ бўлди, аларнинг кўнгли сендин тамом тўқ бўлди. Агар йиллар баҳра олибдурлар эҳсонингдин, ошнолиғ бермай ўтарлар ёнингдин. Оз олсалар носипос, кўп олсалар ҳақшунос. Аксари фосиқ ва бадхўй ва қолғони қажтабў дуруштгўй. Ҳаракотлари тузуксиз сўзларидек ва калимотлари ҳашв ва маҳалсиз нозларидек. Вафо алар таъбидин маслуб, вафо аҳли олида мардуд ва манқуб. Муғанний вафосиз, кунгир ҳаёсиз. Агар йиллар риоят қилибсен ва ҳамхонадур, бир қатлаки бермадинг - бегонадур.

Эр суратида шоҳидедур танноз ва мулойим қисватида муфсидедур хона барандоз. Хавосқа дилфиребедур савт⁴⁶ ва нағам⁴⁷ била, авомға роҳзанедур таблу алам била.

Назм:

*Кишига бўлмасун бу фитна дучор
Ки, унидин нажоти тайри учор.
Ёнса қўнмоққа табл урар ҳар дам,
Ким ўшул қушқа кўпрак ўлғай рам.*

Йигирма учунчи фасл

ҚИССАСОЗ ВА ҚИССАХОНЛАР ЗИКРИДА

Қиссасоз - бекор ва қиссахон - ҳарзағуфтор; ҳар ким маъжуннок ё банги, кўнглида анинг маъракаси оҳанги. Бийик ун била овуч қоқмоғи ҳар дам, хирад ва озарм кушлари топмоқ учун рам. Ҳаракотидин зоҳир телбалар атвори ва калимотидин боҳир усруклар шиори. Тева кумалоғин сотарда қанд дегувчи, маъракасидағи муътақидлари ани сотқун олиб егувчи.

Байт:

*Кишиким бўлмагай маъжуну қандининг Харидори,
Онинг ҳангомаси бирла тузалмас ҳеч бозори.*

Йигирма тўртунчи фасл

НАСИҲАТ АҲЛИ ВА ВОИЗЛАР ЗИКРИДА

Воиз керакки, «қолаллоҳ»⁴⁸ сўз айтса ва «қола расулуллоҳ»⁴⁹ мухолафатидин қайтса, худо ва расул йўлига қадам урса. Ўзи киргондин сўнгра насиҳат била элни ҳам кивурса. Юругон йўлга элни бошқармоқ, мусофирни йўлдин чиқормоқдур ва биёбонга кетурмак ва бодияда итурмакдур. Усрукки, элга буюрғай хушёрлик - уйқувчидекдурки, элга буюрғай бедорлик Уйқусида сўз деган жевлигон бўлур ва дегондек қилмоқ не дегон бўлур.

Ваъз бир муршид ва огоҳ ишидур ва анинг насиҳатин қабул этган мақбул кишидур. Аввал бир йўлни бормоқ керак, андин сўнгра элни бошқармоқ керак. Йўлни юрмай кирган итар ва ғайри мақсуд ерга етар.

Воиз улдурки, мажлисиға холи кирган тўлғай ва тўла кирган холи бўлғай. Воизким, бўлғай олим ва мутаққий - анинг насиҳатидин чиққан шақий. Улки, буюруб ўзи қилмағай, ҳеч кимга фойда ва асар анинг сўзи қилмағай. Назоирхон била сургувчи мақол - дастийёр била йирлағувчи қаввол.

Қитъа:

*Воизки, дастёрсиз ўлмас сухангузор,
Анга ёроду⁵⁰ мунга аёлғувчи⁵¹ ҳукми бор.
Тенгри сўзин аёлғувчи бўлмай дей олмағай,
Бир соз бўлса ҳам керак ул қилғай ихтиёр.*

Йигирма бешинчи фасл

АҲЛИ НУЖУМ ЗИКРИДА

Мунажжимки, савобит ва сайёр назоратидин ҳукм сулар, раммолдекдурки, нуқталари ҳисоби била лоф урар. Зижи⁵² - ҳеч ва тафҳим ва тавқими-ғалат тақсим; ва устурлоби вожиб-ул-ижтиноб⁵³ ва рифъат ул-қамари⁵⁴ бефойда ва бесамар. Гофиледур бу асбоб била ҳангома тутғон ва ҳақ таоло қазо ва тақдири сўзин унутқон. Ўз илгида бир анор бўлса билмаски, неча парда ва неча хонаси бор ва ҳар парда ва ҳар хонасида неча донаси бор ва ул дона аччиғмудур ё зумухташ ё чучукмудур ва ё майхуш; борлар ани кесиб ебдур ва хосият ва кайфиятини билиб, элга ҳам шарҳ била дебдур.

Фалаки мудаввар ва нужум ва буржидин афсона дер ва аларнинг саъд ва наҳси ҳукмин суруб тарона дер. Бовужуде улки, ўн сўзидин иттифоқе бири ҳам рост келмас, мунунг қабоҳатин ё билмас ва ё билиб кўзига илмас. «Кизб ал-мунажжимун»⁵⁵ мазмуни била анинг сўзи ёлғондур ва ўз ростлиғи кишваридин йироқ қолғондур ва басират кўзига ғафлат пардасин солғондур.

Байт:

*Эмас афлоқу анжум ҳоли бенафъу зарар, лекин
Ани тенгри билур, эрмас мунажжим билмаги мумкин.*

Йигирма олтинчи фасл

ТИЖОРАТ АҲЛИ ЗИКРИДА

Тужжори саёҳатшиор ақолим ва булдон ҳолидин хабардор, ажойибдин афсонагузор ва ғаройибдин нодирагуфтор.

Жибол тоши ва дашт қумиға ноқа сурган, бихор амвожи талотумдин нафъ ва зарар кўрган. Ҳалол рўзи касбига масофатлар қатъ этган, жамияти зоҳир тилабу ботин паришонлиғлари анга етган.

Бири юз бўлурдин бошида минг савдо, бўзи катон бўлурдин кўнглида неча таманно. Мундоқ кишининг мақсуди тамом асиғ бўлмаса ва бу асиғ ҳусули учун ранжи қаттиғ бўлмаса, савдо учун тенгизга кема сурмаса, дур учун наҳанг комиға қадам урмаса, мол ва дирамни азаматиға сабаб қилмаса, хадам ва ҳашамни ҳашматиға жиҳат билмаса, нафис ажносни⁵⁶ аяб чопон киймаса, лазиз ағзияни исиркаб қуруғ нон емаса, ранжи маош сухулати бўлмаса ва суди кўнгул фароғати учун бўлса, сафардин азизлар сухбатиға етмак муроди бўлса ва риоятидин номуродлари иши кушоди бўлса шаръий закот бўйнида қолмаса, фуқаро ҳақин ўз бўйниға олмаса, йўқки, молин азиз асраб, ўзини хор этган ва ўз молин тамғодин ўғурлаб ўзига мазаллат етгай, ё вориссипор учун йиғинғай, ё ходиса қўзғар учун қовғонғай. Мундоқ киши хожа эмас, муздурур ва ўз разиллиғидин ҳамиша ранжурдур.

Байт:

*Мундоқ кишида йўқ хирад ва ҳушидин нишон,
Билгил гадо агарчи эрур Хожаси Жаҳон.*

Йигирма еттинчи фасл

ШАҲАРДА ОЛИБ СОТҚУВЧИЛАР ЗИКРИДА

Шаҳр савдогари ғадркиш ўзига суд ва мусулмонларға қаҳтандиш. Элга зиён анинг суди, ўнғой олиб оғир сотмоқ анинг мақсуди. Олурда катонни бўз деб, сотарда бўз васфида катондин ортуғ юз сўз деб. Шолни тўрқа ўрниға ўткара олур бўлса, таъсир йўқ, бўрёни зарбафт ерида сота олур бўлса, тақсир йўқ. Дўконида барча матоъ мавжуд, ғайри инсоф. Ноинсофлиғидин барча жинс ҳосил ғайри тақсирға эътироф. Тожири мусофир ул кадбонуға ҳамзону, балки ани черикчи деса бўлур, муни кадбону. Анга суд - олғувчиға нуқсонни мол, икки жонибдин ёлғон онт ичгувчи даллол.

Байт:

*Бу хайл одам эмаслар, яхши боқсанг,
Эрур судинг алардин гар йироқсаи.*

Йигирма саккизинчи фасл

БОЗОР КОСИБЛАРИ ЗИКРИДА

Бозорда савдогар косиб-тенгриға хоин ва ваъдаға козиб. Бирга арзирин юзга сотмоқдин аларға минг мубохот, мингга тегарни юзга олмоқдин аларға йўқ бир зарра уёт. Ростлиқ била савдо аларға зиёнкорлик ва ваъдаға вафо аларға бадкирдорлик. Охират икки савдосидин эърозлари ва амал мезони адолатиға эътирозлари. Ўғул атоға бозий бермак пешалари, дағалликларин киром ул котибиндин⁵⁷ ёшурмоқ андешалари.

Байт:

*Булардин кимки дер ўзни валийдур,
Агар қилсанг яқин, бир доғулийдур.*

Йигирма тўққузинчи фасл

СОЙИР ХУНАРВАР ВА САНЪАТПАРДОЗ ЗИКРИДА

Хунарвар ва санъатпардоз ёлғонлари кўпдин-кўпу чинлари оздин-оз. Ишларида дағаллик мақдур ва ҳаддидин нари, ваъдаларида хилоф хаёл ва гумондин ташқари. Чин сўзким, эрга улуғ хунардуру, алар қошида айби тамом, ялғонким, халойиққа улуғ айбдур, алар олида хунари молакалом.

Маснавий:

*Тонгдин оқшомга иида санъатсоз,
Хунар атворида фусунпардоз,
Айлабон бу тарийқни варзиш
Ки, бировга югуртгайлар иш,
Гар муаддий, ганий йўқ эрса фақир,
Анга бози берурда йўқ тақсир.*

Ўттузинчи фасл

ШАҲНА ВА ЗИНДОНИЙЛАР ВА АСАСЛАР ЗИКРИДА

Доруға ва шаҳна ва асас ўғри ва хунийға мумид ва фарёдрас. Зиндон аҳли - дўзах аҳли. Асаслар малоикаи азоб, шаҳна молики дўзахдек ҳукмрон ва олижаноб. Гуноҳ аҳли тавқу занжирға гирифтор, бу занжиру тавқлари салосил ва ағлолдин намудор. Киссабур била мукаммир асасларидин бозор ва қиморхонаға мустаъжир. Зиндон чоҳидин ўғрилар кўнгли тийралиги маълум, журм аҳлиға анда паришон кўнгулда ҳавотирдек ҳужум. Гунаҳкорға анда умиддин бийм кўпрак ва бадкирдорға анда иноддин таслим кўпрак. Ҳар қатлаким, бировни тортиб чиқорғайлар, анда қолғонлар ўзларидин борғайлар.

Қайтиб келганларнинг нақллари муваҳҳиш ва хабар келтурганларнинг можаролари мушаввиш.

Бири дебки: Дорға чекарда яхши турди ва бири дебки: Бўйнин чопарда яхши ўлтурди. Бири мақтулнинг йигитигидин таҳассурда, бири ятимнинг рубоий ўқуғонидин тахайюлда. Бу навъ

саъб ҳол беҳаддур ва мундоқ ғариб аҳвол беададдур.

Амал ҳирси чоғи асас мужримнинг тутулмоғиға соний, амадо ўз матлубини ҳосил қилғонидин сўнгра қутулмоғиға доий. Дунёда бу манзил қиёматқирдор ва маҳшарда дўзахдин намудор. Банду занжирлиқ гунаҳкорлар шаҳар зиндониди, андоқки, ишқ муқайядлари байтул-эхзониди. Тенгри барчани бу ерга келтурур афъолдин йироқ тутсун ва манзилға тушурур аҳволдин қироқ.

Байт:

Бир манзил эрур анда баса ранжу уқубат.

Тушган кишига анда ўқуш дарду суубат.

Вале ул ҳарам ичра бўлгонга хос,

Умид улки ҳам тенгри бергай халос.

Ўтгуз биринчи фасл

ДЕҲҚОНЛИК ЗИКРИДА

Дехқонки, дона сочар, ерни ёрмоқ била ризқ йўлин очар. Агар ростлиқ ва салоҳи бордур, ўйи Солиҳ ноқасидин намудордур. Қўши ҳам икки зўр паҳлавон, юкига бўюн сунуб олида равон; иш қилурда ҳамдам ва ҳамқадам, деҳқон аларни суради андоқки Одам⁵⁸. Олам маъмурлиғи алардин, олам аҳли масрурлиғи алардин. Ҳар қаён қилсалар ҳаракот, элга ҳам қут еткурур, ҳам баракот.

Дехқонки, тузлук била дона сочар, ҳақ бирига етти юз эшигин очар. Сочқон дона кўкаргунча, ўруб хирмон қилиб, маҳсулин кўтаргунча қурту қуш андин баҳраманд ва дашт ваҳши анинг била хурсанд. Мўрлар уйи андин обод ва гўрлар хотири анинг била шод. Кабутарларға андин мастлик, тўрғайларға андин нишотға ҳамдастлик. Ўроқчиға андин рўзи, бошокчиниғ ёруб андин кўзи.

Барзагарға андин ком ҳосил, пуштакашға андин мурод восил. Гадо андин тўқ, кадхудо тўқлуғи ҳам андинўқ. Мусофирға андин таом, мужовирға андин ком. Итмақчи танури андин қизиқ, аллоф бозори андин иссиқ. Фуқаро ризқи вофий, ғурабо кути андин кофий. Зоҳидға андин хузури тоат, обидға андин лофи қаноат. Сойил харитасида андин муҳайё ақтои, шоҳ хизонасида андин баҳру кон матои.

Дехқоннинг бир дона сочарида бу холдур, ўзга ишлари таърифи маҳолдур. Боғи жаннатдин намудор, полизида руҳ кути падидор. Ашжорининг ҳар бири чархи аҳзар, ул шажар ва раёҳин ва фавоқиҳи нужум ва ахтар. Фуқаро сирка ва душоби андин, ағниё нуқлу майи ноби андин.

Гуногун фавоқиҳ билаким боғда тазйин, чаман мулкида боғланиб таъбия ва ойин.

Мундоқ киши керакки, бухлдин муарро бўлса ва кизбу имсоқдин мубарро. Шоҳ молин берурдин ибo қилмаса ва забун шерикка жафо қилмаса, то доноси дурри саодат бар бергай ва тухм сочиб, анжуми улувви рифъат тергай. Мундоқ деҳқон Одамнинг фарзанди халафидур, балки марзуқлар анга фарзанд ва ул Одами сафийдур.

Қ и т ь а:

Кимки деҳқонлиғ айлади пеша,

Дағи нон бермак ўлди анга шиор.

Бўйла кимса улувви рифъатдин.

Одам ўлмаса, одамий худ бор.

Ўттуз иккинчи фасл

ЯТИМ ВА ЛАИМЛАР ЗИКРИДА

Авбош била арзол мусулмонлардек аларға не маош ва не хисол. Инсоният таъбларидин орий, ҳайвоният балки сабуият аларнинг шиори. Ятимки пичоқ урмоқ анинг иши бўлғай, ўзи телба ит, пичоқ анинг тиши бўлғай. Соғлиғида кутуз ит ва усруклиғида қочиб андин юз ит. Панжалари ниши ажал қуллоби, нечукким дашт сибои, ўлтурур кун учун иймон дуосидек ўрганиб рубоий. Яхши-ямон сўкунж еткуриб, акрабдек нечаки етса ниш уруб. Не ақл аларда не дин, не ҳаё аларда ва не тамкин. Ишлари ноътимодлиғ ва нопоклик, варзишлари бемурувватлиғ ва бебоклик. Шаҳрнинг соир арзоли ҳашарат ул-арз, халойиқға алардин эҳтироз вожиб, балки фарз.

Байт:

*Халойиқ ийзо аларга сифот,
Набий дедиким: «Уқтул ул-музиёт»⁵⁹.*

Ўттуз учунчи фасл

ҒАРИБ ВА БЕНАЗОЛАР ЗИКРИДА

Жут ва лўлининг кўпраги музҳик ҳаракоти ва туз усули. Муаллақ урмоқларида хоксорлиғ ошкор, сарнигун турмоғларида беътиборлиғ падидор. Анониятлари юзига тезак солиб чаманвар ва инсониятлиғлари доираси манмунлариға чанбар. Кишилиқдин секримоклар била қочиб, яхшилиқдин масхаралиғлар била маломат эшигин юзларига очиб. Букун топқонни еб, тонгла ғамин емай, тилаб нима бермагандин шикоят сўзин демай. Ватан ва масканлари хорлиғ вайронаси, манзил ва маъманлари хоксорлиғ кошонаси. Тонг отқоч эр ва хотуни касб учун тарқашиб, ўғул ва қизлари кўй ва кўчада бутрашиб. Ҳар қайси ҳар неким ҳосил қилиб, оқшом барча бир ерга йиғилиб, топқонларин тугатмагунча уйқу майли қилмай; тонгла не егумиздур демак сўзин билмай. Тонгла ишлари ўтган бурунғи кун иши, бу ҳам бир ишдур агар қила олса киши. Бу разолат кишилиқ такаббуридин хўброқ ва бу залолат яхшилиқ тасаввуридин марғуброқ.

Байт:

*Киши агар киши ўлса, ўзин киши демагай,
Қилурда ҳеч ишин ҳам киши иши демагай.*

Ўттуз тўртинчи фасл

МУБРИМ ГАДОЛАР ЗИКРИДА

Тиланчи ва гадо кўпраги беғайрат ва баҳаё. Кундуз кезмаклари ибром била элдин нима олмоқ учун, кеча келиб ўғурларға эл жиҳотиға кўз солмоқ учун. Не неъмат олиб мунъимдин шокир, не инъом топиб мукрим узриға тиллари зокир. Емак била жуъ аҳлидек меъдалариға тўлмоқ йўқ, тиламак била мустасқийдек сувдин сероб бўлмоқ йўқ. Қаду ва качкули мамлу бангилар хотиридек мутанаввиъ хаёлотидин. Харитаси тўла риёий суфийлар замиридек муталаввин хавотир ҳолотидин. Ҳар дирамки тугуб, ғассолдин ўзга киши очмоқ маҳол, ҳар сиймким кўмуб, туфроғдин ўзга биров ани емакка йўқ эҳтимол.

Кўзлари ҳирсинг «сод»и⁶⁰ ва тамаънинг «айн»и⁶¹ ва бу ҳирс ва тамаъдин жону кўнгулларида маҳрумлуқ шайни. Булар орасида ўзига қаландар от қўйғон малъун, одамийлиғдин мағбун ва дев ва шайтон олида матъун. Инсоният ва мусулмонлиқдин йирик, тўнгуз ва айиғ одамийлиғда алардин яхшироқ. Шакл тағйири била одамийлиғдин қарона, пўстун эвура киймаклари ҳайвонлиғ ва сабуиятдин нишона. Улуғ-кичикдин ҳар турлукда гадоий муваҳҳиш, фосид хавотиридек софий кўнгулга мушаввиш.

Назм:

*Бермак бўлмас аларға инсон ҳукми,
Ё одаму мўъмину мусулмон ҳукми.
Фосид ахлотигаки вожибдур дафъ.
Бўлгайму киши берай деса жон ҳукми.*

Ўттуз бешинчи фасл

ҚЎШЧИ ВА САЙЁД ЗИКРИДА

Қўшчи сайёдларға муктадо ва ҳукмрон ва бу жамоат анга райият ва маъмури фармонким, илгида қуш кеча-кундуз ранж ва машаққатға туш. Кеча уйқуси ҳаром, эмгақдин йўқ анга ором. Нафис ҳаззи учун бир гуноҳсиз аёғига солиб банд ва узун тунлар анинг азоби била хурсанд. Амал риштасин тамаъ игнасиға чекиб, ул безабоннинг кўрар кўзни ҳам тикиб. Мақсуди ани сайёд қилмоқ ва ўзга жонлиғлар қасдиға жаллод қилмоқ. Қундуз дашту водийға чопиб, бир неча забун ғофил топиб, юз макру ҳийла била қушин аларға солиб ва ул солғони ул мазлумни олиб. Олдурғондин сўнгра ул сайд боши устида тутиб ўрун, қони тўлғон забунни бисмил қилмасдин бурун, не дейки қанотин сувориб, қўлтиғинму ёрадур ва ўзи ул қотил шогирдин шааф била тўйғорадур. Неча мундоқнингким, қонин тўкти ва қўлтуғин ёриб, қанотин сўкти. Фитрокига боғлаб уйига ёнди, ўзи ва қуши қилғонларға қувонди. Шум нафс ҳаззиға бир-икки аёғлариға иртиқоб қилғай ва олида широлғасин кабоб қилғай. Баъзиники, тонгла бегиға элтиб тортқай, анинг илтифотидин кўнглиға жулду тамаъи ортғай.

Қуш таърифиди дегани барча лоф, ўз таҳсинида сўзлагани бори газоф. Мунча мазмун амриға боис нафс коми, хоҳ эмгаги, хоҳ томошаси, хоҳ кабоби, хоҳ бек инъоми.

Маснавий:

*Булар боиси барча нафсоният
Ки, анда дохил инсоният.
Кўнолга олиб қайда қўнса дирам,
От арпаси ҳам, қушиға тўъма ҳам.*

Ўттуз олтинчи фасл

ТАРБИЯТ ТОПИБ, ХАРОМНАМАКЛИҚ ҚИЛҒОН НАВКАРЛАР ЗИКРИДА

Навкарки, вали неъматидин риоят кўргай ва бек ва махдумидин тарбият ва иноят кўргай. Эрлик ва инсоният улдурким, муқобаласида қуллуқ ва хидматкорлик, балки якжиҳатлик ва жонсипорлик қилғай ва тилагайким, анга жон фидо этгай то шафқати ҳуқуқин адо этгай. Ҳамият ул эмаски, махдум яна бировга кўпрак мултафит бўлғонидин шикоят изҳор қилғай ва гиламандлиғ гуфту гузори, то иш анга етгайким, неъмат куфрони ороға тушгай ва ҳақ ношинослик туғени можароға сурушгай ва бу одабийсизлик қочмоққа мунжар бўлғай, адув эшигига борурға муқаррар бўлғай. Ўзин бировга қул деб сотқон додактур, балки додақдин юз қатла камрақдур. Батахсиски, муфрит тарбият кўрмиш бўлғай ва муқобалада беандом лофлар урмиш бўлғай. Абрки, бир ердин яна бир ерга қочқай, номардлик туфроғин йигитлик бошиға сочқай. Чун мундоқ киши эрлик сонидин норидур ва йигитлик доирасидин ташқаридур. Ҳокимеки, киёсати бор, анинг қошида мундоқ кишига қачон эранлар сиёсати бор. Эранлардин мардона гуноҳ вужудқа келса, бўйниға юклангандин сўнг бўйин урарлар, қизил юзлук қилур учун бўйниға тиг суарлар. Аммо анинг сўрхрўлуғиға гулгуна сазовордур ва юз оқлиғиға муносиб сапида бордурким, қари муханнас мабхут ва анинг холазодаси кафтори фартут ширкат била машшоталиқ тузгайлар ва бу келин зебу зийнатида сеҳрлар кўргузгайлар ва қошин олиб, вусмага шойиста қилгайлар. Сақолин қирқиб, икки қулоқ тузиға зулфлар ошуфтаҳол қўйгайлар. Аммо икки узори тарафидин чап ва рост икки хол қўйгайлар. Орияти дасторин бошиға бурунжок қилгайларки, аруси мастурадур ва гардизи номастурдур кашидалиғ ёғлик фарфиға лачак солгайларки, жавони махдур ва халла нозуқлиги номақдурдур. Бу навъ ораста қилғондин сўнгра чанбаршоҳ йўрға ўйга тесқари миндургайлар ва шаҳрининг қўй ва маҳаллотиға кездургайлар ва наззорагар эл таъну ташниъ билаким, «чор донг сипоҳғари говмиш тохтан аст»,⁶² -деб фарёд қилгайлар. Ва агар юз қаролиғидин уёт ва қаро тиллик бўлурдин хижоб бўлмаса анга муносиб ҳарифлар мастур ва анга мувофиқ ошиқлар мазкур бўлғай эрди ва айшу нишот базми қурилғай эрди. Аммо андоқ сиёхрўйнинг тавзиҳи ул навъ қаро юзлукнинг тафзиҳи ҳар нечаким олам аҳлиға мултамас бўлғусидир.

Байт:

*Бу навъ масхаралиқ элга бас дурур ҳайрат
Ки, ўлгай эшитибон кимга бор эса гайрат.*

Ўттуз еттинчи фасл

КАДХУДОЛИҒ СИФАТИ ВА ХОТУНЛАР ЗИКРИДА

Мувофиқ тушса қадбону, давлат ва жамиятға бўлмоқдурур ҳамзону. Уйнинг оройиши андин ва уйлукнинг осойиши андин.

Жамоли бўлса марғуб ва салоҳи бўлса жонға матлуб. Оқила бўлса, рўзгорға андин салоҳ ва интизом ва маош асбобиға андин тартиб ва саранжом.

Бу навъ жуфт кишиға қовушса, балки мундоқ комгорлик иликка тушса, ниҳоний ғаму меҳнатда ҳамроз ва ҳамдамнинг бўлғай ва махфий ва пинҳон дарду машаққатға дамсоз ва мархаминг бўлғай. Рўзгордин ҳар жафо етса, анисинг ул ва чархи даввордин ҳар ибтило келса,

жалисинг ул. Кўнглунг ғамидин ул ғамнок ва баданинг заъф малолатидин ул ҳалок.

Агар ҳусну жамоли ўрта чоғлиғдур ва мувофақати риштаси муҳолифатқа боғлукдур, хавфу ражо била тирилмақдур ва ҳикмат ва мадор била маошини билмақдур. Кадхудонинг баъзи мушкили бўлса осондур. Аммо кўпроқ ҳолида кўнгул ҳаросондур. Бу навъ не ҳам нофаржомлик ва нокомлик била таҳаммул қилғай ва ҳар нечук бўлса ўтқарилғай. Аммо, наузубиллох, носоз жуфт элга муҳлик мараздур ошкор ва нухуфт. Салита бўлса, кўнгул андин шиканжа. Ямон тиллик бўлса, абушқа кўнгли андин яролиғ.

Улки аввал мазкур бўлди ва юқорироқ мастур бўлди рўзгор аносидин юз йилда бир туғмас ва юз мингдин бир йуликмас. Йўлуққан кишига тожи торак бўлсун ва бу саодат анга муборак бўлсун.

Алар макри таърифида кўп улумда доно ва кўп диққатлиғ ҳукумо китоблар тасниф этибдурлар ва мужаллидлар битибдурлар ва муболағалар била бастлар қилибдурлар. Ва ҳануз ўзларини ожиз ва муқассир билибдурлар. Бу бир неча паришон каломот бирла не навъ таърифларин айтса бўлғай ва тавсифларининг юздин бирига етса бўлғай. Аммо хос ул-хослари буларға акси мутлақ ҳақгўй ва ҳақшунос ва тилларида ҳақ ва кўнгулларида дағи ҳақ. Уламои исломға алардин фойидаи умид, авлиёи аъзам алар анфосидин мустафид, анбиё мурсилинни аларга модих билғил, малоика муқаррибин аларға эгачи-сингил. Иффат торидин бошларида мукнаъ ва исмат ҳулласидин юзларида бурқаъ, бу бурқаъни ул юзидин ҳақ йироқ қилмасун ва футур елидин бу парда ул важҳдин очилмасун.

Ўттуз саккизинчи фасл

РИЁИЙ ШАЙХЛАР ЗИКРИДА

Шайхи риёий - раънолик жилванамойи. Миседур, олтун била рўкаш, таши хушнамо ва ичи нохуш. Сурати дарвешваш ва маъниси саросар ғаш. Оросталиғи барча қайд ва каромати тамом шайд. Амомаси риёсат юки, бошида бир фосид хаёл ҳар туки. Эғнидағи мураққаъ рангомезлик била мулламаъ. Ридоси уюбининг пардадори ва риё чархи игирган ҳар тори. Мисвоки тамаъ тишин элтурга суҳон; шонадонида ришханд олати ниҳон. Муҳрабозлик тасбиҳин эвумак ва узунроқ намоздин ғарази эл кўрмак. Кулоҳи давлат ул давлатмандға дастор ва узунроқ алоқаси тулку қуйрукидин намудор. Маҳалсиз сайҳаси бағоят совуқ, андоқки, вақтсиз ун тортқон товук. Ғафлатдин авродида алоло, нечунким мастлар базмида «дирно талоло»⁶³. Барча калимоти ҳийлатангез ва мажмуъ ҳаракоти ғаразомез. Воқеаси бари ясалғон. Уйғоқлиғида дегани барча ёлғон. Симои усулдин ташқари, важду саъқаси таъриф оҳангидин нари. Суратида мунча печ дар печ, маъниси худ бошдин-аёқ ҳеч. Бу ҳабис зотға мунча оройиш, эранлар ҳолидин анда намойиш.

Ҳайҳот-хайҳот, уят, юз минг уят. Турфа буким, бу мазҳарға муридлар ҳам бор, хизматида барча шефтау қарор. Ул бу дўконни юрутиб тадбир била ва маъракани қуруб тазвир билаким, шаётинға маҳалла ҳайратдур ва деви лаинға мужиби ибрат ва нафратдур.

Назм:

*Фақр исми бирла мунча зарқу шайду бу риё,
Салтанатдекдурки, қилғай подшоҳи бўрё.
Бу агар дарвеш ўзин қилса гумон, ул подшо,
Йўқ ажаб, чун иккисида йўқ турур ақду ҳаё.*

Ўттуз тўққизинчи фасл

ХАРОБАТ АҲЛИ ЗИКРИДА

Ринди⁶⁴ харобатийки, май ичмак била ўтар авқоти, ҳубобдек бода ҳавоси бошида, суроҳидек бош кўяр ери соғар қошида. Дайрда⁶⁵ ҳар қаёнки базме қуруб, сабукашлик василаси била ўзин етқуруб. Номус дасторин бошидин олиб, бир, журъа учун майфуруш оёғига солиб. Майхона тараддудидин бехонумонлиғи, паймона тааллукидин бесару сомонлиғи. Ҳар муғбача илгидинки, жоме тортиб, Жамшеддин⁶⁶ истиғно ва шавкати ортиб. Муғбачалар юзи олида бутпараст, дайр пири аёғида боши туфроққа паст.

Ёқаси майхора шўхлар илгидин чок, кўнгли ҳам алар ишқи тиғидин захмнок. Дайрда май гадолиғиға ашғоли, илгида майхонанинг синук сафоли. Расволиқ кўйида аёғи яланг, боши ҳам ва бадмастлар дастбурдидин манглайи захмлиқ, қоши ҳам. Вужуд шахсин қилур учун помол, мажолисда ери сафи ниол. Бошиға амома меҳнатин ортмай, бўйнида ридо миннатин тортмай. Нафси гарчи туфроққа ҳамдаст, ҳиммати олида фалак паст. Замон навойибидин кўнгли ғамсиз, фалак ҳавосидин хошири аламсиз. Бужуд ва адамдин бўлмайд харосон, бору йўқ ҳиммати олида яксон. Суроҳидек талх йиғламоқдин нишоти, майдек аёқға тушмақдин инбисоти.

Муғ дайридек бир дам соғолмай, даҳр хайру шарриға кўз солмай, Замон яхши-ямони била иши йўқ, деса бўлғайки, оламда мундоқ киши йўқ. Даҳр аҳли зулмидин мундоқ маош муҳик, ҳақ авф ва раҳматиға мустаҳик. Вужуд майкадаси туфроғида фоний, умиди ҳақ карамидин бақойи жовидоний. Ринд ва гадоғаким етиб бу иқбол ва давлат, шоҳларға анинг ҳолидин орзу ва ҳасрат.

Рубоий:

Риндеки, фано жомини тортар пайваст,

Дунё била охиратқа эрмас побаст.

Ҳақ раҳмати умиди била тун-кун маст,

Кўп ортуқроқки, зоҳиди зарқпараст.

Умид улки, бори номуродларға ҳақ бу фано давлатин қариб қилғай ва тавба саодати била бақойи жовид насиб этгай.

Қирқинчи фасл

ДАРВЕШЛАР ЗИКРИДА

Дарвеш⁶⁷ улдурким, бўлғай ризоандеш, агар ичида бўлса юз ниш тоши бўлғай марҳамойин ва маломаткеш. Дарвеш керакким, сидқу фано тариқин тузгай, ўзин нечукки, бор андоқ кўргузгай. Аноният ғилзатиға котик риёзатлар биласафо бермиш бўлғай ва нафсоният шиддатидин азим мужоҳидалар била чиқиб, фақр тариқиға кирмиш бўлғай ва фано дор уламони жамоат хонасиға етмиш бўлғай. Ҳиммати назариға мосиволлоҳи номавжуд, балки вужуди мутлақдин ўзга барча нобуд. Ичи тоши била мувофиқ, балки ортиғроқ, ботини зоҳири била мусовий, балки ёруғроқ. Агар зоҳирида ботин ихфоси учун кўрунса андин муроде бўлса маломаткашлиқ. Ботини софи зоҳир тийралиги кони мунофий. Дарвеш тўни йиртуқ андоқ турурким, ганжи макони бузук. Саро аҳли жаҳонда андоқдурурким, Фаридун⁶⁸ ганжи вайронда.

Маъни аҳли ҳақиқати махфий ва сурат аҳлининг ҳақиқий даъви ва даъвийи ҳақиқатда бемаъни. Эранлар ҳоллари суратин ёшурубтурлар ва маломат суратида наъли бозгуна урубтурлар ва зоҳирлари биносин бузубтурлар ва ботинлари асосан тузубтурлар. Қазодин не келса ўзларин ризоға ёсобтурлар ва олам аҳлининг қотиғ ранж ва ирик маломатиға чидабтурлар. Емак-ичмакдин кечибтурлар. Ҳақ ризосин истарда ғам еб ва қон ичибтурлар. Ризову таслим зовияси мақомлари, фано бодиясида оромлари. Адабу тавозеъ аларға киш душман ва дўстиға инкандеш. Бу сифат ва ойин била бўлғон эрур дарвеш.

Рубоий:

*Ё рабки, фано қушин ромим айла,
Ромим демайинки, сайди домим айла.
Ҳам фақр тариқида хиромим айла,
Ҳам зовияи фано мақомим айла.*

Иккинчи қисм

ҲАМИДА АФЪОЛ ВА ЗАМИМА ХИСОЛ ХОСИЯТИДА

Аввалги боб

ТАВБА ЗИКРИДА

Тавбаи¹ ҳақиқий мазмуми афъол қабоҳатиға мўталлеъ бўлмоқдур ва тавфиқи рафиқ бўлуб, ул афъолдин ижтиноб қилмоқдур. Тавба мужрим банданинг вақти кўзгусин исён зангидан оритур ва ниёз мусқили била ёритур. Шаковат тариқининг ниҳоятидур, ҳидоят жодасининг бидоятидур, аноният ғафлатидин сесканмақдур ва башарият уйқусидин уйғотмақдур ва нашойист аҳволин англамоқдур ва нобойист афъолин тонгламоқ ва ярамас махфийларға кошиф бўлмоқдур ва керакмас даввийларига воқиф бўлмоқ ва аъмол қабойихидин шармандалиғдур ва афъол фазойихидин сарафкандалиғ ва оғаҳлиғдур, башарият инодиға воқифлиғдур, нафси амора фасодиға ва кўнгулға наформонлиғидин мутағаййир бўлмоқдур ва руҳға нафаржомлиғидин мутанаффир бўлмоқдур. Ва ҳақдин нажот вақти етмақдур ва бандаи нафс мутобаатин тарк этмақдур. Бу гавҳари шабчироғ ҳар тийра рўзгор лойиқи эмас ва бу шамъ тавфиқни ҳодийи иноят ҳар кимға бермас. То қайси ориғ тийнатлиғ йўлдин озмиш бўлғай ва қаю пок хилқатлиғ жодадин чиқиб, қилур ишин ёзмиш бўлғайким, анга ғариб, ҳолат ҳодис бўлмиш бўлғай ва ул ҳолатқа шум нафс боис бўлмиш бўлғай ва ҳодийи тавфиқ етгай ва ани ул ҳолатин оғаҳ этгай. Чун оғаҳ бўлди ҳаётидин торикқай ва уёт дуди димоғидин чикқай ва эътизол била қиладурғонидин ибо қилғай ва истиғфор била қиладурғон журмидин истеъфо қилғай ва ноҳамвор афъолиға андом бергай ва бировнинг бироҳлиғидин чиқиб, ҳақиқат йўлиға киргай. Бу мартаба тариқат аҳлининг аввалғи гомидур ва мақсад водийсининг аввалғи манзилиға ҳомийдур. Бу саодат кишиға ўзлугидин етмак «маъшо золика фазулуллоҳ юътиҳа ман яшаъ»². Ҳар соҳиб давлатка бу оғаҳлиғ бир васила била етибдур ва ҳар саодатманд бу иқболни бир восита била касб этибдур.

Рубоий:

Ҳақдин ангаким, етти иноят вақти,

Кўнглига ёмон феъли сироят вақти.

Исёнига фош ўлур ниҳоят вақти.

Бу бўлди ҳидоятқа бидоят вақти.

Ҳикоят: Мазҳари сунъи ҳаққи таборака Шайх Абдуллоҳ Муборак³ (қуддиса оллоҳи сирруху)нинг тавбасининг бидояти ва туз йўлға кирарнинг ҳидояти бу эрмишким, ҳол авойилида бир париваш ишқиға гирифторм эрди ва халқ аросида мажнуншиор кўнгли бир шўх ҳусниға мубтало ва хуш ва хирад. кўнгли мулкидин жало. Бир киш кечаси маъшуқи девори тубида васли умиди била побаст ва юзи ҳаёлидин андоқ беҳуд ва маст эрдиким, бовужуди улким булут ҳаводин замҳарирбор ва тун мушки ул замҳарирдин кофуркирдор эрди ва дай сарсаридин қор кўнгли мулкиға ишқ сипоҳи чопқуйидин нишона кўргузур эрди ва бурудат шиддатидин ашжор яфроғлари совуғ этган, лол тиллар ҳолидин афсона айтур эрди. Ул ишқ ўти ҳароратидин бу ҳолдин хабарсиз ва ёланг аъзоси қор ва замҳарир бурудати шиддатидин асарсиз тутуб эрди. Анга тегруким, тонгкуши нола тузди ва саҳар муиззини наъма кўргузди. Ул эшитгач, соғиндиким, хуфтон намозининг нидосидур ва ашо саловатининг адоси ибтидоси. Чун

тонг ёвушти куёшдек ичига изтироб ва ошуб тушти. Ва субҳи содиқ нуридин кўнглига ёруғлик етти ва мулҳами ҳидоят ани огоҳ этти. Ўзига дедиким эй Муборакнинг номуборак ўғли ва эй тенгрининг қочқон ва беадаб қули! Хуфтон намози қироатида агар имом узунроқ сура ўкуса маломат тутар ва юз фосид хаёл кўнглунгга ўтар, қишнинг бир узун тунини андоқ шум нафсинг ҳавосиға машъуф ва мазмум табиатинг коми хаёлиға мағлуб ўткарурсенким, хуфтондин вуқуфунг ва саҳар етгандин шууринг бўлмас. Бу ҳолатда анинг ичига кўзғолон тушти ва уётдин руҳи бадандин муфорақат қилғали ёвушти. Инояти илоҳий қўлдади ва тавба ҳидоятиға йўлададиким, андоқ риёзат ва сулукка росих бўлдиким, оз вақтда Макка ва Мадинада шайх ул-машойих бўлди. Умид улким, ҳақ субҳонаҳу таола барча йўлдин озғонларни огоҳлиқ била баҳраманд қилгай.

Қитъа:

*Тавбаеким, анинг саодатидин,
Бир қул ўғли бу поя касб этгай
Ким, анга шоҳлар қул ўлгайлар
Мунга ўзлук била нечук етгай.*

Иккинчи боб

ЗУҲД ЗИКРИДА

Зухд⁴ дунё орзуларидин кечмақдур ва нафс аларнинг мавто захрин ичмақдур. Ва молу жоҳ хаёли риштасин кўнгулдин узмақдур ва нангу номус бутларин ушатурға ўзин тузмақдур ва қабул умидиға риёзат тариқин тутмақдур. Ва шариат жодасида мардона турмоқдур. Ва бошни риёи саждаға индурмамақдур, балки андоқ тоатни хаёлға кечурмамақдур. Кўзни асрамоқдур барча номаҳрам юздин ва тилни тутмоқдур барча номашруъ сўздин. Қулоқ карлигидур моло, яъни масъмуъотдин илик тортмоғлиғдур барча номашруъотдин. Аёғ ланглигидур халойиқ тараддудин ва нутқ гунглигидур сўзда эл ташдидидин. Оғизга савм муҳридур нединки, нафс таманноси бўлғай ва нафсға яъс кофуридур ҳар шайъдинки табиат тақозоси бўлғай. Таом қиллатидур ончаким, муяссар ва анинг жибиллати риоятидур ончаким, мақдур. Хилватта улфатдур алалдавом, узлатга мудоваматдур молакалом. Ва лайл қиёмиға мувозабатдур ва зикр давомиға мудоваматдур. Ҳар соликкаким, бу мақом дориғай хилқати риёзат нури била нафсоният лавсидин ориғай. Кўнгли уйиға ошнолиғ шамъидин нур етгай ва ул нур партави анинг кўнгулини масрур этгай. Ибодат натоийжи ета бошлаған ва риёзат фавойиди баҳраманд эта бошлағай. Ул соатан фисоатан ишида исифроқ бўлғай ва лаҳзатан филаҳзатан қилмишида қизикроқ бўлғай. Бу файз соғарларидин ичиб қонмағай ва бу завқ қадахларидин журъа тортардин ўсонмағай. Ёраб, анинг журъаи жомидин маҳрум ташналабларни камёб қилғил ва бу водийда оғзи қуруғонларни сероб этгил, ё карим, ё раҳим!

Байт:

*Бу талабда кимки бўлса анга рўзи этма ҳирмон,
Бу таабда кимки бўлса анга қил васл ила дармон.*

Ҳикоят: Қидваи аҳли яқин Мавлоно Шамсуддин Муидди Уча⁵ (қуддиси сирруҳу) Жом вилоятида мазкур бўлган кентда бўлур эрди, Ўтуз йил эрдиким, жамъи зоҳир танаъуммотидин

бебахра эрдиким, койим ул-лайл⁶, уд-дахр⁷ эрди. Бир масжидда мунзавий эрдиким, ғайри таждиди вузуъ учун мазкур муддатда андин чикмайдур эрди. Ва жинси башардин нима қабул қилмайдур эрди. Ва Ҳазрати Рисолат (саллаллоху алайҳа вассаллам) мутобаъатиғақим, Уҳуд ғазвасида⁸ муборак тишлари шаҳид бўлиб эрди, ўтуз ики тишин ушотиб эрди ва бу ўтуз йилда ёни остида бир бўрё ва боши остида бир хишт била ўткариб эрди. Кичик Мирзо⁹ (алайҳа рахма)¹⁰ ул вилоятдин ўтарда бу азизнинг, мазкур бўлган сифотин эшитиб, анинг зиёратиға етти. Мавлоно ҳамул масжидға кирганда эғнидаги хирқа ва бошидаги эски бўрк била эрди ва тааллуқи ранги итлоқи анга қилса бўлмас эрди. Мазкур Мирзонинг кўнглига рикқат келиб бир овуч дирам келтуруб илтимос қилибдурким, бу ниёзмандлиғин қабул қилгай. Мавлоно дебдурким, чун мен бу тарик била одат қилибмен, ҳеч нимага эҳтиёжи йўқдур. Агар Сизнинг хотирингиз учун олсам ҳам манга таълим қилингким, не қилай ва кўяй. Сизнинг бир мулозимингизнинг бир жузвий василасиға ўлтурурмен, миннатдор бўлдум. Сиз карам қилиб, мени маъзур тутунг. Кичик Мирзо бу сўзга жавоб топай олмай, йиғлаб, кулоқ тутиб, ер ўпуб чиқибдур, Ўзи (рахма иллох) бу фақирға мундоқ тақрир қилди. Бир неча вақтдин сўнгра бу фақр ҳам Мавлоно хизматиға мушарраф бўлуб, сийратини ҳам бу тарик била мувофиқ топтим, балки ортуқроқ ҳам. Ҳақ субҳонаху ва таоло барча толиби ниёзмандларға бу тарик орзумандларға ул гулистондин тухфае ва ул раёхиндин шаммае насиб қилсун.

Байт:

*Кимки кўнглидин анинг фақр орзуси кетмагай,
Бу дурур уммедким, ҳақ они навмид этмагай.*

Учунчи боб

ТАВАККУЛ ЗИКРИДА

Таваккул¹¹ ҳақ йўлида восита асбобин рафъ қилмоқдур ва васила ҳижобин дафъ қилмоқ. Ва сабтларға миёнчиликдин узр қўлмоқдур ва сабаб ва узрсиз мусаббибқа банда бўлмоқдур. Тақдир қути бозуси олдида сабаб риштаси чурукда ва қазо машъали партави қошида восита учқуни ўчуқ. Таваккул аҳликим, мақсуд водийсиға қадам кўюбдурлар йўл зоди ҳақ хони эҳсонидин билибдурлар. Таваккул дуруст элнинг емаги ҳақ хони инъомидур ва ичмаки анинг шарбатхонаси жомидин ва киймаги анинг хизонаи эҳсон икромидин. Бас булар мавжуд кўрунгандин ул неча хушҳол бўлғай ва нобуд экандин анга малол. Дарёдин ўтарға кемани сабаб десанг тобони нам бўлғай ўтгувчиларға не сўзунг бор ва биёбон қатъ этарга маркабни восита гумон қилсанг тайи арз била борғучилар олдида маркаб не эътибор. Андоқки, сенинг насибангни яна биров емас, анинг ҳам насибин сен емак мумкин эмас. Сенинг рўзинг сангадур, анинг қисми анга. Тиламасанг ҳам еткурур, емасанг ҳам едирур. Муни англағанлар қутулубтурлар рўзий учун меҳнат чекардин ва тинибдурлар фароғат учун дона экардин. Рўзий учун касбда ихтимом таваккул қусуридин бўлғай ва маишат учун саъйи молакалом яқин футуридин бўлғай. Тенгри раззоқлиғин билган рўзи учун ғам емагай ва қассомлиғин билган киши ризқ озу кўпида сўз демагай. Улки ваҳшу тайр ризқиға зоминдур, санга еткурмайгайму? Улки мўру малаҳка рўзий берур, санга бермагайму? Саъй била азал қисматин ортурай деган ёғин риштасиға гиреҳ урай дер. Важд била қалам ёзғон қазони қайтарай деган қуруқ ерда кема сурай дер. Бу ишлар кўнгли уйи яқин нуридин тийралар ишидур ва ботиний кўзи ҳақиқат қуёшидин хиралар одат ва варзешидур. Таваккул аҳли барча асбоб воситасидин кўз юмубдурлар ва «филайту кулли ало иллох»¹² дарёсиға чўмубдурлар ва рўзий еткурғучи ҳақни

билибдурлар. Ани ейдургучи ҳам ани ақида қилибдурлар. Ва шак ва тараддуди қотей тариқларидин эъроз этибдурлар. Ва воситасиз таваккул бодиясиға қадам уруб мақсуд каъбасиға етубдурлар.

Байт:

*Кимки қатъ этса таваккул қадами бирла тариқ,
Ёғину сел анга музий эмас ва барқ-ҳарик.*

Ҳикоят: Шайх Иброҳим Ситнаба¹³ бир муриди била (қуддиса сиррухумо) таваккул қадами била Каъба азимати қилдилар. Шайх жаноби муридға айттиким, сенда ҳеч маълум борму? Мурид Шайхға дедиким, йўқ, мен таваккул қадами била бу йўлга қўюбмен, амин ва маълумни не тилар! Яна бир неча қадам борғондин сўнгра Шайх муридға яна айттиким: - сен ўзунгни яхши эҳтиёт қил, маълумунг бўлса ташлағилким, менинг аёғим оғирлик қилур. Яна мурид дедиким: бир-икки наълайн широки борки, бодия қатъида наълайним широки узулса они тортарға олибмен. Шайх муридға дедиким: Ҳоло худ наълайнинг широки бутундур, узулмайдур. Деди: бале. Шайх деди: Бас, ортуқ широкни ташла. Мурид дебдурким, ташламай чорам йўқ эди, заруратдин ташладим ва гирех била борур эрдим, йўлда ногоҳ наълайним широки узулди, туруб илик урдумким, ани наълайн суруб ташлағаймен ва Шайхни ул амрда таън қилғаймен. Кўрдумким, наълайн ёнида бир широк тушуб ётур. Мен таажжуб юзидин ул широкни наълайнға тортгим ва Шайхқа эриштим, ҳар қачонким, наълайнинг широкиға эҳтиёж воқеъ бўлса эрди, ҳамул дастур била мухайё широк зоҳир бўлур эрди. Бу ишда менинг таваккулим дуруст бўлди.

Таваккул аҳли ҳақ йўлин бу навъ ёрутублар ва анинг ғайриға тавассул хаёлин кўнгулдин чиқорибдурлар.

Қитъа:

*Таваккул чин дуруст эрмас мухалдур,
Анга наълайнинг ортуғ широки.
Дуруст ўлгач йиғилса ганжи Қорун
Йўл ул дам роҳравнинг ҳеч боки.*

Тўртинчи боб

ҚАНОАТ ЗИКРИДА

Қаноат¹⁴ ибодат қуввати ҳосил бўлғонча қувват била ўткармақдур ва андин ортуғ барча ниманинг ҳавасин хаёлдин, кўтармақдур. Ва бенаволиғ била нафсни озурда тутмоқдур ва маҳрумлиғ била қувойи шахвонийни пажмурда қилмоқдур.

Қаноат чашмаедурким, суви олмоқ била қурумас ва маҳзанедурким, нақди сепамоқ била ўксумас ва мазраедурким, тухми иззат ва шавкат бар берур ва шажаредурким, шохи истиғно ва хурмат самар келтурур.

Кўнгулга андин очуғлуқ фойдаси етар ва кўз андин ёруғлуқ натижаси касб этар.

Қоней дарвешнинг қуруқ нони, томеъ шоҳнинг хитойи хонидин хўброқдур. Ва фориғи фақрандишнинг ёвғон умочи олғувчи ғанийнинг наботий кулочидин марғуброқ. Шоҳ улдурким, олмағай ва бергай. Гадо улдурким, сочмағай ва тергай.

Улким қаноат мўътод бўлди - шоҳ ва гадо тараддудидин озод бўлди. Маош уйи гарчи бўлур тор, аммо ҳар кеча муболаға қилсанг ери бор. Ҳисоредурким, анда кирсанг, нафс шарридин қутулурсен ва кўхсоредурким, анда чиқсанг, душман ва дўстдин мустағний бўлурсен афтодалиғедурки, натижа сарафрозлиқ ва ниёзмандлиғедур; фойдаси бениёзлиғдур - тухми бариғино ва шажаредур самари истиғно; маедур - аччиғ на нашъаси тарабангиз; йўледур - қаттиғ, аммо манзили фараҳомез.

Қаноатда нечаким, фароғбол, акси тамаъда разолат ва накол.

Хасис таъбға дўстедур лаимваш-гадошевалик ва разолат анинг таврига хуш. Мувофақатиға асар хорлиғ, муносабатиға баҳра сабукборлиғ. Ҳар таъбадаким, ул мавжуд бўлди, ул киши улус таъбига мардуд бўлди. Лаимлик ва разолатқа камол андин, одамийлик ва инсониятқа завол андин. Ўтедур номус уйин куйдургувчи, еледур иззат хирманин совургувчи ва виқор шамъин ўчургувчи. Тамаъ инъомға андоқдурки, шаратаомға, ул бири дунлар ҳаракоти, бу бири баҳойим сифоти.

Қаноат жавҳаредурким, элни мундоқ икки балодин ўткарур ва мундоқ икки ибтилодин қутқарур. Бу икки замима феълки, ёмондур, гўё икки нохуш тавъамондур, ул мундин ёмон ва бу андин ёмон, иккаласи ёмондин-ёмон. Бири лаим ва бири мудбир иккаласининг ҳақиқати бир. Мухбири содиқ¹⁵ (саллоллоҳи алайҳа вас-саллам) мунга мундоқ дебтур: «Қонё не азизға томеъ, не залилға нисбат берибдур».

Рубоий:

*Ҳар кимки, қаноат тарафи нисбати бор,
Борча эл аро тавозеу иззати бор,
Улким тамау ҳирс била улфати бор,
Яхши-ямон ичра зиллату накбати бор.*

Ҳикоят: Кошифи асрори илоҳий Шайх Шоҳ Зиёратгоҳий¹⁶ (қуддиса оллоҳ сирриху) ибодат фароғати учун қаноат шиор қилди ва Зиёратгоҳ қасабасида маскан ихтиёр қилди. Ва улус назр ва ҳадиясин парво қилмади, ва салотин инъом ва суюрғолин кўзга илмади. Мухаққар Мавруси муҳавватасиға ашжор тикти ва экин экти. Ўз муборак илики била экин суворурға бел урар эрди ва ашжор тарбияти теша ва арра сура эрди. Бу навъ қаноат била натижаси «азза ман қанаа»¹⁷ ҳукми била ул ерга еттиким, Ҳирот дор ус-салтанасидин салотини маснаднишин ва уламои дин ва машойихи аҳли яқин уч шаръи йўлни ул бузургвор хизматиға борур эрдилар ва остони туфроғин ўпмак била тафоҳўр бошин фалақдин ўткарур эрдилар ва ул зироат нонидин ва ул фавокиҳ жонидин ҳар не иликлариға тутса кўзлариға суртуб, кўюнлариға солиб, табаррук учун шаҳрға аёл ва атфоллари учун келтурур эрдилар ва андин еганлар охират нажотиға ҳам умидвор бўлур эрдилар. Қаноат натижаси мундин комилроқ оз вухур қилиб эркин ва хурсандлиғ боғчасининг раёҳини мундин тароватлиғроқ кам очилиб эркин.

Қитъа:

*Жаҳон ичра кўп сунъ кўргузди сонёъ,
Эмасдур киши турфа андоқки, қонёъ.*

*Кишидин талабсиз гино ҳосил этмас,
Яна жудга бўлмамоқ ҳеч монёъ.*

Бешинчи боб

САБР ЗИКРИДА

Сабр ўзни чиқармоқдур ҳузуз нафсонидин ва танаъумот жисмонидин ва нафсни ҳабс қилмоқдур ибодат меҳнатида ва қадамни собит қўймоқдур риёзот суубатида. Ҳақ йўлида қотиғ ирикка тузмақдур ва яхши-ёмондин ҳар не эшитган ва кўрганга тахаммул кўргузмақдур. Аччиғдур, аммо судманд; қаттиғдур, аммо дофеи газанд. Қайси номурод илик этагига урдиким, мурод топмади? Ва қайси гирифтор кўнгул сабр бандиға қўйдиким, кушод топмади? Фараҳлар мифтоҳидур ва бандлар аттоҳидур.

Рафикедур суҳбати мумил, аммо оқибати муродқа қарийилиқ ва ҳарифедур умиди узун аммо ниҳояти матлубқа ҳамнишинлиқ. Самандедур қоҳилхиром аммо манзилға еткурғувчи ва бухтиедур сақилгом, лекин маъманға тушурғувчи.

Носихи талх гуфтордек таъб андин озурда ва лекин зимнида мақсуд ҳосил, табиб батий-ул-илождек,¹⁸ мариз андин пажмурда, аммо сўнғида сихҳат восил.

Ишқ аҳли зикридин мутағаййир ва лекин ғояти васлға умидворлиқ, ҳажр эли ёдидин мутанаффир ва лекни ниҳояти иттисолға комгорлиқ.

Қафасида жон булбулиға не хамушлуқ суд этиб, не наво ва илҳон, мажлисида руҳ тўтисиға не сукут нафъ еткуруб, не фарёд ва фиғон. Саҳросида фароғат ҳамону изтироб ҳамон, биёбонида даранг ҳамону шитоб ҳамон. Сўхтаи фироқ ўлмақдин анга ғам йўқ, андухтаи иштиёқ куймақдин анга алам йўқ. Ҳажр шомидек тийра узун, аммо ғояти субҳи висол, ҳаж йўлидек қаттиғ ва йироқ, аммо ниҳояти Каъбаи иқбол.

Ҳар гирифторғақим, ул нобуд ҳаёти андин барий ва ҳар умидворғақим, ул номавжуд руҳи андин сипарий.

Ошиқларға маразедур ва беморларға захредур ҳалоҳил. Саҳиҳ анинг суубатедин бемор, ҳавос анинг укубатидин ноқор. Руҳ иши ани тортарда тааллул, кўнгул анинг қаттиғлиғидин бетоқату тахаммул. Йўли бодиясида зулумоти офат, Ҳизрдек ани қатъ қилғонға баҳра зулоли ҳаёт. Шиддати юкига ҳомиллардин бири Айюби¹⁹ набий ва суубати ҳамлиға комиллардин бири Муҳаммади арабий.

Байт:

*Ажаб ранжеки андин саъб йўқ ранж,
Вале чеккан кишининг баҳраси ганж.*

Ҳикоят: Бир нотавон кўнглида бир гульзор хорхори бўлди ва ул тухмат била зиндон гирифтори бўлди. Ул иш иқрори учун анга қилмаған азоб қолмади, аммо ул махфий сиррин кўнгулдин тилга солмади. Оқибат бир кун асаслар бордилар ва ани зиндондин банд била судраб чиқордилар. Ва бош-аёғидин тортиб узотдилар ва бир қучоқ йиғоч анинг аъзосиға ушотдилар. Андоқки, бошдан - аёғи жароҳат бўлди ва бари аъзосининг териси сўюлди. Таёқ аъзосин андоқ афгор қилдиким, қон ул маъракани лолазор қилди. Мазлум мутлақо дам уради ва иқрор такаллумин тилига сурмади. Чун таъзиб шиддатидин ҳордилар, ул мажмуъдин судраб чиқордилар. Навмидлиғдин қўябердилар ва инсоф оламида муҳиқ эрдилар. Чун жафопешалар йироқ борди, жафокаш оғзидин бир ушолғон дирам чиқорди. Жаъмики ани кўрдилар. Ул иш кайфиятин сўрдилар, улча жавобидин мафҳум бўлди, бу холат маъдум бўлдиким, сиёсат ҳангомасида манзури ҳозир эрмиш ва бир гўшадин анинг ҳолига нозир эрмиш. Анга етарда ул бедоду ситам тиши остида эрмиш ул дирам. Азоб эътидолдин ўтарда дирамға тишин беркитур эрмиш ва тиш захми била ул дирамни пора-пора ушотур эрмиш ва манзур нозир олида сабру

таҳаммул қилур эрмиш ва анинг наззорагар эрканин билур. Манзур чун бу ҳолни билди, меҳр ва шафқат била бошиға келди, юмшоқ сўз била яралариға марҳам еткурди ва чучук тил била мажруҳ таниға жон кивурди. Хаёлиға кечмас давлатға сазовор бўлди ва гумониға ўтмас одатға комгор бўлди. Бу барча шиддатдағи сабру шикеболиғ натижаси эрди ва ул суубат ва шиддатда таҳаммулдин анга даст берди.

Байт:

*Кимки бир шиддат аро сабру таҳаммул айлади,
Бахт анинг нишини нўшу хорини гул айлади.*

Олтинчи боб

ТАВОЗУЪ ВА АДАБ ЗИКРИДА

Тавозуъ халқни киши муҳаббатиға шефта қилур ва улусни фоил маваддатиға фирифта қилур. Дўстлуғ гулшанида назорат гуллари очар ва ул гулшандин унс ва улфат базмида турлук гуллар сочар. Мутакаб бир душманға мулоямат сари йўл кўргузур ва муъжиб хасм хотириға инсоният завқин ўлтурғузур. Такрори ҳаёсиз муддаини уят сарҳаддиға бошқарур ва теъдоди инсофиз адувни ямонлиқдин ўткарур.

Агарчи борча элдин хўбдур ва бари халойикдин марғуб, аммо сарафрозлардин хўброқдур ва бениёзлардин марғуброқ. Абнойи жинсдин бир-бириға мустаҳсан, акобирдин асоғирға аҳсан. Сахо қилмай элни шод қилур ва ато кўргузмай кишини ғамдин озод қилур. Адаб кичик ёшлиғларни улуғлар дуосиға сазовор этар ва ул дуо баракати била умрдин бархурдор. Кичиклар меҳрин улуғлар кўнглиға солур ва ул муҳаббат кўнгулда муаббад қолур.

Ушоғларни кўзга улуғ қилур атворидин халқ улуғлиқ билур. Халқ жонибидин беҳурматлиқ эшигин боғлар ва кишини ҳазл ва истихфофдин сахлар. Табиатға инсоният тарийқида андом берур ва мижозға одабийлиқ манзилида ором еткурур. Кичикларғаким, андин мунча бўлғай, улуғларға кўрким, неча мунча бўлғай.

Муҳаббатға зебу пироя адабдин етар ва муваддатға равнақ ва баҳо таркидин кетар. Адаб ва тавозуъ кўзгусиға жило берур, икки жонибдин ёруғлук еткурур.

Тавозуъ ва адаб ахтлиға таъзим ва ҳурмат етар ва ул донани эккан бу маҳсулни жамъ этар. Халқ ихтилотида ҳамида ахлоқ ибтидоси бу хисолдур ва бу русух топса муҳаббат ихтилоли маҳолдур. Икки жонибдин агар хулқи карим бўлғай, адаб ва тавозуъ муқобаласида иззат ва таъзим бўлғай. Хушо, бу навъ аҳбоб орасида суҳбат ва бу тавр асҳоб орасида муваддат. Мундоқ аҳли муҳаббат ва вадод ва хайли муваддат ва иттиҳод. Агар зохирда дўстлуғ сафоси учундур дунёда комгорлиқдур. Ва агар маънода тенгри ризоси охиратда умиди растгорлиқдур. Ва агар тенгрилик учун бўлса, «Ат-таъзиму ли амриллоҳ»²⁰ саодати ҳосил ва агар холиқ дўстлиғи учун бўлса, «Аш-шафқату ало халқиллоҳи»²¹ давлати восил.

Бу олий мартабаға шониста ва лойиқ муваффақедурки, зоти фақр давлатиға мулойим ва мувофиқ, йўқки, мутакаббири худписанд ва жоҳили нохирадманд.

Байт:

*Ақлу ҳикмат ишидур буйла маошу ойин,
Қайта топқай мун қар нафспарасту худбин.*

Ҳикоят: Ахбор ровийлари ва осор ҳовийлари мундоқ ривоят қилибдурларким, бир ов хангомаси ғавғосида ва чопмоқ ва отмоқ орасида Хусрав Парвезнинг сарафрозлиқ тожидин гавҳари обдор ва дурри шаҳвор узулуб ерга тушти. Ва ов иштиғолидин анга ҳеч кишига хабар бўлмади. Овдин Мадойинға қайттилар. Чун ул ишни билдилар ва халойиқни муноди била чиқордилар ва ул гавҳари ноёбни тилай бордилар Чун ул зеби тож мулк хирожи эрди, топқонға кўл нима ва кироманд сила ваъда бўлди. Халқ ул биёбонда жусту жўйида ва сила орзуси гуфтигўйида.

Иттифоқо икки ҳамроҳ: бири ғофил ва бири огоҳ. Ғофил жаҳл юзидин худписанд, огоҳ тавозуъ ва адаб зеваридин аржуманд. Бирининг исми Мудбири жаҳонгард ва бирининг оти Муқбили жавонмард. Ул биёбондоғи йўлга озим ва шаҳр сари борурға жозим. Пўянамо ва даштпаймо эрдилар, чун дар талаб элга ёвуштилар. Ул халқни бошлаб чиққон кишига йўлуқуштилар. Мудбир такаббур била анга боқмай ўтти. Муқбил инсоният тарийқин илгари тутти. Ул солорға адаб ва тавозуъ била бош индурди, аёғи остида гавҳар худтушган эрмиш, кўруб олиб, ўпуб ул солорға тута берди, ул худ мавъуд силанинг вакили эрди. Муқбилнинг илигин тутуб шаҳарға қайтти. Хусрав хушҳол ва мунбасит бўлди. Ва анинг узрин дегандин ортуқ эҳсон била кўлди. Мудбир такаббур натижасидин шаҳар гулханида мақом тутуб, Муқбил адаб ва тавозуъ фойдасидин гавҳари мақсуд топиб, шоҳ гулшанида ором топти.

Байт:

*Мутакаббир кезибон шаҳарда хору мардуд,
Мутавозиъни ганий айлади дурри мақсуд.*

Еттинчи боб

ЗИКР ШАРҲИДА

Зикр кўнгул била ҳақ ёди иштиғолидур ва тил била дағи ҳамул такаллум мақоли. Ва баъзи тилга ул амрдин маъдуллуқ дебдурлар ва кўнгулга мудовамат ва машғуллуқ. Кўнгул била Ҳақ ёдидин холий бўлмоқдур ва анинг ғайри хайлидин холий бўлмоқдур. Ва ул машғуллуқ «ма халақа оллоҳ»²² фаносидур ва «мо халқи оллоҳ»²³ холиқининг бақосидур. Нафй калимаси билаким, «ло илоҳа» бўлғай, мосиволлоҳни унутмоқдур ва исбот калимаси билаким, «Иллаллоҳ» бўлғай кўнгулни овутмоқдур ва машғул тутмоқдур. Ва анинг ниҳоят мартабаси зокири мазкурда нобуд ва йўқ бўлмоқдур. Ва анда тилга когал йўқ ва тақриру баёнға мадхал йўқ. Не лисонға такаллумдин хабар ва не баёнға тараннумдин асар. Бу ҳарамға кулли маҳрам бўлмағлиқ нафйи хотирдур ва ифнойи мавжуд ва номавжуд. Ва ғойиб, ва ҳозир ўзни буду нобуд хаёлидин қочурмоқдур ва мақсуди аслий талабида ошно бўлса бўлмас. Ва буду нобуддин холий бўлмоғунча бу ҳаёт зулолидин тўлса бўлмас. Бу дарёға кирган гавҳари мақсуд тиласа дам асрамоқ керак ва бу ҳарамға йўл топқон маҳрамлиқ тиласа дам урмамоқ керак. Шоҳ розин асрамоқда тилин тиймағаннинг боши борибдур ва ғайрат ва сиёсат тиғи анинг ниҳодидин замор чиқорибдур. Бу май ичгандин кайфият изхори кўнгли бетоблиғидиндур ва бу бода мастлиғининг шароблиғидиндур.

Рубоий:

*Майхона жамъики эрур бодапараст,
Зоҳир май ичгандин ўлурлар бадмаст.*

*Мингдин бир эмас бу ҳақиқат майидин,
Ичган ани охсум ўлса тонг йўқ пайваст.*

Ҳикоят: Муқарраби Ҳазрати борий Хожа Абдуллоҳ Ансорий²⁴ (қуддиса сирруху) дедиким, ул такаллумғаким Мансур²⁵ дам урди, мен ҳам урдум. Ул ошқор этти ва мен ёшурдум. Менким ёшурдум, тождорлиғ манқариб бўлди. Ул ошқор этти, дорға ток бўлмоқлик насиб бўлди. Ул хануз хом эрди ва бу маънидин хуруш қилури беҳангом эрди. Эшитгувчи ибo этти ва анга етти ва улча етти. Мен ул сўзни анжуманда гуҳор этармен ва изҳорида исрор ва такрор этармен ҳеч кас манга нима дей олмас ва демаским, сўзумнинг агарчи маъниси улдур, аммо суврати ул эмаским, суврат аҳли сувратга назар солурлар ва маъни аҳли маънидин баҳра олурлар.

Илоҳий, бу огоҳлар аёғи туфроғидин биз гумроҳлар тийра кўнглига очуғлиқ еткур ва қорорғон кўзларига ёруғлуғ еткур.

Байт:

*Ҳамул кўҳл ул жавоҳирни кўзумга тўтиё айла,
Ул иксири саодатдин вужудим кимиё айла.*

Секкизинчи боб

ТАВАЖЖУҲ ЗИКРИДА

Таважжух²⁶ Ҳақ субҳонаху таолаға юзлашмак ва ул ён эланмоқдур. Ва халқдин тааллуқ торин узуб анга уланмоқдур. Жамиъ орзудин чиқмоқки, Ҳақнинг ғайриға айландурғай ва Мосиволлоҳ иштиғолиға чирмондурғай. Андоқким, дунё ва охират саодатин арза қилсалар ва сиддиқлар ва пайғамбарлар маротибин жилва берсалар, солиқ ул ён назар ўкин отмағай ва кўнглига аларнинг радду қабулин мутлақо йўлатмағай. Агар таважжухда юзига ўқлар келса, кўз юммоқни унутқай, агар бир кўзини ул ўқлар зоеъ, яна бирин илгари тутқай. Агар ул наззорада тош ёғса бошин ёшурмағай ва ани муҳофазат қалқониға қочурмағай. Агар оллида шери жаён юзланса, анга мўрча келмағай ёмон ва агар пили дамон учраса, ул ҳамон бўлғай ва пашша ҳамон. Сели балодин таважжухга нам етмағай ва сарсари офат бир тори мўйин ҳам этмағай. Чархи ғаддор фитналиқ нужуми била анга бир зарафшон варақи мовий ва барқи ҳаводис анга ел учурғон бир сариқ гул яфроғи била мусовий. Меҳри мунир оллида заррадин ҳақир ва хоксор, баҳри заххор назарида бир қатрадин бемиқдор, яъни ул таважжухига монеъ мумкин бўлмағай ва ул наззораси шуъласи дарёлар суйи била сокин бўлмағай. Ва бу мақом солиқнинг сидқиға долдур ва ихлосиға гувоҳи холдур. Ва ошиқлиғида якдиллиғиға далили беиштибоҳ ва якрўй, якжиҳатлиғиға гувоҳ ва шавқи ғоятсиз эрканига гувоҳи содиқ ва муҳаббати ниҳоятсиз эрканига далили мувофиқ.

Маснавий:

*Таважжух бирла ҳинду саъй этар чоғ,
Тушурур кўк ёғочдин тоза яфроғ.
Кашаф айлаб таважжух байзасига,
Борар кўз бирла босмай косасига.*

Ҳикоят: Бир гулханийи меҳнаткаш кўнглига бир шахзодаи хуршедваш ишки ҳарорати

тушти ва ҳарорат тобидин қони қурушти ва руҳи муворақат қилурға ёвушти. Хирад матои илгидин борди ва жунун шайдоликқа бош чикорди. Атфол қувуб тош урарлар эрди. Кўчадин кўчага сурарлар эрди. Анинг оғзида шаҳзода оти мазкур ва кўнгли анинг зикри била масрур. Чун атфол тошидин тўяр эрди, қочиб гулханға юз кўяр эрди. Чун гулханийи мажнунни шаҳзода ишқи машҳур этти, бу сўз шаҳзода қўлоғига ҳам етти. Андоқки, пок ишқ бил-хосият маъшук кўнглига жозиб бўлди. Шаҳзодаи париваш девонасин кўрарга роғиб бўлди. Сайр асносида маркабни ул гулхан сори сурди, чун девонаи номуродни кўрди, наззора ва таважжуҳи андоқ беҳудлуққа улаштиким, гулхан ўти бошин аёғига туташти. Ул наззорадин беҳабар эл етиб ўтин ўчиргунча андин не хабар қолди ва не асар. Шаҳзодаи қотил девонаси ҳолидин йиғлаб ғусса ютти, турфа кўркам, ўзи ўлтириб, ўзи азо тутти.

Байт:

*Мажозий ишқда мундоқ таважжуҳ айла хаёл,
Агар ўлса ишқи ҳақиқийда кўр не бўлғай ҳол.*

Тўққизинчи боб

РИЗО ЗИКРИДА

Ризо²⁷ ўз дилхоҳ ва ризосидин кечмақдур ва Ҳаққи субҳонаху ризоси жомин ло журъа ичмақдур. Ўз кўнгли тилаганлар мавто адосин фарқ билмак ва махбуби ҳақиқий ризоси била тирилмак. Бу мақолдур. Соликнинг аъзам мақомоти ва арфаъ даражоти нечунким, солик бидоятда масканат ва ҳақорат мақомида ҳақирнинг ризоси ва матлуби ҳам ҳақир бўлур. Чун ўз ризосин билкулл фано ўтиға отти ва ҳақ субҳонаху таоло ризоси била ўзин тузатти. Мосиволлоҳ лавси орийдин қутилди ва «алмутахаллиқу биахлоқилло-ҳи»²⁸ сифати била Мутаассиф бўлди. Ажаб мақоледурким, агар бу корхонада хитойи нақшин кўрсун ва агар исломий парчани наққош нақшбандхонаи сунъидин мутасаввир билғай ва ҳар бирини ўз ерида беназар тасаввур қилғай. Равзаи хулдидин кўп шод ва дўзах дудидин кўп тийра ниҳод бўлғай. Калимуллоҳ мадҳида муболаға кўргузмағай. Халилуллоҳи²⁹ огоҳ била Намруди³⁰ мардуд аросида муҳолафат эшикин руст кўргай. Ва мувофақат риштасин дуруст. Офариниш боғидин агар бошиға гул ёғилсун, ва агар аёғига тикан санчилсун, чун боғбон чаманоро ризо ва ихтиёри биладур не ул биридин бошин ёшурғай ва не ул биридин аёғин йиғиштурғай. Ва дўст ризосиға жон фидо қилғай ва агар яна жон тириклигин анинг ризоси учун тилағай ва ўлумда анинг ризосин топса, жон истағай ризосин. Ҳақ ризоси билмиш бўлғай ва муродин анинг хостида маҳв қилмиш бўлғай ва ўзлугидин хабар қолмамиш бўлғай ва ўзига ўз ризосидин асар. Ҳақдин агар ғаффорлиғ зухур этар-анинг марғуби ва агар қоҳқорлиғ зухур этар ҳам анинг махбуби. Ниш етса захмиға марҳам ва гар марҳам етса бағри захмиға ҳам муғтанам.

Байт:

*Рози ўлса гар ёмон, гар яхши бўлса жилвагар,
Сунъи килкидин мусаввардур чу ҳар янглиғ савар.*

Ҳикоят: Валоят дарёсининг гавҳари ва ҳидоят сипехрининг ахтари асадуллоҳ ул-ғолиб, Амир ул-мўъминин Али ибни Абу Толиб (разиоллоху анху ва карамоллоху важҳу) ризо мақоми таърифида ва соликнинг розилиққа мутаассир бўлғони тавсифида варақ юзига маорифнигор

хома урубтур ва бу навъ дақиқ нукта сурубдурким, ризо мақомиға камол ўз ризоси ҳақ ризосиға мувофиқ қилғонға ҳол будурким, сўл кўзунг хонаси Хайбар эшигига макон бўлсун ва ул пошина очилур-ёпилурда ул маконда кўрунсун. Эшиткувчи айни ризодин ўз шонин унутмағай ва ғояти таъзимдин ўнг кўзин ул хизмат учун илгари тутмағай. Агар мундоқ қилса, улча анга қазодур, анинг муқобаласида ҳам фузуллуқ, ҳам адам ризодур. Ризо мақомиға ўзин нобуд ва фармонбардорлиғда ўзлукин номавжуд қилғонға бу вужуд қайдин келдиким, сўл кўзни хор, ўнг кўзни азиз билғай. Ва бу хору бу азиз аросида тамиз ҳам қилғай, анга ризо шарти улдурким, амриға тоат қилғай ва маъмур бўлғон изҳори тоат. Ва бу ширин мева валоят боғи шажарасидин бўлғай ва бу лазиз фокиҳа ҳидоят шажарасининг самараси бўлғай.

Байт:

*Валоят ичра бўлғай мевалар кўп таъму ҳолатлиғ,
Вале қайси валоят бўлғай мунча лаззатлиғ.*

Ўнунчи боб

ИШҚ ЗИКРИДА

Ишқ³¹ ахтаредур дурахшанда, башарият кўзи нур ва сафоси андин ва гавҳаредур рахшанда, инсоният тожининг зеб ва баҳоси андин. Мехредур толеъ, маҳзун хотирлар хористони андин гулшан ва бадредур ломеъ, тийра кунгуллар шабистони андин равшан. Бахредур васеъ, ҳар игрими юз ақлу хуш кемасин чўмурғон ва тоғедур рафеъ ҳар тиғи минг зуҳд ва тақво бошини учурғон. Шуълаедур сўзанда, хошоки кўп жону кўнгул бўлғон ва барқедур фуруъзанда, кўп жону кўнгул ашиъасида кул бўлғон. Аждаҳодур хунхор, оламни дами била тортмоқ анга ком, пошшоҳедур қаҳҳор, коми ҳар олам аҳлиға қатли ом. Ва ҳар неча зулм қилғон анга қонмоқ йўқ. Соиқаедур, ақлудин хирманин куйдургучи ва сарсаредур аларнинг кулин кўкка совургучи.

Иноди олинда тенг ҳам подшоҳ, ҳам гадо. Бедоди қошинда бир ҳам фосиқ, ҳам порсо. Ошиқ кўнглига маъшуқ ҳавосин солғувчи ҳам ул ва бир жилваси била нақди ҳаётин олғувчи ҳам ул. Ва ошиқ мундоқ балонинг гирифтори ва мундоқ офатнинг беихтиёри, мундоқ тўфоннинг ғариқи ва бу навъ соиқанинги ҳариқи, мундоқ ғаддорнинг забуни ва мундоқ паризоднинг мафтуни ва мундоқ девкирдорнинг мажнуни. Ва мунунгдек ошубнинг шефтаси ва бу янглиғ қотилнинг фирефтаси, бу тавр хунрезнинг ҳалоки ва бу турлук балоангезнинг дардноки.

Ишқ кўхистони бедодининг ношодларидин бири Фарҳоддур ва саҳройи жунун забунларидин бири Мажнундур. Ва шабистон савдоси девоналаридин бири парвона ва гулистон ҳавоси ношикебларидин бири андалиби девона. Ва оташгоҳ ҳарорати гармравларидин бири Хусрави номий ва майкада дардмандлиги номийларидин бири Жомий (наввараллоҳу марқадаҳу нуран ваффақаналлоҳу!)

Байт:

*Ки то бўлғай булар бир-бирлари бирла қарийн бўлсун,
Самандарлар киби ишқ ўти ичра ҳамнишин бўлсун.*

Бу таъриф қилғон ишқ ва бу баён этган аҳли ишқ маъшуқ вужуди бирла койимдурлар ва бу адо топқон ҳолатға мансублуклари дойим. Ва ул маъшуқ ҳуснидин иборатдурким «Инналлоҳу жамилун юҳибб ул жамол³²» андин хабар берурким, ишқ бу эътибору жалоли била ва бу

ихтиёру истиқлоли била ҳусн саропардаи кибриё ва боргоҳи истиғноси теграсида бир бандаи човуш ва бир камина ҳалқа бағўшдурким, ҳар қачон ҳусн султони маҳбублуғ никобларидин ва мастурлуғ ҳижобларидин чиқмоқ асбобин тузса ва зухур тажаллиси била жилва гар кўргузса, ул нур ошиқи маҳжур кўзи равзани шишалари равзан кўзи шишаларидек ҳайрон қилиб ишқи бебок айёри ул равзан йўлидин ўзин кўнгул маъмурасиға ташлар ва ул маъмурада хароблиқ оғоз қилиб, хирад ва ҳуш хайлиға кўзғалон сола ташлар. Ул маълум эмаским, ҳусн султонининг бу золим човуши бедодидин ул мулк аҳлининг мазлумлари нетгай ва ҳоллари анинг ташаддуди суубатидин не ерга етгай. Бовужуди бу ҳол ул кишварнинг асирлари ва ул мулкнинг қатлу торож кўрган аҳли фазаъ ва нафирлари ул жилва майидин масти беҳуд ва ул жамол тамошасидин волаву ҳайрон бўлиб, анинг ҳавосиға машъуф ва анинг тамошасиға мағлуб бўлулар.

Эндиким, ул кишварни тасхир қилди ва ул мулк аҳлин яғмода асир этти яна ул султон жилвагоҳ фазойи эрамидин хилватгоҳ хафоси ҳарамифа майл этиб, ҳамул нур ва зулмат пардалариға юзланса ва жамол куёшин ҳамул шабандуз никоб саҳоблариға ёшурса ва бу турктоз топиб, мусаххар бўлгон мулк аҳлиға ва бу қатлу торож кўруб, бузулгон кишвар элига ул тамошо хирманидин ва ул назора имтидоди аршидин рустохезе тўшлангай ва қиёмате юзлангайким, жузъи акбару авлиёси ва ошуб ва фазаъи маҳшарда шавқоси аларнинг ниҳодидин фалаки ғаддорға майл этгай ва бу сипехри давворға етгай. Бу ҳолатедурким, мунунг шиддати тақриридин тошқоридурким, муни кўрмаган киши билмас ва мунга етмаган бовар қилмаским, ҳижрону фиروق мундин иборатдур ва ишқа маротибдур ва ул уч қисм била мунқасим бўлур.

Аввалғи қисм. Авом ишқидурким, авом ун-нос орасида бу машҳур ва шоеъдурким, дерлар: «Фалон фалонға ошиқ бўлубтур». Ва бу навъ киши ҳар навъ кишиға бўлса бўлур, шағаб ва изтиробларича лаззати жисмоний ва шахвати нафсоний эмас ва бу қисмнинг бийикрак мартабаси шаръий никоҳдурким, бари халойиққа суннатдур ва мубоҳ. Ва пастроқ мартабасида паришонлиқ ва мушаввашлиқлар ва бесомонлиқ ва нохушлиқлареки, зикри тарки адабдур ва баёни беҳижоблиққа сабаб.

Иккинчи қисм. Хавосс ишқидурким, хавосс ул ишққа мансубдурлар. Ул пок кўзни пок назар била пок юзга солмоқдур ва пок кўнгул ул пок юз ошубидин кўзғолмоқ ва бу пок мазҳар воситаси била ошиқи покбоз маҳбуби ҳақиқий жамолидин баҳра олмоқ. Ишқ аҳлининг покбозлари ва шавқу ниёз аҳлининг назмтироз ва афсонапардозлари мутақаддиминдин андоқким, назм бешасининг ғазанфари ва дарду ишқ оташкадасининг самандари ва завқу ҳол водисининг покрави Амир Хусрав Деҳлавийдурким, пок нафас ва гуфтори, пок алфоз ва маонийлиқ ашъори ишқ аҳлининг орасида ғавғо ва важдухол анжумани фазосида алоло солибдур.

Яна сўзи поку, кўзи пок ишқ аҳлида мужаррад ва мунфарид ва бебок бу тоифанинг беназиру адил ва тоқи фахрулмиллату вад-дин Шайх Ироқийдурким³³, ишқ сифотиға мутгасифдур ва ламаоти пок маоний ва тарокибиға мунсифдур. Ва мутааххириндин икки оламни бир дов била ўйнагон муқаммир шевалар покбози ва ишқ дайри фаносида ҳақиқат бодасидин маст риндлар ҳамрози шамсул-миллати вад-дин Хожа Ҳофиз Шерозийдур. Дунё ва охиратни бир оҳ ила ўртаган пок ошиқлар имоми ва мулк ва малакутда сойирлар шайх ул-исломи ҳазрати муршидий ва маҳдумий нур ул-миллат вад-дин Абдурахмон Жомийдур (наввараллоҳи марқаду- ҳу) ким, агарчи алар васфи назмға нисбат берурдин юкорироқдур, аммо ҳар синф назмда беназир эрдилар ва нечаки таърифлари шеърда маҳоратдин ташқаридур ва лекин ҳар услуб шеърда жаҳонгирдурлар. Ва назимларида ҳар шеър била ишқ ўтин оламға урубтурлар, шеърларида ҳар байт била дард аҳли жону кўнгул оламин кўйдурубдурлар.

Яна ул ҳазрат жоми муҳаббатидин дуркашлар ва иршоди сулукидин фонийвашларким, дарду ишқ таври адосида гуфторлари турк улусида ҳароратомез ва сорт хайлида офатангиздур. Борининг ғарази гуфторлари иштиғолидин ва ано ёлинидин ажзу ниёзлик ҳолати ва дарду бало

чокинидин сўзу гудозға мубоҳоти ўзин бу ишққа мансуб қилмоқдур, балки кўрунур бу ишқ оламида ошиқликнинг саъб ҳоли ва маъшукнинг муфрит жамоли ҳар ерда ҳар бирининг ажаб ҳолоти ва ғариб хаёлоти ва ғоятсиз бул ажаблар ва ниҳоятсиз рангу таабларга юзланибдур ва анинг изҳори лозим келибдур. Ул жумладин, маъшук ҳусну жамолининг бениҳоятлиғи ва нозу истиғносининг беҳадду ғоятлиғи. Ва андоқ аҳволким, мунга мувофиқ бўлғай, андин сўнг ошиқ дарду шавқининг фаровонлиғи ва ажзу ниёз ва сўзу гудозининг бепоёнлиғи. Ва ҳар умурким, унга муносибдур, яна иккаласининг бир бирига имтизожи ва таркибидин ва ихтисоси ва тарбиятидин вукуъ топқон ҳолот адосида ва юз кўргузган мушқилот имлосидаким, ҳар бирида агар китоблар тасниф қилилса ва мужалладлар таркиб этилса, ҳануз улча анинг адосининг ҳаққидур таҳрирға кетурмак, тақрир қаламин сурмак мутағаййир кўрунур, балки мутааззирдур. Ва қоинот бозорининг ғавғоси ва унсуриёт чорсусининг алолоси бу такаллум ва тараннум биладур ва мунсиз инсон каломи танедур жонсиз ва башар алфоз ва ибороти чаманедур гулу райҳонсиз.

Сўзким, дард чошнисидин ҳарорати бўлмағай, нурсиз шамъ бил ва сарварсиз жамъ гумон қил. Ҳосиликим, сўзга бу таронадур ва мундин ўзга барча афсона, дур ва сўз ишқ сўзидур ва кўнгулда ҳаёт нашъаси ишқ ўзидур.

Байт:

*Сўзки маъносида ишқ ўти нишони бўлмағай,
Бир таҳарруксиз бадан онглаки, жони бўлмағай.*

Ҳикоят: Мажнун ишқи ўти ҳижрон гудозиға улашти, заиф баданиға ул ҳароратдин иситма шуъласи туташти. Ҳар муолажаким қилдилар суд этмади, мараз ортти ва иситмаси кетмади. Чун бемор иши назъ ҳолиға етти, биров ул ҳолдин Лайлиға хабар этти. Паривашни ул хабар ношод қилди, девонасин сўрарға нома савод қилди, қосидким ул номани Мажнунға еткуруб берди, руҳдин танида рамақ йўқ эрди. Мехрибонларким, номани мутолаа қилдилар беморға истимоидин асар билдилар. Ҳар кимки ани такрор этар эрди, ул нафасдин бемор таниға руҳ етар эрди. Ул дамким, иши ҳирз ва дуодин ўтди, маъшук номаси ҳирз ва дуо ерин тутти.

Мариз заъфдин сиҳхат топқунча такрор қилди чун сиҳхат топти, бўйниға тумор қилди. Ишқ сўзидин марази сиҳхат топти ва ул сўз такроридин-бадани қувват.

Байт:

*Ошиққа гарчи заъфу маразлиқдурур мижоз,
Маъшук зикри ул маразига эрур илож.*

Учунчи қисм. Сиддиқлар³⁴ ишқидурким, алар ҳақнинг тажаллиёти жамолиға мазохир воситасидин айру вола ва мағлубдурлар. Ва ул мушоҳада беҳудлиғида алардин шуур, алардин маслуб. Шухудлари истиғроққа етган за ул истиғроқдин истиҳлоқ мақомин ҳосил этган. Агар ҳаводис ели сипехр гулшани авроқин учурса, аларға андин хабар йўқ ва анжум гулбаргларин ҳар сори совурса аларға андин асар йўқ. Ҳавослари нокор тажаллиёт жамоли садамотидин ва шавқлари номикдор ишқ ҳужуми ғалаботидин. Анбиёйи мурсалин етгандии назарларин мақсуддин олмай ва малоика муқаррибин ўтгандин назарларин ул сари солмай. Ҳоллари матлуб мушоҳадаи жамоли ва иштиғоллари ҳам анинг мулоҳазаи саноеъ ва камоли висол майи зўридин кўнгуллари беҳуд ва маст, мутаоқиб тажаллиёт сатватидин аъзоларида шикаст. Васл бодасидин ўзга руҳларига ком йўқ ва ҳақ мушоҳадасидин ўзга кўнгулларига ором йўқ. Булардур ишқда васлдин ком топқон ва «инда маликин муқтадирин» мақомида ором топқон. Ва бу тоифани

восиллар дебдурлар, ишқдин васл мақсуди ҳосиллар.

Ҳикоят: Ҳаж шарафин ҳосил қилган машойих ва авлиёи алайхум аттаҳият вад дуо Арофатда муножот қилиб, ҳар қайси бир мурод истар эрди ва ўзлари учун бир тилак тилар эрди. Ва кўпнинг дуоиси бу эрдиким: - Илоҳи, бизга тавфиқинг бирла ҳамроҳлиғ бер ва ўз ҳақиқатингдин огоҳлиғ. Ва кутб ус-солиқин ва султон ул орифин ирфон тариқида авлиёдин мумтоз Шайх Абу Саид Ҳарроз³⁵ (қуддиса сиррухул-азиз) оғзида сукут муҳри зоҳир ва жамоли тажаллиётқа мустағриқ ва мутаҳайир туруб эрди, кўзин осмонға уруб эрди. Биров дедиким: - Ё Шайх, бу маҳалда макбулдур ва бори машойих дуоға машғул. Сен нечук дам урмассен ва дуо рахшин ижобат майдониға сурмассен. Шайх (қуддиса сирриху) дедиким: - Ҳар не бу халойиқ дуо била тилайдурлар, борини манга берибдур, балки ортуғроқ кўнглум уйида берибдур. Андин не истай ва дуо қилиб не тилай? Аларки, огоҳлиғ тилайдурлар, манга матлуб. Бир замон ғафлатдур ва холима эврулгали бир нафас муҳлатдурким, анинг вужуди тажаллийси садамотидин бетобу тавонмен ва ул оғир юк остида хасдек нотавонменким, анинг жамоли ҳайратидин ўзумдин хабарим йўқтур ва ўзлугумдин асарим йўқтур. Ишқнинг ғояти бу ергачадур ва ошиққа васлинг ниҳояти бу сўзни дергачадур. Бу ошиқларким, олинда қабул аҳлидурлар ва тариқати машойих истилоҳотида вусул аҳлидурлар, буларни тангрига ошиқ деса бўлур, махбуб ҳам ва ҳаққа толиб от қўйса бўлур, матлуб ҳам.

Рубоий:

*Бу ерга етурса бандасин лутфи илоҳ,
Таҳқиқ билур ҳар кишиким бор огоҳ.
Ким, топмас анинг оллида мавжуд саво (ҳ)
Ул қолди-ю тенгри қолди Оллоҳ, Оллоҳ!*

Учинчи қисм

МУТАФАРРИҚА ФАВОЙИД ВА АМСОЛ СУРАТИ

Жоҳ истиғносиға давр тенгри таолонинг мулку малакутининг тааммулидур ва кибр ибтилосиға илож ҳам анинг кибриёу жабарутининг тааққули бўла олур.

Саодатманд агар олим бўлса, нодонлар сўзи анга мужиби ибрат ва эътибор; бесаодат жоҳил бўлса, олим сўзидин анга ор. Ва филҳақиқат, жоҳилликдин бесаодатликроқ не нима бор?! Улки ўзин бегангай зиҳи ғабоват ва улки ўз сўзин бегангай, зиҳи шақоват! Олам аҳли ўзлари қошида махбубдурлар ва сўзлари ўз илайларида марғуб. Ва башар жинси бу сифатға мажҳулдурлар ва нафслари беихтиёр бу даъвоға машғул.

Танбех (1).

Андинки нафс комидур ва нафсоният мақомидур. Ҳеч ким ўз кўнглиға ғам тиламас ва ўз нафсиға алам истамас. Аммо ўзганинг шариф зотиға беҳад мазаллат кўрса, онча тавофут қилмаски, ўзига жузвий шиддат ва яна бир азиз нафсиға беадад меҳнат англаса, онча мутаассир бўлмаски, ўзига оз кулфат. Ва барчаға ўзгадин ўзи азизроқ ва ўзгалар сўзидин ўз сўзи лазизроқ. Олам яхшилигин киши ўзидин дариг тутмас, аммо ўзга кишиға ёвутмас.

Танбех (2).

Эранлар ясанмоғиким, намоиш учундур, хотинлар безанмагидекдурки, оройиш учундур. Агарчи бу маъно иккиласига кабиҳдур, аммо эранларға кўпрак мужиби тафзиҳдур. Барча ўз намоиш ва оройишиға алил ва бу ўз қошларида махбублукқа равшан далил.

Шоирки, ҳарзаси кулмакка лойиқ, ўз хаёлида Саъдий ва Хусравға фойиқ. Котибки калоғпойи зоғи мулаввас аёғидин манкуброқ, ўз олида Жаъфар¹ ва Азҳар² хатидин махбуброқ. Мусаввирки, муваҳҳишдур суратининг ямони, ўз тасвирида Абдулхайдур³ ва Моний⁴. Музаҳҳибки, хитойиси хатодур ва фарангиси қалам аҳлининг нанги, Аторидға⁵ таън урмоқдур сўзининг ранги. Ҳар пешаварғаким, хунари таърифида муболаға воқеъдур, ул таъриф, филҳақиқат, ўз нафсиға рожеъдур. Жадал аҳлининг мадрасасида қийлу қоли ҳам худписандликқа тортар маоли, бу анинг сўзин рад қилур ва ул мунунг сўзин, ҳар қайси беганур ўз сўзин ва ўзин.

Танбех (3).

Худписанд - нохирадманд. Худоро - шоҳиди раъно. Мустағний - мағбун, мутакаббир - малъун. Шахватпараст - нафсға зардаст. Худпараст - бутпараст. Бу балолардин нафсин фано кутқарур ва бу маҳлақлардин нажот сари бошқарур.

Танбех (4).

Фано аҳлиға кўп айтмоқ мардуддур ва кўп эшитмак матлуб ва маҳмуд. Эшитмак элни тўла қилур ва айтмоқ холи, эшитгувчи ва айтгувчининг будур холи. Кўп деган кўп янгилур ва кўп еган кўп йиқилур.

Қолаб амрозининг моддаси кўп емақдур ва қалб амрозининг моддаси кўп демақ. Кўп демак сўзга мағрурлуқ ва кўп емак нафсға маъмурлуқ. Одамийға бу сифатлар завоид, барчаси худпарастликқа оид.

Танбех (5).

Худпарастликки, эрур моддаи идбор, мунда дағи тавофут ва матиб бор. Худпарастки, не қилғони ўзига хўбдур, бу нописанд феълға тафовут кўпдур. Агарчи анга кўп ақсом лозим бўлур, аммо бу ерда ихтисор учун қисмға мунқасим бўлур.

Аввалғи қисм улдирким, ўзининг ақволи ва афъоли ва ашқоли ҳар неким бор, ўзига хўб кўрунғай, агарчи элга мардуд бўлғай, анга махбуб ва марғуб кўрунғай, андоқки, мазкур бўлди ва авроққа мастур. Иккинчи қисм улдурки, жамни ҳолоти нохуш хаёлотли ўзига писандида ва рабоянда, мустаҳсан ва хуш оянда кўрунғай. Ва ул кабойиҳни яхши деб ўқунғай. Қарих зот ўзин Юсуфи Канъоний⁶ дегай. Ва «анкар-ал-асвот»⁷ унинг Юсуфи Андигоний⁸ алҳони. Номавзун абётин Салмонинг⁹ «маснуъ» қасидасидин яхшироқ билғай ва бемаъни ҳазаёнин Жоруллоҳ¹⁰ битган «Кашшоф»¹¹ гумон қилғай.

Ҳақнинг ҳеч амриға бўюн кўймағай ва шаётиннинг барча буйруғин бажо келтурурдин тўймағай. Ўз олида доно ва чечан ва ҳар номақбул қиладурғони анга маъқул ва мустаҳсан. Майға харис, бадмаст ва музмин, мажлисиға гирифтор бўлғоннинг кутулмоғи номумкин.

Номуборак базмиға улки гирифтор бўлғай, номатбуъ ҳаракотидин умридин безор бўлғай. Мажлисида ўкта ҳукмлар сурач чоғи, барча ижрони аҳком бир, бу доғи, гирифтор мажлисидин кўпарга сурук қалтабони монёъ ва агар ани ғофил қилиб эшигига етса, дарбони монёъ. Мубталоға балое тушғайки, ўлумни кўзига, тўтиё қилғай, ўлтуруб сени бу балодин кутқорай деганга жонин фидо қилғай, гар кутулса, Рум, балки Фаранггача турмағай, яна мажлис агар

биҳишт бўлса, ул ён қадам урмағай.

Бу худписанди бадкирдор ва бу лаванди мурдор бу палид мажлисидаким, зиндон андин яхшироқ ва бу нажис маҳаллидаким, мустароҳ андин ариғроқдур, агар илайидин кекирса ва кейнидин ўзга ел секирса, ўз қошида махбублуғи ул мартабада ва ўз афъолининг хўблуги ўз олида ул масободаким, тамаъи буким, базмидағи ҳозирлар ва бу аҳвол ва афъолиға воқиф ва нозирлар бу воқеъ бўлгон ҳаракотнинг ҳам унин дилписанд дегайлар, ҳам ройиҳасин судманд. Бу қабойиҳни киши анга айта олмағай ва айта олгоннинг сўзига қулоқ солмағай ва эшитса ҳам, мусаллам тутмағай ва номулойим ишини ўз «шариф зотиға» ёвутмағай. Носиҳға изо ва қасд этгай ва бу насиҳатдин анга кўп мазаллат етгай. Бу навъ кишики, анга мундоқ бўлғай кирдор, ҳало бу даврда мавжуд ва ҳозир бор.

Бу таврда яна азизлар ҳам жилва қилурларким, замон аҳли тааммул қилсалар борин билурлар. Агар баъзи мазкур бўлгон азизлардин кичик бўлса, баъзиси улуктур ва агар баъзи ишлари андиғ ўксук бўлса баъзиси ортуқдурким, кўпига бу фақири мазлум номақдур риоятлар еткурубдур ва муқобалада номаҳсур зулм ва тааддиларин кўрубдур ва кўрмасга солиб кечурубдурким, тенгри аларни инсоф ҳарамига хос қилғай ё бу мазлумни ва сойир мазлумларни алар зулмидин халос.

Бу мазкур бўлгон афъол ва бу мастур хисол барча киши қошида ўз махбублиғидиндур ва нафси шайтон амриға маъмур ва мағлублиғидиндурким, мажмуи замойим афъол мунга дохилдур ва барининг дафъи шикасталиғ ва фанодин ҳосил.

Қитъа:

*Кишики топса фано кўраси ўтига гузор,
Агарчи зотида юз навъ қалби гашиқ бор,
Вужуди олтуни ул қалбу гашидин айрилибон,
Не жавҳарий ани кўрса топар тамом иёр.*

Учинчи қисм. Бу навъ ишда муфрит беътидолликдур, ул ҳам уч навъдур. Аввалги нав - бу мазкур бўлгон атворда муфрити беътидоллик тузмақдур ва ул ғоятқача ифрот кўргузмақдурки, бошиға салтанат ҳавоси бунёд бўлғай ва ул бош бу ҳаво била барбод бўлғай. Ва бу навъ кўп беҳирад нодонлар ўзларин шарифу азиз тасаввур қилган уйла қиллатбонлар азизу шариф умр таркин қилдилар ва мазаллат ва ҳорлиқ била сиёсат дориға осилдилар ва тож хаёли била бошларин тарк эттилар адам мулки тахтгоҳиға кеттилар.

Иккинчи навъ - бу жамоатдин мутаҳаввирроқ ва бу гуруҳдин худписандроқ ва мутақаббирроқ. Ул хайледурким, нубувват даъвиси майдониға маркаб сурдилар ва бу фосид хаёл қалъаси буржига алам урдилар ва шуъбадаларига эъжоз тухмати боғладилар ва бемаъни харзаларини ваҳий кисватида жилва бердилар. Ва ҳар хоин козибки, бу даъви қила киришти анбиё арвоҳидин анга жазо ва расволиқлар етишти. Ва дўзахқа етмасдин бурун баъзини куйдурдилар ва баъзини сўйдурдилар ва кулини кўкка совурдилар ва аларнинг фитнаси ўтин ўчирдилар.

Учинчи навъ - булардин дағи ғафлаткирдорроқ ва лаънатқа сазоворроқ ҳам ўтубтурларким, ғариб даъви йўлин тутубтурлар. Андоқким, Фиръавни беавн ва Намруди мардуд. Яна ҳам булардек беадаб ва беҳаёларким, қилиб саҳву хатолар оғизлариға тош ва туфроғким, мазкур бўла олмас ишга даъви ва лофлар урдилар ва даъвилари устида газофлар сурдилар. Охир худованди бемислу монандким, анга йўктур шабиҳ ва шурик ва волид ва фарзанд, яктоедур беҳамто, беиштибоҳу икроҳ (вахдаҳу ло шарика лаҳу ло илоҳа иллоллоҳ)¹² ғайрати илоҳий ва ғазаби номутаноҳий била аларға ҳам не расволиғлар насиб этти ва дарак ул-асфалға кетиб, ишлари не ерга етти.

Байт:

*Заррадин минг қатла камракким, қуёшлиқ урса лоф,
Кимки бўлса зарра ақли билурким дер газоф.*

Танбех (6)

Субҳоналлоҳ, не васиъ даргоҳ ва не рафиъ боргоҳдурким, анда пил хартуми пашша хартумиға забундур. Не ажаб, агар ақл саркаши мабхут ва илме сарнигундур анингким, юз килола пили бор эрди, ярим пашшаи муҳлик нишиға забун ва зор эрди. Бу даъвиға ул равшан далилидур асҳоби филвоқиаси била тайран абобилдур.

Танбех (7).

Ҳар неким, бақоси пайваста эмас, парастишға шойиста эмас. Ҳар неким, бир ўзидекка муҳтождур, алмавҳият ва кишваридин ихрождур. Тенгридурким, кишиға ўхшамас ва киши анга ўхшамас. Улки, бу навъ эмас, тенгриликка ярамас. Улдурким, не киши анга ўхшар, не ул кишиға. Ҳар ойинаким, ҳеч кишининг ҳеч иши ўхшамас анинг ҳеч ишиға. Не анга замону макон эҳтимоли, не замону макон андин холи. Не хало анинг еридур, не мало. Аммо хало ва ҳам мало андин тўло. Кибриё ва жабарут асоси холиқи Жаббордур. Бу сифатқа ул сазо ва бу сифат анга сазовордур. (Жалла жалолаху умма наволлаху ва ло илоҳа ғайруҳу)¹³.

Танбех (8).

Такаббур шайтон иши ва бийиклик нодон иши. Мутакаббир тенгри дўстлари олида матъун ва тенгри қошида мардуд ва малъун. Худписанд, иши бари элга нописанд. Биликиға мағрур, билур элга маъюб ва тенгриға мақхур. Бутпарастлик яхшироқким, худпарастлик.

Танбех (9).

Яна бир амри азим эҳсондурким, анинг баёнида кўп сўз аёндур. Ал-инсонун убайд ал-эҳсон анга дол ва ҳалли жазо ал-эҳсон илал ал эҳсон¹⁴ анга гувоҳи ҳол. Жамиъ мазоҳиб ва милал аҳли қошида собитдурким, яхшилиқ жазоси йўқтур - бажуз яхшилиқ ва нубуввати лисон мўъжаз баёниға дағи бу ишорат ўтубдурким, аҳсин кама аҳсана аллоҳу илайка¹⁵ ул Ҳазрат мундоқ амр этибдурки, яхшилиқ еткур андоқким, тенгридин санга яхшилиқ этибдур. Бу амр сифатиға мавсуф бўлмоқ қадур, мундин азимроқ амр не навъ бўла олур ва анбиё ва ҳукамо ва авлиё ва уқало ва уламо дағи мунга мутаффиқдурлар ва ҳеч киши муҳолифат қилмайдурлар ва мундин эҳсон тарик билмайдурлар.

Эҳсон сифати саодати абад бил, фитна ва офат яъжузи дафъиға садд бил. Инсоният боғининг дилписандроқ шажари эҳсондур ва одамийлик конининг аржумандроқ гавҳари ҳам эҳсондур. Жамъи писандида сифот ва мустаҳсан ҳолат эҳсонға тобеъдур ва анинг зимнида мудариж ва воқеъдур; ул барча яхшилиқларға жомеъ ва бари яхшилиқлар, филҳақиқат, анга рожеъ.

Қитъа:

Ажаб сифат эрур эҳсонки ҳар шариф сифат

Ки, келса жинси башардин анга эрур дохил.

Жавоҳир англа сифот они жавҳарий қафаси

Ки, бордур анда қаю бирни истасанг ҳосил.

Танбех (10).

Аммо бу замон ва давронда ё даврони замон инқилоби қусуридин ё даврон ва замон аҳли хирад ва инсоният футуридин, холо бу варақ эврулубтур ва бу қазия бар акс бўлубтур, яхшилик жазоси хушунатдин ўзга ва мулоямат подоши такаббур ва руунатдин ўзга нақш тутмас ва сурат боғламас. Ҳар кимгаким, бир хизмат қилдинг ўн шиддатга мухайё турмоқ керак ва ҳар кишига юз мулоямат кўргуздунг минг ғилзат ва қудуратга сало урмоқ керак.

Аниким, бир дуо қилдинг, кўп қарғиш била қутулмоқ йўқтур. Бировгаким, бир мадҳ дединг, ўн зам била халос бўлмоқ йўқтур. Бир соғар май бергандин қадаҳ-қадаҳ хуноб ютмоқ керак ва бир қадаҳ нўш ичиргандин аёқ-аёқ захрға ўзни омода тутмоқ керак. Ҳар навъ хидматкорлик қилиб, муқобалада юз жафо ҳам кўрсанг яна хидмат кўз тутарлар. Ва агар вафодорлик қилиб, ўттура ранжу ано ҳам чексанг, яна убудият тамаъ қилурлар.

Ҳар вафога юз жафо тортмасанг, гунаҳкорсен ва ҳар меҳру муҳаббатга минг дарду меҳнат қабул қилмасанг, табаҳ рўзгорсен. Аларға жон фидо қилсанг, шукронаи жонга миннат қўймоқ тиларлар, агар бу шукронани адо қилсанг, такрорға шуруъ қилмоқ истарлар. Юз муддаолари ҳосил бўлуб, бири қолса, бошдин аёқ муқассирсен. Минг орзулари бутуб, киши бир узр ароға солса аёқдин бош мудбирсен. Ямонлик қилғонларнга минг ниёз кўргузсанг сенинг ишингдин ямонроқ ҳеч кишининг иши йўқ. Жонингни дўстлуғларида бермасанг, душмани жонинг эрурлар, хотирлари учун ноҳақ қонға рози бўлмасанг, қонингга тонуғлуқ берурлар. Доим тилаганларидек қилғонга бир қатла таъхир бўлса, шикоят ва ташниълари шоеъ ва мудом истаганларидек қилғонингга бир навбат тақсир бўлса, умрунда қилғонларинг бари зоеъ. Паёпай олмоқ аларға ҳунар, юз дин бирига эваз хаёлидин кўнгулларига зарар.

Эмгақлариға кўп чидасанг, отинг беидрок, таклифларидин оз ёд этсанг, зотингга тухмат ва имсоқ. Борлар молингни фидолари қилсанг бир қатла сахвдин унутсанг, лақабинг бемурувват. Жафоларн муқобаласида узрхоҳликқа жон бермасанг, хитобинг беаҳамият. Бошлариға гул сочсанг, алардин юзунгга тикан санчилур, агар ул гул сочмоғни бас қилсанг, бағрингга чўқур тикилур. Мутаоқиб ниёзларға мутавадир ноз пешалари ва паёпай ситамлариға дамодам лутфу қарам кўз тутмоқ андишалари. Бечора ул мазлумким, бу зулмкешларға гирифтор ва бу ситамандешларға фармонбардор бўлғай, булар жафосин бу жафокаш жонидин сўр ва ситамлари жароҳатлари мажруҳ бағри захмидин кўр.

Қитъа:

Жафоларким, менинг жонимга етмиш даҳр халқидин,

Бири куффордин келмас асир ўлгон мусулмонга.

Не бедодиким, истарлар қилиб сўнгра ўқуш тухмат,

Даги юкларлар охир бу жафокаш зору ҳайронга.

Бу бедод аҳлидин гар жон бериб махлас эрур мумкин,

Қилиб жони фидо, биллаҳки, миннат қўйгамен жонга.

Танбех(11)

Саховат ва ҳиммат бобида

Саховат инсоният боғининг борвар шажаридур, балки ул шажарнинг муфид самаридур. Одамийлик кишварининг баҳри мавжвари, балки ул мавж баҳрининг самин гавҳари. Саховатсиз киши - ёғинсиз абри баҳор ва ройихасиз мушки тотор. Мевасиз йиғоч ҳамону ўтун ҳамон ва ёғинсиз булут ҳамону тутун ҳамон. Сахосиз киши бирла гавҳарсиз садафнинг бир ҳукми бор. Дурсиз садаф била ўлуб қуруғон не эътибор.

Баҳил беҳиштқа кирмас агар саййиди Қураший бўлсун ва сахий тамуғи бормас, агарчи бандаи ҳабаший бўлсун. Сахий булутдур - иши хирмон, балки махзан бермак. Бахил мўрдур - даъби хўша балки дона термак. Ҳиммат аҳлиғадур саховат ихтисоси ва бу икки шариф сифат валоят хоси. Саховат одамиға бадандур ва ҳиммат анга руҳ ва ҳиммат аҳлидин оламда юз минг футуҳ. Ҳимматсиз киши эр сониде эмас, руҳсиз баданни киши тирик демас. Олий ҳиммат шоҳбозедур баланд парвоз ва беҳиммат сичқон сайёде юрутаци тоз. Шунқор маскани шоҳнинг билагии, юрутаци мақоми ўлуқсанинг сассиғ бадани ва сўнгаги.

Арслон иши сайд уруб сибоъни тўйғормоқ ва сичқон варзиши дирам ўғурлаб, тугунни ахтармоқ. Соҳиби ҳикмат муфлислик била паст бўлмас, ҳимматсиз ганж топса, бийикларга ҳамдаст бўлмас. Чинор илги холилиғидин бийиклигига не нуқсон ва туфроққа ниҳон ганжлари била не улви шон. Ҳиммат аҳлиға агарчи бийик кавқабдур, аммо саховатға неча мартабадур, Исроф сахо эмас ва итлофни маъно аҳли сахо демас. Ҳақ молин куйдурганни девона дерлар ва ёруғ кунда шамъи кофурий ёққонни ақлдин бегона дерлар. Мубоҳот учун бермак худнамолик ва анинг била ўзин сахий демак беҳаёлик. Улки эл кўрмагунча бермас - лаимдур, сахий эмас. Тилаб берганни ҳам саҳодин йироқ бил; ибрам била бергандин бермаганни яхшироқ бил. Бирта ўтмакни икки бўлуб, ярмин бир очға берганни сахий де; ўзи емай барин муҳтожга берганни ахий де.

Танбех (12).

Ҳунарларни топмоқ - едурмақдур ва айбларни ёнмоқ - кийдурмақдур. Маҳаллида берган эски чортора тўн-саховат ва бемаҳал берган зарбофт чорқаб-шақоват. Десангки, таоминг зоеъ бўлмағай - едур ва тиласангки, либосинг эскирмағай - кийдур. Сахо тарийқин мазкур бўлғон сўзла англа, аммо карам ойини ва футувват русуми ўзга англа.

Танбех (13).

Карам ва футувват тариқида

Карам бир жафокашнинг шиддати юкин кўтармақдур ва ани ул суубатдин ўткармақдур. Бировнинг меҳнати хори ҳамлин қабул қилмоқ ва ул тикан нўғидин гулдек очилмоқ ва ул қилғоннинг тилга келтурмамоқ ва оғизға олмамоқ ва ул кишига миннат қўймамоқ ва анинг юзига солмамоқ. Карам сифоти акрам ул-акрамин ишидур, соҳиб карам киши ҳақнинг бу навъ сифатиға мутобеъ кишидур.

Бу даврда карам сабзаси таррафуруш дўконидин ўзга ерда топилмас ва меҳр гули сипеҳри тезкўш гулшанидин ўзга ерда очилмас. Карам башар таъбида ноёб ва нобуддур, бу сабабдин карам аҳли нопаёдо ва номавжуддур.

Танбех (14).

Карам «коф»ин гўйе киме ибтидосидин олибдурлар ва «ро» син симурғ аросидин ва «мим»ин хўблар оғзидин тутубтурлар. Бу жавҳарни олам аҳлидин тиламак қуёшни заррадин тиламақдур ва фалакни суҳодин истамак.

Танбех (15). Мурувват бобида

Маъдумлукда мурувват карамнинг уруғ - қаёшидур, балки тавъамон қариндошидур. Иккаласи чун эл бевафолиғидин оғаҳ бўлубтур, булардин қочиб адам мулки сафарига ҳамроҳ бўлубтур. Соҳиби карам ул нафис матоидин айрилурни салоҳ билмайдур ва соҳиби мурувват дағи ул шариф халқидин айрилмайдурким, иккаласи қайда бўлсалар тенгри паноҳида бўлсунлар, иззат ва шараф оромгоҳида.

Танбех (16) Вафо бобида

Вафо ул сифатдурким, карам ва мурувват халқни онсиз кўруб итибдурлар ва ани тиламакка адам мулки сори кетибдурлар.

Жаҳон гулшани вафо гулидин зийнатсиздур ва башарият гули вафо ройихасидин накҳатсиз. Вафо шамъедурким, даҳр тийра хокдонин ёрутмайдур ва замон бевафолари кўнгли била улфат тутмайдур. Наргиседурки, даврон чаманиға кўз солмайдур ва кўнгуллари ғунчасида ҳикду ҳасаддин ўзга қолмайдур. Махбубедур - пок хилқат, жуз пок кўнгулга унсу улфати йўк. Матлубедур - покиза тийнат, жуз покиза фитратға майлу рағбати йўк. Ва ул бўлғон пок кўнгулда қатъо қудурат ва кулфат йўк. Дурредур самин инсоният тожига зевар, оламда инсоният нобуд ва гавҳаредур оташин - одабийлик бошиға афсар, олам аҳлида одабийлик номавжуд. Вафоға ҳаё била пайвасталиқ, андоққи, ҳаёға вафо била вобасталиқ.

Танбех (17). Вафо зайлида ва ҳаё зикрида

Карам ва мурувват ота ва онадурлар, вафо ва ҳаё икки ҳамзод фарзанд. Ҳар неча ул иковга нур била сафодур, бу икавга иттисол била пайванд. Ҳар кўнгулниким, вафо маскан қилур, ҳаё ҳам қилур ва ҳар маскандаким, ул топилур, бу ҳам топилур. Вафосизда ҳаё йўк, ҳаёсизда вафо йўк. Ҳар кимда бу икки йўк - имон йўк ва ҳар кимда имон йўк андин умид кўзин ёрутса бўлмас. Махбубки, бевафодур - андин жовид висоли тамаъ кутса бўлмас...

Комиллар - аҳли ҳаё ва ноқислар беҳаё.

Вафо ва ҳаё олам тийра маконидин ўтубдурлар ва ломакон оламида макон тутубтурлар. Ва ўзларин бир-бирлари била овутубтурлар ва қолғон вафосиз беҳаёлар аларни унутубтурлар.

Ҳар кимгаким, бир вафо кўргуздум, юз бевафолиғ кўрмагунча қутулмадим. Ва ҳар ким билаким бир меҳру муҳаббат ойини туздум, минг жавру мазаллат тортмагунча халос бўлмадим.

Байт:

*Кимга қилдим бир вафоқим, юз жафоси кўрмадим,
Кўргузуб юз меҳр, минг дарду балосин кўрмадим.*

Давр бевафолари жавридин дод ва даҳр беҳаёлари зулмидин фиғону фарёд! То олам биносидур бу ўтға ҳеч киши менча ўртанмайдур, то бевафолиғ ибтидосидур бу ёлинға ҳеч ким мендек чурканмайдур. Замон аҳли бевафолиғидин кўксумда туганлар ва даврон хайли беҳаёлиғидин бағримда тиканлар, ҳар қайсиға рақам урай десам, Аюб сабри анга вафо этмас ва қалам сурай десам, Нух¹⁶ умрида тамомға етмас. Ҳақ ё аларға раҳм ва инсоф сари тавассул бергай ва бу махрум жафокашға сабр ва таҳаммул.

Байт:

*Ё марҳамат ул хайли ситамкорга бергил,
Ё сабру таҳаммул мени бечорага бергил.*

Танбех (18). Ҳилм зикрида

Ҳилм инсон вужудининг фавоқиҳлиғ боғидур, одамийлиғ оламининг жавоҳирлиғ тоғи. Ҳилмни ҳаводис дарёсида кишилиқ кемасининг лангари деса бўлур ва инсоният мезони тошиға нисбат қилса бўлур. Ахлоқ шахснинг оғир баҳолиғ либосидур ва ул либос жинсининг сангин дебоси. Мухолиф нафслар сарсари учурмоқдин асрағувчи ва мунофиқ, булҳаваслар ҳарзаси тундбоди совурмоқдин сақлағувчи. Ҳалойиқдин кишиға мужиби таъзим ва эъзоз ва акобирдин асоғирға боиси илтифот ва имтиёз. Неча улуг киши тамасхур ва тийбат қилса, анинг қошида бешуқуҳ ва виқор. Нечаким, мусин киши ҳазл ва хиффат кўргузса, анинг қошида бешавқат ва безътибор. Аммо даврон боғининг хас ва хошақойинлари ва елдек бесабот ва тамкинлари кўзига ҳилм аҳли оғирлиққа мансуб ва гарон жонлиқ била маъюбдурлар. Қуюндек туфроғни ҳавоға совурурлар ва сабуксорлиқ била бошларин кўкка еткурурлар. Тоғ пайкорин аёғ остиға олмоқ ойинлари ва дашт ажзосин ҳавоға совурмоқ тамкинлари.

Елдек ҳар эшиқдин кирарга орлари йўқ, ўтдек оташдонлиғидин ўзга шиорлари йўқ. Ел агарчи лола тожин учурғай, аммо қиё камариға нета олғай. Ўт агарчи тоғ этагин куйдурган, аммо қуёш аҳгариға нечук ета олғай?

Ҳақгўй қушнинг тамкин била зикр айтури қошида қарлуғочнинг бемалол янғшамоғи малолат келтирур ва мусҳаф авроқин хирад пири тиловат қилурда лаим тифлнинг елпуғуч била варақни совурмоғи кудурат еткурур.

Аммо ел агар кўкка етсун сабукбордур ва бемикдор ва тоғ агар туфроққа ботсунки, соҳибвиқордур, ҳилмшиор. Анинг зимнида, ўтқа ёққудек ҳасу хошок, мунунг жавфида шох тожиға тикилгудек лаъли оташнок.

Байт:

*Оғирлиқ вазнидиндур селдин гамсиз Ҳирий тоғи,
Енгилик фартидин барбод эрур қомгоқ яфроғи.*

Танбех (19).

Тенгри дўстларининг ҳикояти ва алар ахлоқининг ривояти афсонасидурким, уюғон кўнглумни уйғотур ва таронаедурким, хиралиғидин қотган кўзни йиғлатур, Яхшиларға эришмак - итни поклар чергасига қотти ва ёмонларға қоришмоқ - анбиё авлодин жаҳаннамға узатти.

Танбех (20).

Ангаким, яқин кўзи кўрдур, тенгри дўстларини кўра олмас. Ва ангаким тавфиқ оёғи лангдур, тенгри йўлиға югура олмас. Агар киши подшоҳ ясоғлиғидур, ишининг илгари борури иноятға боғлиғдур.

Танбех (21).

Агар ҳақдин иноят бўлса, қуллар қули, шоҳлар шоҳи, агар ул қўлламаса, олам шайх уш-шуюхи олам номаи сиёҳий. Луқмонки¹⁷, бир қул эрди, ҳикмат ва нубувват била фарқин кўкка еткурди. Жолутқа анингдек минг қул эрди, ғазаб ва сиёсат тиғи била бошин ерга тушурди.

Танбех (22).

Мазлумға бахшойиш кўргузки, золимдин осойиш кўргайсан. Зердастларға нафъ еткур, агар тиласангки, забардастлардин зарар кўрмагайсен. Хирадманд мухолафатдин қочар ва мувофақатға мулоямат эшигин очар. Занбур ғавғосидин ниш мутасаввардур ва асал савдосидин нўш муяссар.

Танбех (23).

Саодатманд ул йигитдурки, шахват майли қилмас, бесаодат қариннинг илгидин худ ҳеч иш келмас.

Танбех (24).

Дард аҳлининг нафаси бир ўтдурким, каттиқ кўнгулни юмшатур ва қуруғ кўзни йиғлатур. Ва сўз аҳлининг дами бир елдурки, аноният хошогин совурур ва ғазаб туфроғин супурур. Ошиқ иши ажзу ниёз ва ишқ далили сўзу гудоз. Парвонага куймак ва ўртанмак ойин, булбулға нолау зор ва фарёди беихтиёрдин қайда таскин? Кеча ишнар қурт забона ишин қилмас ва кўпалак парвона ишин билмас.

Байт:

*Киши ўзин ясагон бирла бўлурму ошиқ,
Субҳи козиб ёрумас, уйлаки субҳи содиқ.*

Танбех (25).

Ҳар неким, бебақодур, анга кўнгул боғламоқ хатодур. Улки андин ўзга бориға маърази заволдур. Ул бири бол «лам язал ва ло-язол»¹⁸ дур, анинг ишқин берк тут. Ул боқийдин ўзга бори фонийларин унут.

Байт:

*Анинг ишқин берк тутмоқ керак,
Яна бору йўқни унутмоқ керак.*

Танбех (26).

Мажозий ишққа бир махбуб бўлғай, анинг ишқида беҳуд ва мағлуб бўлғай. Ҳақиқий ишқ беқарори ва анинг тажаллиёти садамининг беихтиёри, қалақ ва изтиробда анга яраша керак бўлғай. Ва галабот ҳам анга ўхшаши керак бўлғай.

Байт:

*Саҳонинг ошиқи чун нола этгай,
Қуёшининг ҳолига кўрким, не етгай.*

Танбех (27)

Дўст висолин тилар бўлсанг, ошиқ бўл ва агар ўзлугунг била бўла олмасанг, ошиқлари теграсиға ўгрул. Ул ўт шуъласи агар санга ҳавасдур, бир шарар сенинг сори юзланса басдур.

Назм:

*Ишқ бир ўтдурки, онинг шуъласидин бир шарар,
Тушса гардун пардасига ўртар андоқким ҳарир.
Сенки, жисминг парда торидин дағи бўлғай наҳиф,
Тушса ул янглиғ чоқин тузгайму ул тори ҳақир.*

Танбех (28).

Эранлар хизматиға улки умрин сарф этар, агарчи умри кетар, аммо жовид умриға етар. Ўзунгни бу зумрадин йироқ тутма, бошинг борса бу муддаони унутма. Умр фонийдур бевафо, ул боқий ҳаёт мужиби бақо.

Назм:

*Эранлар хизматидин чекмагил бош,
Агар бошингга гардундин ёғар тош
Ки, гар ул тош била бошинг ушалғай,
Саодат хаттидур, гар захми қолғай.*

Танбех (29).

Валинеъматқа айб раво кўргувчи пирига муртад муриддур ва атосиға ҳаромзода ўғил, Муридға пир ва ўғулға ато ва ходимға махдум ҳаққи андоқдурким, бандаларға кодири кайюм ҳаққи.

Маснавий:

*Кимки ато амрига қўймас бўюн,
Пир ила махдум ишин дер ўюн.
Балки, чекар тенгри йўлидин аёқ,
Тенгри била оқ бўлар, тирла оқ.*

Танбех (30).

Ҳаркимки, биров била ёрдур ёки ёрлиғ даъвийси бордур, керакким, ўзига раво тутмоғонни ёриға раво тутмаса, кўп нимаким, ўзига ҳам раво тутса, анга тутмаса. Бас машаққатким, андин руҳға алам етар, киши ани ўз жисму жониға тажвиз этар. Аммо ани ёриға тахайюл қила олмас, агар тахайюл қилса, ваҳшатидин ҳаёти қолмас.

Қитъа:

*Ёр улдурки, ҳар нечаким ўзига
Истамас, ёрига ҳам истамагай.
Ўзи истарки, ёр учун ўлгай.
Ани мунда шарик айламагай.*

Танбех (31).

Кўнгул бадан мулкининг подшоҳидур, анга сихҳат, мунга ҳам сихҳат, анга табоҳи, мунга ҳам табоҳи. Пас улким, кўнгул мулкининг соҳиб жоҳи бўлғай шоҳлар шоҳи бўлғай. Бадан салоҳ ва фасоди, кўнгул салоҳ ва фасодиға тобеъ ва мулк обод ва хароблиғи шоҳ адл ва зулмиға рожеъ. Подшоҳ - мулк баданининг жонидур ва кўнгул - бадан мулкининг султони.

Байт:

*Мулк учун солим керактур хусрави кишварпаноҳ,
Тан учун ул узвким, бўлди бадан мулкида шоҳ.*

Танбех (32).

Шоҳдин ҳам лутф марғубдур, ҳам сиёсат матлубдур. Аммо ҳар бири ўз маҳаллида хўбдур. Бас анга дўстдин душманни фарқ этарга кўп мулоҳаза керак ва фаросат ва ёрни ағёрдин ойирурга кўп тажриба керак ва қиёсат. Нечукким, андин бориға бийм ва умид бор, заруратдурким, кўргузгай ўзин бандавор. Яқин бўлгунча ҳарқайсининг ҳақиқат ҳоли номуносиб умрнинг бор эҳтимоли.

Байт:

*Ногаҳон гар бетааммул сурса бир ҳукми аниф
Ким, заиф андин қавий ёхуд қавий бўлғай заиф.*

Танбех (33).

Ўкта ҳукми бировни қилса нобуд, ул замон пушаймон бўлмоқ не суд? Ё маҳалсиз бировни қилса олий шон, билгандин сўнг паст этса ўз шаънигадур зиён.

Байт:

*Тааммул мунда вожибдур багоят
Ки, бўлмагай бу навъ иш бериоят.*

Танбех(34).

Подшоҳ душманға андоқ ғазаб сурмак керакки, дўст ҳам андин эмин бўлмагай ва мухолифға андоқ сиёсат кўргузмак керакки, мувофиқ ҳам андиқ мутмайи қолмагай.

Байт:

*Керакмас мухолифга онча инод
Ки, қилгай мувофиқни безътимод.*

Танбех (35).

Фосиқ олим донишваредур ўз нафсиға золим, ғанийи бахил нодонедур, ўз зиёниға надим. Бу икки киши умр зоеъ ўткардилар ва гўрга ҳасрат ва армон олиб бордилар. Бир улким, илм ўрганурга ранж торттию амал қилмади, бир улким, мол йиғарға эмгак чектию сарф қилурин билмади.

Қитъа:

*Олимеким, илми эрди беамал,
Ё ғанийким, молига бухл эрди ёр.
Ўлдилар юз ҳасрату армон била,
Элга бўлди ишларидин эътибор.*

Танбех (36).

Ямонларға лутфу карам, яхшиларға мужиби зарар на алам. Мушукка риоят - кабутарға офатдур. Шағол жонибин тутмоқ - товук тухмин курутмоқдур.

Байт:

*Бўрини кўзи била қилган семиз,
Кийик жамъу хайлигадур раҳмсиз.*

Танбех (37).

Илм ўрганмак дин тавқияти учундур, йўқки дини жамъияти учун. Хайрсиз ғаний - ёгинсиз саҳоб ва амалсиз олим - доббаки анга юклагайлар китоб.

Байт:

*Ҳаммол нафис рахт ила гар урса қадам,
Йўқ нафъ анга ғайри музд бирикки дирам.*

Танбех (38).

Бахилнинг молин асрардин меҳнати каттиғ ва ҳасуднинг феъли уётидин айши аччиғким, ул ўз аносидин залилдур ва бу ўз қилиғидин алил.

Байт:

*Анга молининг ҳифзи ранжу ано,
Мунга феълинг зишти дарду бало.*

Танбех (39).

Киши молидин неким баҳра олди анингдекдур, ҳар неким асради ўзганинг. Заҳмат била топқонингни ўзунгдин аяма ва меҳнат била йиққонингни дўстлар била душманлар учун асрама.

Байт:

*Мол улдурким, эл андин топса баҳр,
Душман андин топса тенгдур нўшу заҳр.*

Танбех (40).

Уқало салотин лутфиға эътимод қилмайдурлар ва ҳукамо мажонин қавлиға эътимод, жойиз билмайдурларким ул бири соҳиби ихтиёрдур ва бу бири беихтиёр. Хирадмандға иккаласидин эҳтироз қилмоқ сазовор.

Байт:

*Ул чу соҳиб ихтиёр ўлди-ю бу беихтиёр,
Иккисида жазму ҳикматнинг хилофи ошкор.*

Танбех (41).

Ҳар душвор ишки, мол сарф этмак била муяссардур - қилмасанг жонға хатардур, сарфин ғанимат бил ва саломат сори азимат қил.

Қитъа:

*Дирам била бўла олса зарарни қайтармоқ,
Хатодурур киши ул ишида айламак таътил.
Анинг паноҳига кир, тенгрини паноҳ айлаб,
Валек айла бу хайр иш қилурда кўп таъжил.*

Танбех (42).

Ҳар иш кифоятидаким, саранжомида ташаддуд бўлғай ва табъға тараддуд, ул жонибни тутким, эмгаги озроқ юз бергай ва озори камрак хотирға кирғай.

Дунёга тааллуқ ишини сахл тут ва дин ишида суд тасаввури била кўнгулни овут.

Нодон пандида ғалат муқаррардур ва душман насиҳатида фириб мутасаввардур. Андин бози ема ва мундин ўзунгга бози берма.

Байт:

*Хуштур хиради кўп эл сўзига кирмак,
Не бозий емак хушу не бозий бермак.*

Танбех (43).

Нафсдин санга зулм етса, надомат эшикин оч ва тенгри паноҳига қоч. Ва тавба этокига илик ур. Ул тавба устида мардона тур.

Қитъа:

*Нафси кофирдин неким етгай санга,
Тавба айлаб, тавбада мардона бўл.
Йўл икидур, журм бирдур, тавба бир,
Ул йўқ ар боғланди, очугдур бу йўл.*

Танбех (44)

Агар баднафсдин зулм етса, шукр вожиб била ва тенгри ҳамдин адо қилким, сен эмассен лозим, гар биз ул эмасдур мазлум ва ожиз. Мазлумлуқ ибтилосида бўлгон яхшироқким, золимлик балосида.

Байт:

*Киши минг зулм агар чекса керак бўлмаса қонеъ,
Лек бир зулмга минг навъ керак англаса монеъ.*

Танбех (45).

Замон аҳлидин ўзин соҳибдил тутқон, ёлғон айтур ва бедил тутқоннинг ҳам сўзи ёлғонлик сори қайтур. Невчунким, улки соҳибдил, бу даъво зухри андин мушкул. Ва агар ул киши замон аҳлининг бедиллиғига юраксизлик маҳмил, бу кўнгул сен хаёл қилғон кўнгул эмас. Соҳибдил юракни кўнгул демас.

Байт:

*Ҳам ани дажжол топиб, ҳам наби.
Исо ила тенг бўлурму маркаби.*

Танбех (46).

Лаҳми пораи санубари агар кўнгулдур, санубардек соҳибдил топилмас ва агар бу қон боғлағон ғунча пайкари кўнгулдур, баҳорда гулбундек пурдил киши тахайюл қилилмас. Аммо буларни кўнгул демак сазовор эмас ва кўнгул сўзу дарди буларда падидор эмас. Кўнгул маърифат боғидин ва ваҳдат раёҳинининг эсган насимидур ва руҳоният гулнстонидин ошнолик гулларинининг шамимидур. Ҳусн малоҳатин идрок қилғувчи ҳам кўнгул ва ишқ ўти ёлиниға ёқилғувчи ҳам кўнгул. Хўблар ҳусни тузиға кабоблиғ қилғувчи ҳам ул ва жамол латофати ганжиға хароблиғ қилғувчи ҳам ул.

Ишқ мулки ободлиғи анинг ашки селобидин ва шавқ шабистони ёруғлиғи тобидинким, аҳли диллар кўнгли бу ишқ шуъласи нуридин ва ул шуъла нури суруридин айрулмасунлар ва риёйи зухд хайлиға котилмасунлар.

Байт:

*Мени бедилга, ёраб бу кўнгулни тутқил арзони,
Они мендин айирма, даги менсиз тутмагил они.*

Танбех (47).

Ул кўнгулгаким, қаттиғ сўздин решдек бўлғай, аччиғ тил захролуд нешдек бўлғай. Кўнгулда тил синони жароҳати бутмас, анга ҳеч нима марҳам ерин тутмас. Ҳар кўнгулки, тил синонидин жароҳатдур ҳам юмшоқ сўз ва ширин тил анга марҳам ва роҳатдур. Мулойим такаллум ваҳшийларни улфат сари бошқарур, фусунгар афсун била йилонни тўшукдин чиқорур.

Байт:

*Ҳусну жамолсиз киши ширин калом этса
Сайд айлар элни нукта фасоҳат била деса.*

Танбех (48).

Тилга ихтиёрсиз - элга эътиборсиз! Ҳарзагўйким, кўй такаллум сургай, итдекдурким, кеча тонг откунча хургай. Ямон тиллик андоқким, эл кўнглига жароҳат еткурур, ўз бошига ҳам офат еткурур. Нодоннинг муваҳҳиш ҳарзага бўғзин қирмоғи - эшакнинг жиҳатсиз қичқирмоғи. Хўшгўйким, сўзни рифқ ва мусово била айтгай, кўнгулга юз ғам келадурғон бўлса, анинг сўзидин қайтгай. Сўздадур ҳар яхшилиқни имкони бор, мунда дебдурларки, нафаснинг жони бор. Масихоқим, нафас била ўлукка жон берди, гўё бу жиҳатдин эрди.

Макруҳеки, ҳарзаси тавил ва овози қарихдур, ўзи савти била қурбақага шабихдур. Аҳли саодатлар руҳбахш зулолига манбаъ ҳам тил, аҳли шақоватлар наҳс қавқабиға матлаъ ҳам тил. Тилига иқтидорлиғ - ҳақими хирадманд; сўзига ихтиёрсиз - лаими нажанд. Тилки фасих ва дилпазир бўлғай - хўброқ бўлғай, агар кўнгул била бир бўлғай.

Тил ва кўнгул хўброқ аъзодурлар инсонда; савсан ва ғунча марғуброқ раёхиндурлар бўстонда. Одаме тил била сойир ҳайвондин мумтоз бўлур ва ҳам анинг била сойир инсонга сарафроз бўлур. Тил мунча шараф била нутқнинг олатидур ва ҳам нутқдурки, агар нописанд зоҳир бўлса, тилнинг офатидур. Айн ул-қузот тил шарафидин Масих гуфтор бўлди ва Ҳусайн Мансур тил сурътидин дорға сазовор.

Байт:

*Ҳар неча бийми ҳажр сўзи ошиқ ўлтурур,
Вуслат башорати яна жисмига жон берур.*

Танбех (49).

Тилдин азубат дилписанддур ва лийнат судманд. Чучук тилки, аччиғликка эврлди, зарари ом бўлди, қандники, мускир бода қилдилар, ҳаром бўлди. Чучук сўз соф кўнгулларга кўшдур, барча атфол таъбиға мулойим халвофурушдур.

Байт:

Ҳуш сўзга ким ўлса масту беҳуш,

Шарбат аро захрни қилур нўш.

Танбех (50).

Ҳаркимки, сўзи ёлғон, ёлғони зоҳир бўлғоч уёлғон. Ёлғонни чиндек айтқувчи суханвар - кумушни олтун рўкаш қилувчи заргар. Ёлғон афсоналарда уйку келтургувчи, ёлғончи уйқуда такаллум сургувчи. Ёлғон айтгувчи ғафлатдадур. Сўзнинг аснофи бағоят чўқдур, ёлғондин ямонроқ синфи йўқдур.

Улки ёлғон била сарфи авкот этгай, анга бу ямон келмагай яна мубоҳот этгай. Агар мустамибинни ғофил топқай, ёлғонин чинға ўткарса максудин ҳосил топқай. Зиҳи тенгрига ямон банда, не тенгриднн, не халқдин шарманда. Мундоқ наҳсининг чун эрур юзи ямонлиқ сари, бу нухусатшиор қутлук уйдин ташқари.

Байт:

*Ул кишини қутлуқ эвдин таиқари сурмак керак,
Қутлуқ эв дунё дурур, яъинки ўлтурмак керак.*

Танбех (51).

Бировким, ёлғон сўзни бировга боғлағай, ўз қаро бўлғон юзин ёқлағай, кабира гуноҳдур. Оз сўз ҳамки ўтрукдур захри муҳликдур - агарчи миқдори ўксукдур.

Байт:

*Заҳрининг оз эса миқдори доғи муҳликдур,
Иғнанинги нўғи заиф эрса доғи кўр қилур.*

Танбех (52).

Улки, сўзни бир ердин яна бир ерга еткургай, элнинг ўтган гуноҳини ўз бўйнига индургай. Наммомлиқ чин сўзга мамнуъдур. Агар зухур этгай - хаёл қилки, ёлғон сўзга не етгай. Сўз тергувчининг агар улуғи, агар кичиги - балки эрурлар тамуғ ўтининг тутруғи.

Байт:

*Ким сўзни териб айтгувчи оғзига бергай,
Молик ани дўзах ўтининг дудига тергай.*

Танбех (53).

Улки, жуз қувват даъвиси изҳор қилмас, гўёки, ҳақнинг қавий ул-матин эрканин билмас. Одамеки, қувват хаёлин кўнглига кечирур-туфроғедурким, ел урғоч учурур. Дунё дор ул-ҳаводисдур ва анга кўнгул боғламоққа ғафлат боисдур. Олам умрдек бевафодур ва анинг давлатиға эътимод қилмоқ хато.

Танбех (54).

Умрининг букун тонгалиғи мафҳум эмас, балки бу кун ахшомғача не бўлури маълум эмас. Башар хайли дори бақоға аҳли азиматдур ва тириклик бир неча кун ғаниматдур. Бу дори фанони беш кун ғанимат бил ва дори бақонинг узун йўли яроғин қил. Ул йўл яроғи солих амалдур, андин сўнгра эътимод ҳақ лутфиға иззу жулл. Амалеки, тенгри қабулиға шойистадур ҳам тенгри тавфиқига вобастадур. Амалға ҳам эътимод қилурдин кеч, анинг фазлу карами бўлмаса илму амал ҳеч.

Танбех (55).

Қуш то таманной хомға тушмас сайёд илгида домға тушмас ва анга то ажал қафаси эшиги очилмас, сайёд дому донасиға майл қилмас.

Танбех (56).

Салотин даргоҳидин йироқ ва хавоқин базмгоҳидин қироқ, балки теграсига ёвумағон яхшироқ. Булардин қочғилким, «алфирору миммо лоютоқ»¹⁹. Бировким, ҳар не кўнгли тиласа қила олғай, анга ўз ихтиёри била яқин борғон - ўзини ўзи балоға солғон. Ройи тутса айблар олида хунар ва ҳар шойиста хунар қошида айбдин батар. Мундоқ махдум хизматин ихтиёр қилғон мардаки ҳар. Киши манфаат учун шер асрармен дегайму ва хосият топар умидға захр егайму? Салотин хизматиға журъат кўргузмак, ўз риштаи ҳаётин узмоқдур ва оғуни ичарга сурмак ва аларға тақарруб тиламак ўз қатлиға бало тиғин бийламақдур.

Кулмақларида чоқин ҳукми бор, ёруғлуғи безътибор ва куйдурмаги вужуддин қўймас осор.

Қитъа:

*Чоқин ёруғлиғи мадди самодин арзгача,
Замони тули ики лафз ўқургача етмас.
Вале не ерғаки тушти қатиг ва гар юмоқ,
Бериб ани сувға то етмағай қарор етмас.*

Танбех (57).

Ҳукамоким, салотин ҳоли кайфиятин билибдурлар, аларни ўтқа ташбиҳ қилибдурлар. Ўт нафъ еткурур йироқтин, андин мунтафеъ бўлмоқ авло қироқтин. Оташгоҳ ўти қироқдин нафъ еткурур, ичига тушганни филҳол куйдурур. Анга ёвумоқ номуносибдур ва андоқ балодин ҳазар вожиб.

Байт:

*Ўтдин исинургача овуч оч,
Куйдургудек англасанг кейин қоч!*

Танбех (58).

Подшоҳлар зикрида

Баъзи карим подшоҳлар зикрида ахлоқ ва бурдбор подшоҳи олий миқдори комкор дарёйи мадҳиға ботибдурлар ва ани кўпрукка ўхшатибдурлар. Бу маъни билаким, кўпрук махлуқотнинг хасис ва шариф юкин кўтарур. Аларни сув заҳматидин ва болчиғ машаққат ва ғилзатидин

ўткарур. Ва баъзиким, таважжуҳ андешаға қилибдурлар, анинг нисбатин бешаға қилибдурлар. Бу муносабат билаким, барча анвоъи ҳайвон ва инсон ва баҳойим ва сибоъ, балки номаҳсур вуҳуш ва таюрға паноҳ ва оромгоҳ берур, емак ва ичмакларидин еткарур. Ва баъзиким, нафъин ом ва инъомин фош дебдурлар, бу ҳосиятларда они қуёш дебдурлар, яъни шаҳр ва биёбонни равшан этар ва вайрон ва ободқа андин ёруғлуғ етар. Ва баъзиким, рафиъ ва нофеъ ва фалаки жаноб дебдурлар. Бу муносабатлар била они саҳоб дебдурлар, яъни қаро туфроққа дуррлар сочар ва нишлик тикондин гуллар очар. Ва баъзи турк ҳукамоси ва бу қавм оқилу доноси ўз таврлари бирлаки, калом сурубтурлар они бўз кийизга ўхшата масал урубтурлар, яъни сувдин ва туфроғдин юзига не келса таҳаммул қилур, яъни ўзига сингирур. Агар ниш урсалар ва чўкур санчсалар сувурғондин сўнг юзига асар еткурмас, яъни ўзига келтурмас. Ва агар икки муҳолиф жамоат ҳар қайси бир тараф тортса, ҳар сори ул жамоат муносабати майл қилур, илик тортсалар яна ўз ҳолиға кўра йиғилур. Яна ҳамки, васфи ажносин бир-бири устига терибдурлар муносиб нималарға нисбат берибдурлар. Аммо сўз ихтисори жиҳатидин татвил ваҳмидин нукта узотилмади ва сўз кўпрак айтилмадиким, бу мазкур бўлғонча юз одил салотин сифатида бор ва барчада зикр қилғонча минг бирнинг подшоҳимиз зотида тааммул қилғон топарки, Ҳақ субҳонаху ва таоло мазкур бўлғон салотинға то туфроғ ҳазизиди қарор бергай. Анга сипехри салтанат авжида мадор насиб қилғай то синуклар иши андин бутгай ва йиқилганларға андин дастгирлик етгай. Омин, ё рабил-оламин.

Байт:

*То қамардур, отиға наъл ўлсун,
Қуёшдур, бошиға лаъл ўлсун!*

Танбех (59).

Ёлғончи - унутқувчи ва тааммул ва эҳтиёт йўлидин канора тутқувчи. Ҳар кимки, сўзи чин бўлмағай, ростлар кўнглида ул сўз қабулойин бўлмағай. Ёлғончи сўзин бир икки қатла ўткаргай, ўзга нетгай? Ёлғони зоҳир бўлғондин сўнгра анга расволиғ етгай ва сўзи эътибори эл кўнглидин кетгай. Кўнгул махзанининг қулфи тил ва ул махзаннинг калидин сўз бил.

Байт:

*Кўнгул ҳолати сўз дегач билгурур .
Ки, махзанда дур ё садафрезадур.*

Танбех (60).

Чин сўз - мўътабар, яхши сўз - мухтасар. Кўп дегувчи - мумил, мукаррар дегувчи - лояъкил. Айбжўй - маъюб, айбгўй - манқуб. Туз кўргувчи - пок назар, ҳунар кўргувчи - рост басар. Улким, димоғида ҳабт - сўзида йўқ рабт. Димоғи саҳиҳ - гуфтори фасиҳ. Сўзи ҳисобсиз - ўзи ихтисобсиз. сўзида паришонлиқ, ўзида пушаймонлиқ. Сўзки, фасохат зеваридин музайян эмасдур, анга чинлиқ зевари басдур ёлғончи ҳар неча сўзида фасиҳроқ, сўзи қабихроқ. Чин сўз нечаким бетакаллуф, қойилға иборат содалиғидин йўқ таассуф. Гулға йиртуқ либосдин не зиён, дурға бадшакл садафдин не нуқсон. Ёлғон сўз жуз назмда нописанд ва анинг қойили нохирадманд.

Байт:

*Сўз ичраки ёлгон эрур нописанд,
Чу назм эттилар қилди доно писанд.*

Танбех (61).

Нодон - эшак. Балки эшакдин ҳам камрак. Эшакка ҳар не юкласанг кўтарур ва қаён сурсанг ул ён борур, ақл ва тамиз даъвийси йўқ. Бермасанг очдур, берсанг тўқ. Забунедур боркаш, хоркаш, балки анборкаш. Нодон бу сифатлардин мубарро, зоти билик ҳулясидин муарро. Иши ғурур ва такаббур, хаёлида юз фосид тасаввур. Бари муҳмали ўзига хўб, барча макруҳ феъли ўз қошида марғуб, кўнглида элга юз озор хаёли ва жаҳлидин улусға минг зарар эҳтимоли. Эшак унидин кулоққа озордур, андин ўзга не айби бордур. Тегирмондин уюнга ун келтурур, ани пишуруга ёзидин ўтун келтурур. Машаққати миннатсиз ва суубати кулфатсиз. Нодонни эшак дегандин мутағаййир, эшак қошида ямон ва яхши деган бир.

Байт:

*Бирида мунча ҳунар, ул бирида мунча уюб,
Қайсининг хўб эканин аҳли хирад билгай хўб.*

Танбех (62).

Шариат - жодаедур туз, анда хоҳ кеча юру, хоҳ кундуз. Сиротедур, бағоят мустақим, анда озикмоқдин не ваҳм ва не бийм. Ҳар кимки, ул йўлга одим бўлгай, ики жаҳон саодати анга мулозим бўлгай. Андин чиққан итти, туз борғон мақсадға етти. Ҳар солиқким, мақсадға етибдур, бу йўлдин чиқмай кетибдур. Озиқиб чиққан, айтибдур, бу сирот истиқомати анга даст берди «Фастақим кама умирта»²⁰. Маъмури ул эрди, қилдин инчка, қиличдин итик йўлдур. Ҳар ким бу йўлни мардона қатъ қилса, эр улдур! Ангаким, сироти муст тақимдин абур бўлмас, насиби жаннатда кавсар ва ҳур бўлмас.

Байт:

*Жодае шаръ билақимки, ўзин туз қилди,
Давлати сармад анга ҳар соридин юз қилди.*

Танбех (63).

Фосиқи бенадомат - шум, қиладурғони саодат аҳлиға мазлум. Зухду фиққ элга тақдири Яздондиндур, аммо иккаласини бирдек кўрмак нодондиндур. Тақвойига шукр керак ва исёниға узр. Ва надомат будур тавфиқ аҳлиға аломат. Ҳар фиққким, пушаймонлиқ ўтин ёрутқай, ул ўт тардоманлиқ олудалиғин қурутқай. Журм эътирофиға узр - тавфиқ нишонаси ва зухд ғуруридин такаббур - шайтон фасонаси. Бу зухд шайхи худписанд иши, ул узр ринди ниёзманд иши. Бу бири умиди жовидға сармоя ва ул бири маиси муаббадға пироя.

Маснавий:

*Ҳар зухдки, ужб анга эрур зам,
Кўнглум ҳарамига қилма маҳрам.*

*Ҳар фисқи, узр анга эрур ёр,
Ул ён мени мойил айла зинҳор.*

Танбех (64).

Ямон қилиғлиқ бадхўй ва бот аччиғлиқ туршрўй бир балоға гирифтордур ва бир ибтилоға мубталоким, ҳар ён борса андин қутулмас ва ҳар сори қочса халос бўлмас. Голиб душманедур - доим ўзи анга мағлуб, қоҳир адуведур - ҳамиша вужуди анга манкуб.

Танбех (65).

Кулагач юзлук хуш ахлоқким, нифоқ кудуратидин бўлғай йироқ, гулшани биҳишт эрур жилвагоҳ ва мақоми ва фирдавси аълодур таҳаррук ва ороми. Очуқ юзидин халойиққа нишот ва чучук сўзидин улусға инбисот. Мардумлук била кўнгулларга маҳбуб ва инсоният била жонларға матлуб. Осуда андин ёру ағёрки, мундоқ киши бўлсун умридин бархурдор.

Маснавий:

*Юзидин кўнгулларга айшу тараб,
Сўзидин баданларға дафъи тааб.*

*Очуғ чехраси тоза гулдин нишон,
Ҳадисига булбул бўлуб жонфишон.*

Танбех (66).

Душман ғуруридин ғам ема ва маддох хушомадин чин демаким, анинг ғарази ўз мақсудиға комдур ва мунунг мақсуди сендин муҳаққар инъом. Агар иккаласига илтифот қилмасанг ва қабулин лозим билмасанг, ул ўз қасди ижросидин муаттал ва тадбири муҳмал бўлур ва мунунг мадҳи ҳажвға мубаддал бўлур.

Маснавий:

*Бирисига гараз ўз муддаоси,
Бириси қасди инъом илтимоси,*

*Чун сендин топмадилар ҳеч парво,
Бири хасму биридур ҳажворо.*

Танбех (67).

Муваҳҳиш хабарни чиндур деб дўстға еткурма ва бировнинг айби воқеъ бўлса юзига урма. Қўйғилки, ул чин хабарни душман еткурсун ва таҳаммул қилки, ул айб можаросин адувси сурсун.

Назм:

Не сўздинки, етган бировга губор,

*Не лозимки, сен қилгасен ошкор.
Қўяберки, қилсун аён душмани.
Ки, бордур адоват адувнинг фани.*

Танбех (68).

Хирадманд улдурким, ёлғон демас, аммо барча чин дегулук ҳам эмас. Бировки кўзи аҳвалдур, чун хилқати холикдиндур - анга не мадҳалдур. Бу сўзни анинг юзига қилмоқ изҳор бартақдирки, чиндур, аммо не лутфи борки, ҳақ сунъига эътироздур ва ноҳақ бировга хижолат ва ўзунга нодонлиқ изҳоридур ва бир кўнгулга маломат. Бу навъ ваҳшатангиз чиндин бўл йироқки, мулояматомиз ёлғон андин яхшироқ.

Байт:

*Ёлғон ўлса мулояматомиз,
Ваҳшатангиз чиндин англа азиз.*

Танбех (69).

Башар жинсиға ўз хатоси дилпазирдур ва мардуд фарзанди ногузир. Ямон шеърдекким, таъб зодасидур, иккаласи башар таъби натижасидур ва моддаси. Агар манқуб бўлсун ё марғуб, ўзига кўрунгусидур махбуб. Оқил бу тарийқин шиор қилмас ва яхши-ямонни ҳақ ортуқ ва ўқсуқ билмас.

Маснавий:

*Ямон-яхшини тенгридин англагил,
Ямонни ямон, яхшини яхши бил.
Ямонни агар яхши қилсанг гумон
Эрур яхшини ҳам дегандек ямон.*

Танбех (70).

Қаноат - истиғно сармоясидур ва шараф ва иззат пироясидур. Муфлиси қонъ - ғаний ва шоҳу гадодин мустағний. Тамаъ мазаллатға далил ва ғанийи томъ- хору залил. Тамаъ била улким ола олур ва олмас, бу адами тамаъ ҳеч саховатдин қолмас. Бу навъ сахо аҳли каримдур ва тамаъ хайли лаим.

Байт:

*Хорлиғлар боши тамаъ билгил,
Доимо «азза ман қанаъ»²¹ билгил.*

Танбех (71).

Борлиғки, лутфу карами ом бўлғай, йўхсулликда анга барча элдин ком бўлғай, ком бўлса, боре хижолат бўлмағай ва эл сарзанишидин малолат боре бўлмағай.

Байт:

*Чу дафъи хижолат эрур комча,
Надомат нўқки элдин инъомча.*

Танбех (72).

Бот муяссар бўлгон кечга тортмас ва ўкмак била баҳоси ортмас. Сафол чўчак ҳар дошдин минг чиқар, қиймати бир дирамдин ортуқ эмас ва кунда юз синса киши ҳайф демас ва таассуф емас. Чиний аёғ қиймати ясарда суубатиға кўрадур, асрамоқда эҳтимом қийматиға кўрадур. Қуймати оз - хурмати оз.

Байт:

*Қаю матоъким оз воқеъ ўлса қиймат анга,
Эрур мувофиқ анинг қийматича хурмат анга.*

Танбех (73).

Сабр била кўп боғлиғ иш очилур, ишда ошукқон кўп тойилур, кўп тойилгон кўп йиқилур. Ишда ошукмоқ ёш ўғлон ишидур, сабр била иш қилгувчи тажрибалиғ улуғ ёшлиғ киши ишидур.

Байт:

*Ҳар кимсаки айламас ошукмоғни ҳаёл,
Яфроғни ипак қилур, чечак баргини бол.*

Танбех (74).

Разли данийким, ҳазл қилиғи бўлғай, кулдурмак учун тобоннинг қичиғи бўлғай. Фасақа хайлида муқаллидеки, ғарази эл кулгусидур, гўё фоҳишаи қаҳбанинг кўрганни кўргузган кўзгусидур. Ракик ҳазл иштиғоликим бўлғай бировнинг мужиби инфиюли ёмонларға шиордур ва яхшиларға, андин ордур.

Мутоябаки, боиси инбисот бўлғай, хуштурки, мужиби фараҳ ва нишот бўлғай. Адосида ракик гуфтор йўқ, бировга андин хижолат ва озор йўқ. Ул зарофат ва ибҳатдур, андинки ўтти сафоҳат.

Байт:

*Тийбат хуш эрур бўлса дақойиқдин анга зеб,
Чун бўлди сафоҳат нетар ул сўзни киши деб.*

Танбех (75).

Май ичмак наҳй эрур тенгри қавли, ҳар ҳол била анинг тарки авли. Ошкор ва кўп ичмаги носоз, шарти махфий ичмақдур ва оз. Оз ичмаги ҳикматқа дол махфий ичмаги хуш аҳлиға хисол. Яхши ичмаги хилқати солим элга ҳол, мутлақ ичмаги офиятқа маол.

Улки «умм ул-хабоис»²² бўлғай, анга шефта бўлмоққа ҳам умми хабоиси боис бўлғай. Ямонроқ ичгучи анга мағлуброқ, ҳар неча ямонлиғи зоҳир бўлса анинг қошида махбуброқ. Бадмастка дамодам ичмоғидин не баҳрким, одамийлиғ қатлиға ичар қадаҳ-қадаҳ захр. Ҳар оқшом усруклардин хориж тарона, телба итлар улушқондин нишона. Мастлар орасида бир хушёр - хушёрлар орасида бир маст хукми бор. Манхидур улки ошкор тоат этгай, ошкор маъсиятға кўрким не етгай.

Байт:

*Кимгаким ҳақ рўзи айлабдур тарийқи офият,
Ошкоро айламас не тоату не маъсият.*

Танбех (76).

Кўп дегувчи, кўп егувчи - томуғ тўрига ошуқуб кетгувчи. Демакка машғуф ва емакка мағлуб - ҳикмат шарафидин мардуд ва маслуб. Ҳасуд бемор, балки муҳлик маразға гирифтор. Фосиқ ва хаммор - зиёнзада ва зиёнкор. Гийбат дегувчи - нажосат егувчи. Афюнию банги - одамийлар нанги. Томеъ умри зоеъ ва малолати шоеъ. Эр киши кўп ясанса бева бўлғай, бу сифат зуафоға шева бўлғай.

Байт:

*Эр кишига зебу зийнат - ҳикмату донишдурур,
Яшии киймак бирла хотунларга оройишдурур.*

Танбех (77).

Қариким, қилғай раънолик - тифледурур ноболиғ. Кичик ёшларға улуғлар ҳаракоти анга далилдурум, не акли бўлғай, не уёти. Қариким, сақолин вусма била бўяғай, йигитдекдурум, ани гулоб била ювған. Муфлис бурч олсаки базл қилғай, сақол ораста қилурким, ҳазл қилғай. Агар бурчиға суд ортар, ўз бўйнин боғлаб зиндонға тортар. Эр кишиким, кўп ясанғай, хирад ақли анинг ақлидин ўсанғай.

Рубоий:

*Ийд оқишми тифл илгида чану рост ҳино,
Ё шоҳиди шўх эгнига хаззу дебо.
Шоистадурур қари бажуз далқу асо,
Кўргузса сақолига куларлар уқало.*

Танбех (78).

Ғанийға чапон киймак андоқдурум, муфлисға атласу катон киймак. Ҳўб йиртуқ тўн била ҳам ҳўб, гул ямоғлик чапони била махбуб. Зуҳал бийик мақом била меҳри ховарий бўлмас, дев биҳишт ҳулласин кийган била пари бўлмас.

Кампир ҳарам нозанини бўлурму, кафтор ғазолаи Чин бўлурму? Қари қаҳба гулгунау вусма била юзу қошлиғ -бузуқ мафсақадур, шингарф ва зангор била наққошлиғ. Хожаким, биби

борида додакка айланғай, бибининг иффат этаги кулға булғонғай.

Байт:

*Кишига бўлмаса ўз шаънига шойиста сифот,
Қилмасун айб ўзидекдин доғи андоқ ҳаракот.*

Танбех (79).

Нодонға сўз демак айғоғдур ва кўп демаги йўртоғдур. Оз демаги носих ва демамаги - муслиҳ. Элнинг махфий айбин пайдо қилмоқ - ўзин безътимод ва ўзидекни расво қилмоқдур. Йўқким, ўзидекни расво қилмоқ ва ўзининг ҳам бу навъ айбин ошкоро қилмоқдур.

Байт:

*Эл айбини айтурга бировким, узатур тил,
Ўз айбини фош айлагали тил узотур, бил.*

Танбех (80).

Илм ўқуб амал қилмағон, ерни шиёр қилиб тухум солмоғонға ўхшар ё тухум солиб, маҳсулидин баҳра олмағонға.

Байт:

*Илм ўқуб қилмагон амал мақбул,
Дона сочиб кўтармади маҳсул.*

Танбех (81).

Усрук сўзига ҳикмат муҳолифи жавоб хирадманд иши эмас ва телба рамзиға ақл муқтазосидин ўзга хушманд нукта демас.

Маснавий:

*Кишига неча келса мушукул ҳол,
Ҳикмату ақл анга эрур ҳаллол.
Кесак отқонга чекар юмруқ,
Тўни йиртуқ дурур, сақоли юлуқ.*

Танбех (82).

Мушфиқ носих сўзин эшитмагоннинг сазоси таассуфи мукаддардур ва ўзига носазо демак.

Байт:

*Хирадманд пандини кўрган ачиг,
Сўнгида пушаймонлиги не асиг.*

Танбех (83).

Хунарманд қошида беҳунар илик тебратмаса, айб тухматин анга тақар. Итолгуга туғдорининг кучи етмаса, сонгғи била ани булғор.

Байт:

*Басо ожизки хасм остига ётмиш,
Оғиз суйин анинг юзига отмиш.*

Танбех (84).

Сайёднинг балиққа шаст солмоғи нафс муддаоси учундур ва балиқнинг ҳам қармоққа гирифтор бўлмоғи жуъ балоси учун.

Байт:

*Бўлди сайёдгау сайдга нафс орзуси қайд,
Йўқса не ул эди сайёд, не бу эрди анга сайд.*

Танбех (85).

Оз демак ҳикматқа боис ва оз емак сиҳҳатқа боис. Оғизга келганни демак нодон иши ва оллиға келганни емак ҳайвон иши.

Байт:

*Кўп демак бирла бўлмагил нодон,
Кўп емак бирла бўлмагил ҳайвон.*

Танбех (86).

Голиб душман забунинг бўлса шод бўлма ва иши андишасидин озод бўлмаким, сиёсатида таҳаммул вожибдур ва риоятида тааммул.

Байт:

*Душман ражсоу хавфи десангким, фан ўлмагай,
Андоқ тирилки, кимса санга душман ўлмагай.*

Танбех (87).

Олимки, жохилни муқобалаға келтуруб, илзом қилмоғи ҳавас бўлғай, анинг ўзига ушбу иҳонат-ўқ бас бўлғай. Олим керакки, ўз илмининг поя ва миқдорин асрағай, гавҳарни имтиҳон учун тошқа урмағай.

Байт:

*Хорага ҳар кишиким, дурри саминни урғай,
Хирад англарки, қаю бири бирини синдурғай.*

Танбех (88).

Гавҳар балчиққа тушган била қиймати ушалмас ва ўз баҳосидин қолмас. Эшак мунчоғин тожға тиккан била фируза ерин тутмас ва ҳеч ким анинг кам баҳолиғини унутмас.

Қитъа:

*Зевар била шакли хўб бўлмас,
Ҳар қизки, эрур ёмон лиқолиғ.
Ҳарнеча қоронғу бўлса хужра,
Шамъ анда бўлур фузун зиёлиғ.*

Танбех (89).

Қобилға тарбият қилмамоқ зулмдур ва ноқобилға тарбият - хайф. Ани адами тарбият била зоеъ қилма ва мунга тарбиятингни зоеъ қилма.

Қитъа:

*Қобилға тарбият эрур ул навъким, гуҳар
Тушса нажосат ичра югай кимса ани пок.
Гар ит узумиға киши май бирла берса сув,
Бу тарбият била қила олғайму ани ток.*

Танбех (90).

Ҳазлға шуруъдин беҳурматлиғ ортар ва ҳазлнинг ниҳояти жидолға тортар. Кўп лаҳв ҳаё пардасин чок этар ва адаб ва ҳурмат аҳлин бебок. Қила олғонча таъзим ва адаб биносин йиқма ва ҳаё ва ҳурмат хилватидин ташқари чикма.

Рубоий:

*Иймонға эрур нишон ҳаё бирла адаб,
Ҳурмат била таъзим саодатқа сабаб.
Ҳаёву муаддаб ангаким, бўлса лақаб,
Мақсудига кеч етса ажаб, англа ажаб.*

Танбех (91).

Фосиқ бари миллатда нодондур ва покравлар орасида нодонроқ. Фисқ бари тарийқда ёмондур ва порсолиқ илбосида ёмонроқ. Не элга ёрсен - ўзунгни ул навъ туз, нечукки борсен - ўзунгни андоқ кўргуз.

Маснавий:

*Ҳаёву адаб бирла тузгил маош,
Яна айла таъзиму ҳурматни фош.
Не эл ери бўлсанг, алар ранги бўл,
Нечук бор эсанг, тутқил ул сори йўл.*

Танбех (92).

Сахву хато башарият лозимидур. Хато ва сахвин англаб мутанаббих бўлғон, саодатманд одамийдур. Хатосин зойил қилур, улки эътироф сари қайтғай, ва музоаф қилур, улки далил ижро қилиб ҳарза айтқай. Муболағаси неча кўпрак - сахви пандороқ ва муқобараси неча ортуқроқ - ўзи элга расворок.

Маснавий:

*Хатога тадорук недур беҳилоф,
Аён қилмоқ ўз сахвиға эътироф,
Вагар қилса сахвиға ижро далил
Ки, яхшидур айлар ики онча бил.*

Танбех (93).

Ҳар ғанийки тириклигида эҳсонидин кўнгулларни шод қилмағай, ўлганидин сўнг ани кимса дуо била ёд қилмағай. Эҳсон тирикликда яхши отдур, ўлгандин сўнг дўзах азобидин нажот.

Қитъа:

*Кишида барча ахлоқи ҳамида,
Чу жамъ ўлди қўярлар отин эҳсон.
Бири андин саҳодур, бир мурувват,
Булар гар йўқтур, инсон эрмас инсон.*

Танбех (94).

Бахилнинг андоқки, бугун топқони захира бўлғай, тонгла қабри ҳам бу кунги маоши уйидек тийра бўлғай. Зухду тақво барча вақтда дилписанддур, йигитликда дилписандроқ. Тавба ва истиғно ҳама вақтда судманддур, қариликда судмандроқ.

Ҳилму ҳаё аҳли ҳар ерда аржуманддур, улуғлар назарида аржумандроқ. Яхшилиқ ва ёмонликни ким қилдиким, жазо кўрмади. Салоҳ ва фасод тухмин ким эктиким, ўрмади.

Байт:

*Яхшилиқ тухмин сочгилким, будур деҳқонга сўз
Ҳарнеким, эқтинг бугун, борин ҳамон тут они кўз.*

Танбех (95).

Иззат аҳлики мазаллатқа тушти санъат илги йўқтуру ва савол тили. Анга тараҳхум

қилмоқни ғанимат бил ва илгингдин келганча эҳсон қил. Йигит гадоким, бел ура олур ва ўтун ташимоғни билур, анга нима берган тенгри молин зоеъ қилур.

Танбех (96).

Зарбафт кисватлиғ дунёгузин нажосат устидаги илтироғучи чибин. Муттақии покрав масжидда мўътакиф бўлгон чоғи мусҳаф авроқи орасида гул яфроғи.

Маснавий:

*Бири байт ул-ҳаром ичра фаришта,
Бири дайр ичра шайтон барча ишта.
Не ҳожат шарҳ қилмоқлиқ тафовут
Ки, байтуллох диндур фарқи собут.*

Танбех (97).

Билмаганни сўруб ўрганган олим ва орланиб сўрамаган ўзига золим. Оз-оз ўрганиб доно бўлур, қатра-қатра йиғилиб дарё бўлур. Ўрганурдан қочгон лаванд ва юзига ҳиял ва баҳона эшигин очгон тананд. Эмгак тортиб илм ўрганган хирадманд.

Байт:

*Илмди орий улуснинг жоҳили худкомаси,
Ўрганурга жидду жаҳд этган жаҳон алломаси.*

Танбех (98).

Гадозодаи хирадманд - акобир ҳамрози, ғанийзодаи лаванд -арзол дамсози. Ул илму дониш юзидин салотинни қилиб ҳожатманд, бу жаҳл ва инод фартидин халойиқ қошида нописанд.

Қитъа:

*Басо ягонаи муфлиски мулк султони
Улум масъаласида эрур анга муҳтож.
Басо жаҳолату бебоклик фанида ганий
Ки, подшоҳ они ўз мулкидин қилур ихрож.*

Танбех (99).

Тинч кўнгул била ёвгон умоч яхшироқким, такаллуф ва машаққат била қандий кулоч. Эски чапон била фориг туфроғда ўлтурмоқ яхшироқким, зарбафт хафтон кийиб биров олида турмоқ.

Қитъа:

*Гадолиғ бўреси узра мискин
Ки, хотир фориг ўлгай ҳар таабдин.
Кўп ортуқким бўлуб ўзунгга маъмур,*

Хазу дебода ер тутсанг тарабдин.

Танбех (100).

Ҳар кишиким, бир қавмнинг сулук ва оҳангин тузар, тадриж била ҳамул қавмнинг рангин тутар. Ҳар кимгаким, пайравлиғ этар, ул мутобаат хосиятидин ул етган ерга етар. Агар сўз санга кўрунса маҳол, асҳоби қаҳф била итларидин ҳисоб ол.

Қитъа:

*Набий ўгли томугни қилди маскан,
Томуг аҳли гуруҳин чун эришти.
Ва лекин жаннат аҳли пайрави ит
Етишти қайдаким ул эл етишти.*

Танбех (101).

Одамин шариф ул-кавнайндур²³ ва ит нажис ул-айн²⁴ аммо ҳақношунос ва бевафо одам ҳақшунос ва вафолиғ итдин кам. Вафолиғ қўтуз ит яхшроқким, ва росиз хуш барно йигит.

Қитъа:

*Бевафо ҳақношунос элдин йироглиғ истаким,
Келмади ҳаргиз алардин гайри бедоду жафо.
Итга итлик айламак жону кўнгул бирла бўлур,
Ҳақшунос ўлсау бўлса анда ойини вафо.*

Танбех (102)

Нафспарвардин ҳунар келмас - емакдин ўзга ва нафспарастдин нафъ етмас - демакдин ўзга. Ул бири бари ҳаром таомдин ва бу бири барча таърифи каломдин.

Маснавий:

*Ул бири луқмау навола сўзин
Айтиб ончаким холи айлаб ўзин.
Бу ўз авсофига муарриф ўла,
Айлабон базми анжуманни тўла.*

Танбех (103).

Тенгри эл айбиға нозир ва сотирдур. Бовужудким, жазосиға кодирдур. Ва тенгри душмани ани кўрмас ва билмас. Аммо тухмат била фош қилурда тақсир қилмас.

Маснавий:

*Тенгри ишин қилмоқ эрур фарзи айн
Ким, кўрубон айламоқ шўру шайн.*

*Кўрмойин улким, иши бўҳтон эрур,
Билки бу хислат била шайтон эрур.*

Танбех (104).

Хирадмандга эл хатосидин панд етар ва савоб йўқлига азм этар, андин бурунким, анинг хатосидин панд олғайлар ва айбин анинг юзига солғайлар.

Қитъа:

*Оқил чу кўрса элда хато ижтиноб этиб,
Андин савоб йўл сари мойил қилур ўзин,
Кўймас анинг хатосига эл айлаб эътироз
Айтурга юзи ўтрусида сахвининг сўзин.*

Танбех (105).

Шабоб айёми зикрида

Йигитлик умр гулшанининг баҳоридур ва ҳаёт шабистонининг наҳори. Бу биридин айшу нишот гуллариининг очуғлуғи ва ул биридин завқу инбисот уйларининг ёруғлуғи.

Инсоннинг зебу раънолиғи андин ва башарнинг тобу тавонолиғи андин. Ҳавос ва қувоға андин қувват, жаворих ва аъзоға андин сиҳҳат. Кўнгулға ишқ ошуби андин ҳодис ва шўхлар сари ошуфта бўлмоққа ул боис. Йигитларга ҳусну ноз туғени анинг мағрурлиғидин, қариларға ашқу ниёз тўфони анинг маҳжурлиғидин. Кўз уйи машъали андин равшан ва юз боғи анжумани андин гулшан. Нозанинлар ҳусни истиғносиға сабаб ул ва ишқойинларға ишқ балосидин мужиби ранжу тааб ул. Забардастлар бошида мулк ҳавоси шўри андин ва зеридастлар аёғида ҳам мулкдин жало бўлиб қочмоқ рўзи андин. Чобуклар анинг натижасидин майдонда таковар чопиб, балки ул таковар ҳам анинг нашъасидин майдонда югурурга қувват топиб, маъсиятдин нафсға йигитликда ком топмоқ ҳам ибодатдин руҳға йигитликда бийик мақом топмоқ. Харобат аҳлиға риндлик ва мастлик йигитликда дилпазир ва муножот аҳлиға порсолиғ ва худпарастлиғ йигитликда беназир.

Рубоий:

*Аҳбоб, йигитликни ганимат тутунгуз.
Ўзни қарилиқ меҳнатидин кўрқутунгуз.
Ойини адовату ҳасаддин ўтунгуз,
Ҳар навъ ила ўзни неча кун овутунгуз.*

Танбех (106).

Шайхухат зикрида

Шабоб майининг махмурлуғи қарилиқ ва йигитлик сиҳҳатининг ранжурлиғи қарилиқ. Шайхухат айёми нишот аҳлин ношод қилурким, одаме қаддин ҳам қилиб, умр била хайрбод қилур. Ҳавас ва орзулар шохи кўнгулда синар, балки борча тараддуд ва ҳаракатлардин кўнгул тинар. Сарбаландлиғ хаёли боштин чиқор. Надомат ва ҳасрат ашки сели қасри деворин йикар.

Номуродлиғлар зиндони будур ва ноумидлиғлар байт ул-эхзони ҳам будур.

Қад эгилмаги туфроққа майл этмакка дол, шохидлардин танаффус бу маъниға гувоҳи ҳол.

Илиқ титрамоғи умр бодаси хуморидин. Ҳофиза ўрнига нисён ер тутуб, ўрганмоқни, балки унутмоғни ҳам унутиб. Баданга сихҳатдин асар қолмас ва кунгулга хушу хираддин хабар қолмас.

Йигитларга таҳайюр анинг мабхутлуғидин, ўғлонларга тамасхур анинг фартутлуғидин. Ҳар сари мўйидин бир мараз пайдо, қарилик ва минг иллат анинг зотидин хувайдо.

Аёл ва атфол ториқиб муҳофазатидин. Навкар ва чокар озиқиб анинг мулояматидин. Турлук - турлук иллат бадани уйида ўкулуб, ажаб-ажаб мараз касратидин ҳаётдин тўнгулуб.

Маъмурлар нофармонлиғидин рўзгори қатиф ва маҳкумлар бесомонлиғидин тириклиги ачиғ.

Оғзи сўлакайи сўз мазасин оқизиб, мараз касратидин мушфиқлар оғзига сув томизиб. Эрники, бир-бирига қовушмай ўз ҳолига кулуб, боши кўксига тушуб, оғзи хукқасидин доналари тўкулуб. Сихҳат уммиди хаёли кўнглидин йирок, тирикликким, ўлмак юз қатла андин яхшироқ.

Рубоий:

*Чун кетти йигитлику узолди қарилик,
Дам совуди, яъни қолмади қон ҳам исик.
Оғзига ҳаёт шарбати бўлди ачиғ,
Ўлмоғ хушироқки, умр бу навъ қаттиқ.*

Рубоий:

*Афсуски, умри навжавонлиғ кетти,
Танга қариликда нотавонлиғ этти,
Гар юз йил улки комронлиғ этти.
Чун топмади маргдин амонлиғ, нетти?*

Танбех (107).

Пешаи соликка ер зарур эркониға одамизод вужуд мулкидин хонапардоздур. Ва адам кишвариға сафарсоздур. Сафар махсус санга ва манга эмас ё хусусият қилғонни киши шоҳу гадоға демас. Ҳар ким адам ниҳонхонасидин вужуд анжуманиға қадам урубтур ва бу бақосиз оромгоҳда бир нафас ўлтурубтур, яна қайтиб асли ватанга азм этмак керак ва қайдин келибдур яна ул ён кетмак керак. Беш кун бу дори фано тириклигига масрур ва давлатиға мағрур бўлмоқ керакдур. Ўлумдин гузир йўқтур ва ҳеч кишига ул муҳликда дастгир йўқ. Пас, анинг япроғида бўлмоқ заруратдур ва борур асбобин тузатмак чорасиз суратдур. Ул сафар асбоби солих аъмолдур ва ҳамида ҳисол. Ва анинг зикри иккинчи қисмда тафсил ва тартиб била рақамга келди ва машруҳ битилди. Аммо мусофирға йўл суубатининг сухунати учун ва водий йироқлигининг дафъи шиддати учун ёмон уқбаларким, олдига келур ва азим мухотараларки, воқеъ бўлур, раҳномалиғи учун ва мушкулкушойлиғи учун бир нимаким, ногузирдур комил раҳнасоийи пирдурким, анинг иршоди бўлмайн бу йўлга азм қилмоқни акобири авлиё (қуддиса аллоҳу таоло арвоҳаҳум)²⁵ жойиз тутмайдур, балки солик атвори ва сулукига ёвутмайдурлар. Ҳар ойинаким, мусофир кўрмаган йўлга қадам урса ва етмаган водийға югурса, йўл йитурмак эҳтимоли бор ва йўлдин озмоқ имкони бор. Ул уқбатдин ва анда юзланган хатаротдин мусофирни ҳодий ўткарур ва комил муршиднинг иршоди мақсадқа еткурур. Ва яна аҳлуллоҳки, ҳақ йўлиға қадам қўубтурлар ва талаб маркабин шавқ водийсиға сурубтурлар, комил пир иршодидин айру азм қилмайдур ва бу йўлда ҳодийсиз мақсад манзилиға етмайдурлар. Агар

аҳёнан юздин бир солик зоҳир юзидин муршид пири нобуд экандур, аммо маъни йўлидин мавжуд экандур ё ғойиб муршид тақвияти бирла ё мутаваффойи комил руҳонияти тарбияти била азм этибдурлар ва матлубиға этибдурлар. Мақсудким, бу йўлда нафс душмандур ва шаётини раҳзан ва ҳар қайси азим махофат ва улуғ офатдур, то ҳодий бошқармағай ва муршид мухликдин ўтқармағай. Бу йўл қатъи мутаассирдур ва мақсадға етмак мутааззир. Ва ўзлуки била бу водийға етган ва манозилин қатъ этган аноният гирифтوريدур ва нафсға тобеъ ва шайтоннинг масхара ва маҳзалидур ва ранжи зоеъ Бу мақсудға бир восита бўлмай етмак мумкин эмас ва муршид раҳнамой бўлмай, бир унинг етганин киши демас. Муридни мақсудға етқургувчи ҳақдур воситаи пир ва соликни матлубқа қўшулдурғучи ҳам ҳақдур ва василаи ҳам пир.

Тамсил: Манқулдурким, қутб ус-соликин ва султон ул орифин, ҳақиқат аҳли имоми, Шайх Боязид Бистомий²⁶ (қуддиса сирриху) бир жонибға бўлуб эрди озим ва бир муриди анга мулозим. Бир улуғ сув илайларига келди. Ва Шайх «Оллоҳ!» деб ул сувға қадам урди ва муридға «Боязид», деб қадам урмоқ буюрди. Шайх ва мурид «Оллоҳ» ва «Боязид» деб борурлур эрди. Ва сабо ва насимдек сувдин ўзларин ўтқарурлар эрди. Ногоҳ мурид хаёлиға келдиким, Шайх Оллоҳ зикри била борадур ва мени йўлда бошқарадур, мен ҳам восита шамъин ўчирай ва ваҳдат баҳрида Оллоҳ зикри била қадам урай. Бу муддао била улқи қадам қўйди, ботти. Шайх дастгирликка қўлин узотти, илкин тутуб чекти, баҳр соҳилиға отти ва мухлика ғарқобидин судради эмин манзилиға ва деди: Эй фарзанд, сен ул Боязидға ет, андин сўнгра тенгриға етмак ҳавас эт. Анга бу навъ сиёсат сурди ва иршод шартин бажо келтурди бу йўл ходийси ҳар кимгаким, пирдур мундоқ ҳалоқи ғарқи обларидин дастгирдур. Мақсудки, пир иршодидин айру бу йўлға қадам урмамоқ керак, балки дам.

Рубоий:

*Кимни бу йўл қатъиға солди тақдир,
Пир амрини қилмаса, керактур тағйир,
Онсиз қадам урса, англа макру тазвир,
Малъун деса бехракки, десалар бе пир.*

Танбех (108). Сафар манофии зикрида

Арзи сокин қайда ва сипеҳри даввор қайда ва туроби мутамаккин қайда ва кавкаби сайёр қайда?!

Ул бири сукундин хоксорлар пойандози бўлди ва бу бири таҳаррукдин сарафрозлар сарафрози.

Ранж ва машаққат мояи тавозуъ ва адабдур ва сафар ранж ва машаққатға сабаб.

Сафар кўраи гудоз ва сўздур ва ул гудоз ва сўз эрнинг вужуди олтуниға иёрандуздур.

Сафар маҳжурларни матлубиға етқургувчи ва маҳрумларни мурод уйиға кивургувчи ва хомларни пиширгувчи ва таомларни сингургувчи. Олам ғаройибидин баҳра етқургувчи ва офариниш ажойибига иттилоъ бергувчи.

Бузургворлар мазорати файзиға мушарраф ва мукаррам бўлмоқ сафардин ва файзосор эранлар хизматиға муаззиз ва муҳтарам бўлмоқ сафардин. Соликнинг атвориға андом бергувчи сафар, кўнгулнинг ҳар сари ҳаво қилуриға ором бергувчи сафар. Мусофирни манозиллардин бохабар қилғувчи ул, ул мароҳилға раҳбар қилғучи ул. Иссиқ-совуқдин жонға интибоҳ бергувчи ул, аччиғ-чучукдин кўнгулни огоҳ қилғувчи ул. Сафар водийсида мусофир аёғиға дарду бало тиканлари кўп сончилур, лекин ҳар тикандин мақсуд гули очилур. Йўл эмгаги шиддатидин

бадани кўп товшалур ва вужуди роҳравлар аёғиға тўшалур ва аъзоси ул аёғ остида ушалур, аммо кўнгли бузуғлуғлари ясалур, ва руҳи кўзгуси сафо олур.

Ҳар кишварнинг оройишини ва ҳар манзилнинг осойишини сафар аҳлидин сўр ва мусофирдин кўр. Сафар қилмағон ором фароғатин қайда билсун ва ғурбат чекмаган ватанда ком рафоҳиятин не навъ маълум қилсун. Дарёки сокиндур, суйидин ютса бўлурму ва рўдким мутаҳаррикдур, зулоли таркин тутса бўлурму? Таҳаррук аҳлиға ҳаётдин асардур ва жамодот хайли тириклик нишонасидин беҳабар. Бу сайр агарчи зоҳир сайридин ҳикоятдур, аммо ҳақиқат йўли сайру сулукидин қинойтдур. Ул махсус эмас сукун ва ҳаракатға, муқайяд эмас батий суръатға ва ани дебдурларки, анжуманда хилват ва ватанда сайр ва ҳаракат.

Қитъа:

*Бу жамоатдурки, манзилгоҳдин олмай қадам,
Кўз ҳам очмай ул тарафким, олами кавну фасод.*

*Баҳрдин заврақни тортарлар тутуб соҳил сарғи
Ким, ани гарқ этгали еткурмиш бўлғай тунду бод.*

Рубоий:

*Ёрабки, бу қавмким эрур хизрқадам,
Ўлган кўнгул эҳёси учун исодам.
Ўлган ва итганларга қилиб лутфу карам,
Еткургандек еткур менинг бошимма ҳам.*

Танбех (109).

Одамийнинг яхшироғи улдурким, порсо ва пок бўлғай ва ҳақ сўзин айтурда бевахму бок бўлғай. Ўзи поку кўзи покни инсон деса бўлур. Тили ариғ ва кўнгли ариғни мусулмон деса бўлур. Мусулмон улдурки, мусулмонлар анинг тил ва илгидин эмин бўлғайлар ва кўзи кўнглидин мутмаин.

Танбех (110).

Яхшидин ёмонлар ҳам ёмонлиғ кўз тутмас, яхши ёмонларға ҳам яхшилиғин унутмас. Яхшилиқ қила олмасанг, ёмонлиқ ҳам боре қилма. Яхшилиқдан ёмонлиғни яхшироқ билмасанг, яхшиларға кўшул, яхшилиқ теграсиға эврула олмасанг, яхшилар теграсига эврул.

Танбех (111).

Фисқ шумлуғидин ўзингни яхшилардин ҳуратма ва ёмонлар орасиға қотма. Ул шум агарчи ақлға макруҳдур, аммо нафсға маҳбубдур; агарчи ҳақ йўлида мағмумдур, аммо шайтон йўлида марғубдур.

Танбех (112).

Бир неча журъани баданға дохил қилиб, бир неча катрани андин хориж этма. Ул журъа кудуратидин сафодин айрилиб, ул катра хуружидин бало дарёсиға ботмаким, ул журъа селоби

балодур, дину иймонинг йиқар, ул қатра гирдоби ранжу анодурким, анинг била ҳаётинг нақди чиқар. Бадан дуржидин дурларниким сочтинг, холи бўлдуниг ва жисм шишасига ул журъалар йўлин очтинг - нафсу ҳаво поймоли бўлдуниг. Ул журъа моддаи фасоддур, танингга ёвутма ва ул қатра нақди ҳаётдур - таркин тутмаким, муниг қабулидин шайтон мақбули ва мақсудисен ва анинг раддидин раҳмон мардудисен. Ани ичмак - жигар қонин ичмакдур ва мундин кечмак - бир жигар гўшадин кечмакдур, ул бирин ютмоқдин захр ютма, бу бирин сочмоқдин наслиг тухмин курутма.

Танбех (113).

Дардлиг кўнгул - шуълалиг чароғ, ёшлиг кўз сувлуқ булоғ.

Тева кушин юклаб кўчса бўлмас ва чодир қанотин очиб учса бўлмас. Ўт иши қовурмоқ, ел иши совурмоқ. Сувнинг мазаси муз била, ошнинг мазаси туз била, одам яхшилиғи сўз била. Сихҳат тиласанг кўп ема, иззат тиласанг кўп дема. Яхши либос - танға оройиш, яхши кўлдош - жонға осойиш. Томеъдин карам тилама, гадодин дирам тилама. Бахилдин амонат ажаб, каримдин хиёнат ажаб. Чоқин сиймин ўкса бўлмас, ёши риштасин тугса бўлмас. Телба қулоғига панд – қуюн асғиға банд.

Танбех (114).

Бебок - ҳамдамликқа ярамас, нопок - маҳрамликка ярамас. Эрнинг қилиғи - сутнинг илиғи. Ясанчоқ - мардона бўлмас, кўпалак - парвона бўлмас. Дўст жавридин ингранма, душман бедодидин гунгранма.

Танбех (115).

Моллиқ нодоннинг демаги, олтунлуқ чибиннинг емаги маълум. Фосиқдин ҳаё тилама, золимдин вафо тилама. Кулар юз билан ато, сахо устига сахо. Ариғсиз иш сафо бўлмас, ип ганчиси асо бўлмас. Анингким шоҳларға хизмати хўбрақ, кўркунчи кўпрақ. Ишқсиз кесак, дардсиз эшак. Қонё тиланмас фарзона, қаноат туганмас хизона. Элға қўшулғон оройиш топти, элдин узулғон осойиш топти. Ҳар югурган ёвушмас, ҳар айрулғон қовушмас. Жухуд ўз динидин махжур, ҳасуд ўз феълидин ранжур. Хасм неча ҳақир бўлса, кўнгул кўзғатур ва хас неча ушоқ бўлса, кўз булғатур. Душман сўзи тўзимин элдин, сув хатлари - елдин. Ушоқлар иши нима бўлмас, писта қобуғи кема бўлмас. Душман мақолоти - банг ҳаёлоти.

Танбех (116).

Яхши бўл ё ямон, иккиси бўлурмен деган ҳамону ямон ҳамон. Ямон била яхши орасида кўп фарқдур икки кеманиг учин туткон фарқдур. Ҳар қавм ойини била зухур қилсанг алардинсен алар ямон бўлса, сен - ямон ва алар яхши бўлса, сен яхшилардинсен. Пас ўзни яхшилар орасида яшурғон ва алар этагига илик урғон яхшироқдур ва хавфу биймдин қироқдур. Итга эранлар суҳбатидин эранлар ҳукми бор, нажас тузлокқа тушса, туз ҳукмин тутар. Басо қобилки, яхшилардин айрилди, ямонлар суҳбати ани зоеъ қилди.

Саидзодаиким, лўлиларга ўткангай, маймунбозлик ва дудуктарошлиқдин ўзга не ўргангай. Шоҳ қасри кабутариким, саҳройиларға қўшулғай, кеча кўнар ери чоҳ тубидин ўзга не ер бўлғай. Ёмондин яхшилиқ кўз тутмоқ фосид ҳаёлдур, итдин кийикка ва мушукдин кабутарға шафқат маҳолдур. Зоти душман ва муҳолифни дўст дема, ўзунга бози берма ва бози ема.

Табиий душман вақте дўст бўлғайким, сув ўтни ўчурмагай ва ел туфроғни совурмагай.

Инсон била шайтон орасида адоватдур ва табиий муҳолифат: бири ўтдин ва бири туфроғдин. Бу адоват ораларидадур ул чоғдин ўт ғолиб бўлса, туфроғни кул қилур ва туфроғ ғолиб бўлса, ўтни ўчирур.

Одам била шайтон муҳолифатин унутма. Ота душманин ўзунга дўст тутма. Отангни биҳиштдек маъманидин жало қилди ва йиллар хокдон ғарибистонида залил ва мубтало қилди. Ва отанг авлодидин баъзи анга интиқом туздилар ва хору забун қилиб жафолар кўргуздилар. Нафсни чун тақво риёзати била зеридаст қилдилар - шайтонни залиллик била ерга паст қилдилар.

Сизнинг бу адоватингиз харгиз адам бўлмас. Бу душманлик орангиздан харгиз кам бўлмас. Бу ғолиб душманин бир дам ғофил қолма, ўчуролмас исён ўтин ўз хирманинга солма.

Танбех (117).

Нодон дўстни ҳам дўст сониға кивурма, хирадшамъин анинг харза афсонаси елидан ўчурма. Басо тифлким, айни муҳаббатдин ато сақоли тукин тортиб узубтур ва сажжодаси меҳробиди беадаблиғ кўргузубтур ва намозин бузубтур. Ва баср мастким, ниёз юзидин аёғ ўпкали эгилибдур ва беихтиёр қайддин покдоманлар этагин мулаввас қилибдур. Доно душманин нафъ имкони бор ва нодон дўстдин зарар имкони кўпрак бор ва мунга алар била ихтилот қилмамоғ керак.

Танбех (118).

Башар жинсидин вафо кўз тутма ва хирад нахлин фосид хаёл самуми била қурутма. Бир вафо қилсанг, ўн жафо тортарға муҳайё бўл, мунча била қутулсанг, жонға миннат тутуб узрларин қўл.

Юқорироқ вафосиз аҳли замон достони ўтубтур ва хирад замон аҳли ерларини унутиб, вафо ойинидин маъзур тутубтур.

Танбех (119).

Хўб - руҳафзо, зишт - умр фарсо, хушхулқ нозанин - ҳури биҳштойин. Ёмон мижозлик зишт - деви дўзах сиришт. Муханнас не ҳашвки демагай, макиён не најосатки емагай. Эрдин сўз ҳунар, энчидин бўз ҳунар.

Жумрий ўкунуб бийик бўлмас, ўчку югуриб кийик бўлмас. Кўнглида халалликқа кулгу ҳаром, шоҳ оллида душманликқа уйку ҳаром.

Тенгри борчани ўз йўлида раҳзандин асрасун ва шоҳ оллида душманин асрасун.

Байт:

*Ўз йўлида тенгри тутсун элни душманин йироқ,
Шаҳ қошида кимки шайтонвашдурур андин қироқ.*

Танбех (120).

Умрни ғанимат бил, сиҳхат ва амниятқа шуқр қил. Фано тарийқин туз, фақр била мубоҳот кўргуз. Мазҳабингни ихфолиғ била элдин яхши асра ва ёрмоғингни яхши ва ёмондин махфий асра. Афтодалиғ била хўй тут ва шикасталиғ била кўнгулни овуғ.

Бефойда сўзни кўп айтма ва фойдалиғ сўзни эшитурдин қайтма. Оз деган - оз енгилур, оз

еган - оз йиқилур. Очлиғ ҳикмат сармоясидур ва тўқлуғ ғафлат пироясидур. Тўқлуғ ҳирсин кўнгулдин йўқ қил, ўзунг оч бўлиб, бир очни тўқ қил. Ўзунгни зебо либос хаёлидин ўткар, либос зеболиғин тиласанг бир ялангни буткар. Либос ҳар нечаким зебодур, кийганингни кийдурганингни авлодур.

Байт:

*Нечаким тўнни риоят бирла кийсанг эскирур,
Чунки кийдурдунг ялангга уфрамас тўн ул эрур.*

Танбех (121).

Ҳар кишини дема маҳраму ҳамроздурким, бу матоъ олам аҳлида оздур. Башар жинсин розингга маҳрам билма, балки малакни ҳам ўзунгга маҳрам қилма. Ўзунг асрардин агар санга малолдур, яна биров ани асрамоқ маҳолдур. Ўз махзанингни очсанг ва махфий дурларингни сочсанг, терган киши сепамай неткай ва асра деб, муболага қилғонинг не ерга етгай? Ўзунг ўз сиррингни асрай олмағонингни билурсен, яна биров ани фош этса, айб ҳам қилурсен.

Бу сир асрамоғингни лавҳашаллоҳ ва эътироз қилмоғингни боракаллоҳ!

Кўзни ўз айбингни олма ва ўзгалар айбиға кўз солма.

Байт:

*Бийнандадур ўлса киши ўз айбиға ҳозир,
Кўз очма бўлурга, яналар айбиға нозир.*

Танбех (122).

Чин сўзни ёлғонга чулғама, чин айта олур тилни ёлғонга булғама. Ёлғончи киши эмас, ёлғон айтмоқ эранлар иши эмас. Ёлғон сўз дегувчини безътибор қилур, нечукким, ул гавҳарни хазафдек хор қилур. Улки чин сўзни ёлғонга қотар, дурри саминни најосатга отар.

Байт:

*Гавҳареким, шоҳларга зеби тожсу тахт эрур,
Ташлагон они најосатга ажаб бадбахт эрур.*

Танбех (123).

Тенгри дўстлари сидку сафо маъданидур. Ёлғончини дебдурларки, тенгри душманидур.

Тилингни ихтиёрингда асрағил, сўзунгни эҳтиёт била дегил. Маҳаллида айтур сўзни асрама, айтмас сўз теграсига йўлама. Сўз борким, эшитувчи таниға жон киюрур ва сўз борким, айтғувчи бошин елга берур. Тилинг била кўнглунгни бир тут, кўнгли ва тили бир киши айтғон сўзла бут. Сўзни кўнглунгда пишқормагунча тилга келтурма, ҳарнаким кўнглунгда бўлса тилга сурма. Агарчи тилни асрамоқ кўнгулга меҳнатдур, аммо сўзни сипамоқ бошка офатдур. Айтур ерда унутма, айтмас ерда ўзунгни мутакаллим тутма. Айтур сўзни айт, айтмас сўздин қайт. Оқил чиндин ўзга демас, аммо барча чинни ҳам демак оқил иши эмас.

Маснавий:

*Хирадманд чин сўздин ўзга демас,
Вале бари чин ҳам дегулик эмас.
Киши чин сўз деса зебо дурур,
Неча мухтасар бўлса, авло дурур.*

Танбех (124).

Уйғоқлиғда не олингга келса, қазодин кўр, уйқуда ҳар не тушунгга кирса, яхши йўқ. Элнинг сўзига ҳар не ёмонлик маҳал топма, ғолиб адув мағлубинг бўлса, шаръ тарафин зоҳир қилиб, хайр жонибин ёпма. Қавий душман забунинг бўлса мурувват қил, карам ва авф кўргузгил.

Золим ва бедард суҳбатида нукта сурма, наммом на номард мулояматида дам урма. Доно илиқдин борғондин сўз айтмас, ўтган йигитлик орзу била қайтмас.

Ўтган рўзгор адамдур. Келмагандин сўз айтқон аҳли надамдур ва ҳол муғтанамдур. Бир турк бу маънида дебдурким: «Дам бу дамдур».

Байт:

*Мозию мустақбал аҳволин такаллум айла кам,
Не учунким, дам бу дамдур, дам бу дамдур, дам бу дам.*

Хотимада:

Танбех (125).

Сувдин асрағулукдур туфроқ ва балчиғ уйин. Ва ўтдин асрағулукдур яғоч ва қамиш уйин. Ва елдин асрағулукдур бўз уйин. Ва туфроғдин асрағулукдур кўз уйин. Жамиъи мосиваллоҳдин асрағулукдур кўнгул уйин.

Байт:

*Нечукким, тўрт уйга тўрт зидди нуқсони шойеъдур,
Бешинчи ун дағи агёрдин ул навъ зоеъдур.*

Олам асбобининг туганмаслигида бу танбехдурлар: Масалан, бировким кирпичдин бир-бирига фарш тўшар бўлса, чун маъхуд будурким, хиштни дарз бар дарз солмас, қироғларин бир-биридин ўткариб, аввалғиға ёндоштура солғон икки хиштнинг тарафларида икки улуғ фаржа пайдо бўлурким, яна икки хишт тилар. Они солмоқ лозимдур. Бу қиёс била минг ё икки минг хишт фарш соли(н)са бу навъ фаржалар бағоят кўп ҳосил бўлур. Ҳар қайсининг ислоҳиға яна хишт солғон сайн ул фаржалар ул хишларга кўра кўп зоҳир бўлур. Агарчи ул фаржа зоҳир бўлғон такмили учун яна хишт соли(н)са, арзи оллоҳ воссат юзни, балки кураи арз даврасин тамом хишт солмоқ лозим бўла келур. Бовужуди улким, бу маҳол хаёлни киши тааққул қилса туганмоғининг имкони йўқтур. Қиши туганмагини фараз қилса, ул фаржалар бирла минг, балки юз минг билониҳоят ортар. Аларинг ислоҳини маҳол фараз бирла ҳам тааққул қилса бўлмас. Муниг иложи ва тадоруки хиштни зовия қилмоқ била ва андин ҳам ушоғроқ ушатмоқ била муяссар бўлурким, муддао қилғонча ерга чун фарш тўшалди, пайдо бўлғон фаржаларға кўра хишларни ушотиб солғайлар ё ул душворлиғ осонлиғ била илайдин қўпқай.

Танбех (126).

Келдук мушаббахаким, олам асбобидур, киши тиласаким, кўнгул тилагандек ва башариёт томеаси тақоза қилғондек асбобини тузатгай нима кўп керак ул кераклик нималардин бир нечаси муяссар бўлса, яна анинг итмоми ва такмилига юз онча, балки кўпрак керак бўлур ҳам анинг анжомин тааққул қилса ул ҳам мужиби завоидлар бўлур. Андоқким, анинг саранжомининг тасаввури маҳолотқа юз кўяр. Масалан, баъзи салотиндекким, неча иқлимни олдилар ўзга ақолим хаёли бошлариға тушти, мунинг дағи иложи ва тадоруки бир неча муддаодин кечмак ва бир неча орзудники башар табъининг лозимасидур, ўтмак била ҳосил бўлур. Эмди сўзнинг аслиға шуруъ қилоли: Бу олам асбоби муддао ва орзусин андоқким, бирор нима хотирдин салб қилғон била кўп ташвиш за таклифдин махлас воқеъ бўлур, агар билкулл тамоми муддао ва орзудин киши илих тортса, дунёнинг барча офат ва балиятидинким, иштиғоли ҳақ йўлининг монёидур, озод ва фориғ бўлмоқ муяссардурким, бу давлат кўп мувофиқ бандаларга даст берибдур ва арода бор экандурлар ва холо ҳам бор эканлар. Ва аларким, ародин чиқибдурлар, зикрлари машойих ва уламо кутубида мазкурдир.

Эмди келдук мушаббахаким, фарш тўшмамакдур, ул дағи андоқ хишти ушотқон била, зовия қилғон била кўп мушкуллиги осонликқа юз кўяр. Агар бу фарш хаёлин тамом кўнгулдин чиқарулса, киши ул маҳол тасаввурдин ҳам тинар ва халос ҳам бўлур ё ўйга агар фарш бўлмаса танаъумоти ва талаззузотидин не ўксугай. Ва авлиё (қуддиса аллоҳу асрорихум) ахлоқ ва сифоти таърифиди, балки анбиё (саловотиллоҳи алайҳум) аҳком ва шароеъи зикрида ўй фарши сўзи ўтубму экин андоқким, ўй фаршиға ҳеч иш вобаста эмас ва ул ҳеч ишга муҳтожи алайҳ эмас. Фил-ҳақиқат олами асбоби дағи беш кунлик умрдаким, ниҳояти ўлмакдур ва барча қонлар ютуб ҳосил қилғон асбобин юз ҳасрат ва армон ила кўюб кетмак.

Ҳар кишиким, ҳақдин қабул саодатиға мушарраф бўлубтур, ани рад килибдур ва бори аҳли қабулнинг мардуди билибдур чун ани тамоми хотирдин маҳв этибдур, асли мақсудиға етибдур. Ва ул мушаббах ва мушаббахунбиҳ аросида бу тафовут ҳам борким, ул фаршқа шуруъ ва таркидин фоилиға суд ва зиёники, айтса бўлғай, йўқтур. Ва дунё асбоби иштиғолидаким, ҳақ йўли сулукидин монёидур бир нафс юз оламча зиён ва ҳар дам минг фалаки аъзамча нуқсон кутишдин равшанроқдур.

Ҳикоят: Хорун ар-Рашид²⁷ Шайх Баҳлул²⁸ суҳбатин ҳавас қилди ва ул матлуб ҳусулин мултамас қилди. Баҳлулғаким, бу хабар етти, Хорун суҳбатин мушарраф этти. Халифаким, Баҳлул аёғин ёланг кўрди, кафш киймаганнинг кайфиятин сўрди. Мажзубким, йиллар кафшсиз сайр этиб эрди, кафш деган нима ёдидин кетиб эрди. Билгачким, кафш дунёда мавжуд бор, табассум била дедиким: «Киши ани тиласа қайдин топар?» Хорун дедиким: «Бозорда кўптур. Олур ани ҳар кишиким, ҳар қайси аёғига хўбдур». Баҳлул сўрдиким: «Ҳар ким ани олмоқ майли қилур, аммо баҳоси қайдин топилур?». Хорун айттиким: «Баҳосин биз саранжом қилали ва сенинг учун сотқун олали». Баҳлул дедиким: «Ани кийган гоҳи аёғидин чиқарса, ким асрар ва кеча уюса, ким саҳлар?» Хорун дедиким: «Қул бераликим, асрасун ва сен қайда чиқарсанг, саҳласун». Баҳлул дедиким: «Ул ҳам ёланг аёғ бўлса нетай? Қафш олай деса баҳоси қайдин етгай? Хорун дедиким: «Ани ҳам биз берали, ул санга кийдургандек биз анга кийдурали». Баҳлул дедиким: «Ул оч қолса, не егай ва ёланг қолса дардин кимга дегай?» Хорун дедиким: «Киймагин хазонадин еткурай ва емагин боварчидин буюрай». Баҳлул дедиким: «Мен аёғ ёланг ўрганибмен ва кафш ва ўтукдин ўсонибмен. Кафш кийсам, шояд дастор ҳам чирматқайсен ва мени боштин аёғ болоға қолғонларға қотқойсен. Ва ўзунг ҳам бу икки таклифга қолғайсен. Бу савдодин кечсанг санга бу меҳнатдин қутулмоқдур, манга ҳам бу боштин аёғ балодин халос бўлмоқдур».

Пири роҳ ва солики огоҳ мундоқ дуррдек такаллумким сурди, бу гавҳарларни анинг қулоғига урди. Шоҳни ул можародин ўтқарди ва ўз аёғин кафшдин тортти, бошин дастордин қутқарди.

Байт:

*Фориғ этти бесару фоний ул гуфтордин,
Ҳам аёғин кафшдин, бошини дастордин.*

Танбех (127).

Кафшсизликдин малул бўлмағил, аёғсизларға боқиб шукр қил. Дастор йиртуғлуғидин ғам ема, боши ёруғларға боқиб тенгри ҳамдидин ўзга дема. Танпўшунг дуруст бўлмаса тандурустлуғунгга шокир бўл, ичинг қувватиға ғизо топмасанг, ич оғриғин йўқ шукриға зокир бўл. Кисангда агар дирам йўқ, кўнглунгда кисабур ғами ҳам йўқ. Ифлос машаққатин буржлулуғунг йўқидин унут, ҳар ҳолда шукр ва қаноат тариқин берк тут. Агар отинг йўқтур, арпа ғамин емассен. Агар қулунг йўқтур, киши қули худ эмассен. Қамар курсиға илқинг етмаса, кўглама, ўтмак ҳам мағнамдур. Зарбафт баҳоли либоси бўлмаса, фароғат бўрёси қачон андин камдур. Агар шунқордек бошингда зардўзлук тумоғадин тож эмасдур, шукр қилким, кўзунг ёруқ дунёни кўрарга муҳтож эмасдур. Агар шунқор эгасидек белингда бахлийи зарнигор йўқ ҳам, шукрдурким, илқинг бахли панжасидек ноқор йўқ ва андин санга озор йўқ.

Ҳар шиддатеким, билурсен андин қатикроқ ҳол бордур ва ҳар суубатеки, гумон қилурсен андин саъброқ кўб кишига гирифтордур. Ҳар машаққатким, сенда йўқтур, сенингда бор. Ул санга неъматедур шукр айтурға сазовор. Ҳар неъматким, санга берибтур ва сенингда бермайдур. Ҳамду сано айтурға кироманд ҳақдин бу беҳисоб иноятларни бил ва мунга кўра бандалиқ фикрини қил. Ҳар неча ибодат қилсанг, кўнглунгни тақсир қилғонга мойил тут ва ҳар неча тоат қилсанг, тилингни узр айтурға қойил тут. Сен ва қилғанинг маъдуми маҳз, вужуд ҳақ вужуди, ҳар не анинг ғайри нобуди мутлақ ва буд анинг буди.

Илоҳи, бу ажзоким, яхши-ёмон сифоти анда мазқурдур, мақбулу мардуд ҳолоти мастур, битгувчиси агарчи ёмонлардиндур ва яхшилардин эмас, аммо сендин яхшилиқ тамаъиға ўзин ёмонлардин демас.

Илоҳи, ани яхшилар орасидин ҳавр этма ва ёмонлар хайлиға қотма. Тилига келган била кўнглин содиқ тут ва қаламиға ёзилғон била замирини мувофиқ тут. Ўзингдин ўзга сўзин кўнглидин чиқар. Ул ён тутким, санга етишгай ва ул йўлга юрутким, санга қоришгай. Тилига ўзунгдин ўзгани ёвутма ва кўнглини ўзунгдин ўзгага овутма. Кўнглини тасаллийи висолинг била овут ва кўзини тажаллийи жамолинг била ёрут. Бу замири фарзандин кўзларга махбуб эт ва бу бағри пайвандин кўнгулларга марғуб эт.

Рубоий:

*Бу номаки, хомасиға қилдинг мактуб,
Қил аҳли қулуб олида «Махбуби қулуб» .
Эл айб топардин қилма маъюб.
Ҳар ким ўқуса насиба этгил матлуб.*

Тарих:

Бу номағаким, лисоним ўлди қойил,

*Килким тили ҳар навъ эл ишига ноқил.
Тарихи чу «хуш»²⁹ лафзидин ўлди ҳосил,
Ҳарким ўқуса, илоҳи, ўлғай хушдил.*

«МАХБУБ УЛ-ҚУЛУБ»НИНГ ИЗОҲ ВА ТАРЖИМАЛАРИ

Асар Навоийнинг умри охирида — 1500 йилда ёзилган. Ўзбек насрининг ғоят гўзал намунасидир. Навоий бадиий тафаккурининг, хулосаси, ҳаётий мушоҳадаларининг якунидир. Асарда муаллиф ўзигача бўлган форсий насрнинг энг илғор анъаналарини ривожлантирган, қатор масалаларни ўз даври ижтимоий—сиёсий воқеъликни, ҳоким мафкура билан боғлаб, янгича талқин қилган. Асардаги инсонни улуғлаш, баркамол кўриш, унинг бош хатини, ҳажвий портретлар, қайдлар — фош қилувчи қудратини, рад этишлик мантиқи — исёнкорлик руҳини, ахлоқий — этик ҳикмат — дидактик йўналишини, баёндаги фикр теранлиги, тилнинг гўзаллиги, пухталиқ, мухтасарлик, услубий жилолар, шеърий парчаларнинг келтирилиши — юксак бадииятини белгилайди.

Муқаддимада, Навоийнинг эътироф қилишича, бу асар замондошлари ва авлодларга ўрناк бўлиши, яхшилик ва ёмонликни англашда, гўзалликни ардоқлаш ва эзгуликларга интилиш, чиркин хислатлар ва ёвузликлардан асранишда дастур ул—амал бўлишлигини назарда тутди.

Одоби тасниф анъанасига кўра асар Оллоҳ ҳамди билан бошланган. Унинг ёлғизлиги, азамати, ниёзмандлиги, кодирлиги ва ҳ. к. мадҳ этилади.

Муҳаммад пайғамбар (алайҳиссалом)нинг мадҳи наът қисмида берилади. Шундан сўнг Навоий ўзи ҳақида, ҳаёти, фаолияти қандай кечганлигини нималардан хурсанд, нималардан ранжиб яшагани қаламга олинади. Асарнинг ёзишдан кўзлаган мақсади ва унинг мундарижаси баён этилади. Навоий «умид улки, ўқиғувчилар диққат ва эътибор кўзи билан назар солғайлар ва ҳар қайси ўз фаҳму идрокларига кўра баҳра олғайлар, битувчига ҳам бир дуо била баҳра еткурғайлар ва руҳини ул дуо била суюндурғанлар, — деб муқаддимани якунлайди.

«Махбуб ул-қулуб»нинг аввалги ноширлари давр сиёсати ва ундаги ҳукмрон мафкура тазйиқи билан матнни қисқартириб тайёрлаган эди. Бу нашр эътиборли қўлёзмалар асосида илк бор тўлиқ ҳолда нашр этилмоқда. Натижада Навоийнинг тасаввуфга муносабати, диний масалаларни талқин этишдаги позицияси ҳақида аниқ тасаввур пайдо бўлади.

Китоб охиридаги изоҳ ва шарҳлар шу тасаввурни тўлдириш ҳамда теранлаштиришга хизмат қилади.

Муқаддима

1. Маҳмуд— Муҳаммад пайғамбар (а. с.)нинг лақаби.

2. Аносир — тўрт унсур (сув, ҳаво, тупроқ, олов).

3. Масих— Исо пайғамбарнинг лақаби.

4. Яъқуб — Иброҳим пайғамбарнинг невараси. Унинг 12—ўғли

бўлган. Отаси ўлимидан сўнг уни Оллоҳ пайғамбарликка ноил қилган. Оғалари Юсуфни кудуққа ташлаб, бўри еб кетди, деб хабар берганларидаи кейин Яъқуб ўғли ҳасратидан Байт ул-аҳзон кулбасида йиғлай—йиғлай кўзлари кўр бўлиб қолади. Юсуфдан яхши хабарлар эшитгач, кўзи очилади. Яъқуб пайғамбарнинг лақаби «Исроил»дир. Ундан сўнг келганларни «Бани Исроил» дейдилар. Қуръони каримда Яъқуб ҳақида 15 га яқин оятлар бор (масалан, Бақара, Имрон, Нисо ва б.). Адабиётда талмиҳ санъатида кўп келади. Ошиқнинг ҳузн, изтироблари, айрилиқдан кўз ёшлари тўкиши ва ҳ. к.лар қаламга олинар экан, унинг ўзини ёки кўнглини Яъқубга ўхшатилади. Кўпинча Яъқуб Юсуф билан бирга тилга олинади.

5. Ҳизр — Оби ҳаёт ичиб, барҳаётликка эришган авлиёлардан. Адабиётда кишиларга йўлдошлиқ, мадаккорлик қилиш билан машҳурлигига урғу берилади.

6. Буроқ — Муҳаммад пайғамбар (а. с.)нинг оти. «Меърож» кечаси пайғамбар уни миниб, кўкка кўтарилган.

7. Руҳ ул—амин — Жаброил (а. с.)нинг лақаби.

8. Тарж. ар.: ишқ ҳақида гапириладиган нарса.
9. Тарж. ар.: ваҳйдан бошқа нарса эмас.
10. Тарж. ар.: оламга [Аллоҳнинг] раҳмат бўлсин!
11. Тарж. ар.: юлдузлар каби.
12. Тарж. ар.: Қиёмат кунида унга, унинг оила аъзолари ва саҳобаларига оллоҳнинг салаотлари бўлсин.
13. Тарж. ар.: гуноҳларидан кечиб, айбларини бекитсин.
14. Соир ун—носнинг афъол ва аҳволи кайфияти — ҳар хил тоифа одамлар феъл—атвори ва аҳволи кайфияти демакдир.
15. Ҳақида афъол ва замима ҳисол хосияти — яхши феъллар ва ёмон ҳислатлар хосияти демакдир.
16. Мутафарриқа фавоид ва амсол сурати — хилма—хил фойдалар ва ҳикматли сўзларнинг кўриниши демакдир.

І қисм

1. Тарж. ар.: мен ер юзида қилғувчи — халифа.
2. Тарж. ар.: Одил султон замонида туғилиш демакдир.
3. Хожай кавнайн — а. ф. икки дунё эгаси демакдир. Муҳаммад пайғамбар (а. с.) кўзда тутилади.
4. Тарж. ар.: бир соатлик адолат, инсу жинс ибодатидан яхшироқ.
5. Шоҳ Абулғозий — Ҳусайн Бойқаронинг лақаби. Шоҳ Султон Ҳусайн Бойқаро (1438, Хирот —1506, ўша шаҳар) темурийлардан. Темурнинг ўғли Умаршайхга набира, Мансур бинни Бойқарога ўғил. Онаси Темурнинг набираси Ферузабегим. Бу тарафдан Мироншоҳ Мнрзонинг ҳам набираси эди. Ҳусайн Бойқаро шеърят билан шуғулланган соҳиби девон шоирдир. У «Ҳусайний» таҳаллуси билан асосан дунёвий ишқ ва уннинг кайфиятлари ҳақида шеърлар битган. Ҳусайн Бойқаро 1485 й.да насрий бир Рисола ҳам ёзган. Унда ўзининг фаолиятини шахсий кечинмаларга бой, кўтаринки руҳда баён этар экан, мамлакатдаги маданий илмий, адабий ижод равнақига алоҳида тўхталади ва Жомий ҳамда Навоийларга юксак баҳо беради. Маълумки, Алишер Навоий ҳам ўз фаолиятида, ҳам ўзининг ҳар бир асарига Ҳусайн Бойқарога мустасно ўрин ажратади. Бу ерда Навоий Ҳусайн Бойқарони одил султонларнинг энг сараси сифатида тилга олади.
6. Жаброил — Худо билан пайғамбар ўртасидаги воситачи, ваҳй келтирувчи фариштанинг номи.
7. Ҳомон — Мусо пайғамбар замонидаги Миср Фиръавнининг вазири. Мусо душмани бўлган эронли бу вазир Фиръавнга болаларини ўлдиришни тавсия қилган. Ҳомон Фиръавн учун икки иш қилган: бири «тарихи Ҳомон» номи билан машҳур расадхона қурган; иккинчиси — катта бир саватга ўлимтик ейдиган, узоқ умр кўрадиган каргас қушларини солиб, устига гўшт парчаси ташлаб қўйган. Фиръавн гўё уларга миниб, Мусо тангрисини маҳв этажани билдирган.
8. Осаф — Шарқ адабиётларида энг яхши вазирга берилган унвон сифатида келади. Осаф бен Барҳаё Сулаймон пайғамбарнинг машҳур вазири бўлган. У «илми симиё (ботиний илмлардан — Оллоҳнинг сўзлари, гўзал исмларнинг сирларини очиш)ни пухта билган. Бир ривоятда Осаф «Исми аъзам (Оллоҳнинг энг улуғ 1000 та исмидан 300 таси Тавротда, 300 таси Забурда, 300 таси Инжилда ёдга олинган. Қуръонда 100 дан 99 ёдланади. 1 исми эса халқдан яширин қолдирилади. Бу эса Сулаймон пайғамбар хотами—узугида нақшланган экан) қудрати билан Сабо маликаси Билқисни тахти билан бирга Сулаймон пайғамбар ҳузурига келтирган экан. Адабиётда Осаф «соҳиби тадбир», донишманд вазир тимсолига айланиб кетган. Умуман

Осаф исми вазир маъносида қўлланилади. Кўпинча бу образ Сулаймон пайғамбар ва унинг хотами-узуги билан бирга келади. Бу ерда Навоий ҳам шу маъноларда қўллайди.

9. Тарж. ар.: Инсоф қилганга Оллоҳ раҳм қилади сўзлари Осаф узугига нақшланган.

10. Тарж. ар.: азоб келтирадиган (нарсалардан) қутулдинг.

11. Хотам — Ибн Абдуллоҳ бин Саъднинг лақаби Хотами тойи номи билан ҳам машҳур. Той қабиласининг бошлиғи ва шоир бўлганлиги ҳақида ривоятлар бор. Хотам адабиётда саховат, саҳийлик тимсолига айланган кетган.

12. Рустам — Фирдавсий «Шоҳнома»сидаги бош қаҳрамонлардан Золнинг ўғли. Фирдавсий Рустамнинг дунёга келиши ва унга исм қўйилишини шундай ҳикоя қилади; Золнинг хотини Рудоба ҳомилани оғир кўтаради. Ойи-куни келганда, дард бошланиши билан хушидан кетади. Саросимага тушган Зол афсонавий қуш — Симурғ воситасида жарроҳ топиб келади. Жарроҳ Рудобанинг ёнини кесиб, болани омон олади. Хушига келган она ёнида ётган фарзандини кўриб хурсанд бўлади ва оҳ тортиб «Рустам!» (яъни азобу дардлардан халос бўлдим маъносида), дейди. Онанинг оғзидан биринчи чиққан шу сўзни болага исм қилиб қўядилар. Шарқ адабиётида Рустам анъанавий образ — тимсолига айланиб кетади. У паҳлавонлик, мардлик рамзида тилга олинади.

13. Тарж. ар.: тенг, баробар демакдир.

14. «Ло» — а. «йўк», «наам» — «ҳа» демакдир.

15. Рухуллоҳ — Исо пайғамбарга нисбатан қўлланиладиган таъбир. Отасиз туғилгани учун бу исм билан аташган. Бу ерда Исойи Рухуллоҳнинг ўз нафаси билан ўликни тирилтириш қудрати табибларнинг давосозлигига қиёс қилинмоқда.

16. Тарж. ар.: қасд билан, қасддан демакдир.

17. Али — Али бин Абу Толиб тўрт буюк халифаларнинг охиргиси (598 — 661), Муҳаммад пайғамбар (а. с.)нинг амакиваччаси ва куёви.

18. Тарж. ар.: Аллоҳ ундан рози бўлсин ва Аллоҳ уни буюк қилсин!

19. Фаридиддин Аттор — Муҳаммад ибн Абубакр бинни Иброҳим (1148/51—1219/21) тасаввуф олими. Ижодиётда Хусайн ибн Мансур ал—Халлож (858 — 922), Боязид Бистомий (ваф. 875) таълимотининг давомчиси. У инсон иродаси билан боғлиқ ҳамда яхши ва ёмонликнинг замири инсоннинг ўзида, ўз табиатида мавжуд, деб ҳисоблаган. Атторнинг «Мантиқ ут—тайр»ига Навоий, ўз эътирофича таржима йўсини ила «Лисон ут—тайр»ни ёзган. Бу ерда Навоий Атторни сирлар жавоҳирларини яратган, шоир деб таърифламоқда.

20. Мавлоно Жалолоддин Румий — тасаввуфнинг буюк шоири (1207, Балх — 1273). Қуния шаҳрида мударрислик қилган. Унинг ижоди Фаридиддин Аттор таъсирида шаклланган. Манбаларда Аттор Жалолоддин билан Нишопурда учрашиб суҳбатлашгани ва «Асрорнома» асарини унга тухфа қилгани қайд этилади. «Девони Шамси Табризий» номи остида машҳур бўлган лирик шеърлар мажмуасида Жалолоддиннинг 3000 байтдан зиёд шеърлари 270 байтдан иборат «Маснавийи маънавий» асари ўрин олган. Навоий бу ерда Румийни «ғаввоси баҳри яқин» (яъни ҳақиқат асрорини ўрганувчи, Оллоҳни таниганлар денгизининг ғаввоси) деб таърифлайди.

21. Саъдий Шерозий — Муслиҳиддин Абу Муҳаммад Абдуллоҳ ибни Мушрифиддин (1203 — 08, Шероз — 1292, шу шаҳар) шоир, носир ва мутафаккир ёшлигида етим қолиб, кичкина бир баққолчилик дўконидан тушган ночор даромади билан оилага кўмаклашади. Мўғуллар истилосидан кейин саёҳатга чиқиб, 20 йил мобайнида Туркистон, Ҳиндистон, Шимолий Африка, Жанубий Арабистон, Кичик Осиё шаҳарларини кезиб, Боғдодга қайтади. Саъдий бошланғич таълимини ўз юртида олган эди. Эндиликда у Бағдоддан «Низомия» ва «Мустансирия» мадрасаларида араб тили ва адабиёти, ҳадис ва Қуръони карим, калом ва тасаввуфни ўрганади.

Унинг «Бўстон», айниқса «Гулистон» асарлари ўша вақтдаёқ ва кейинги даврларда ҳам

жуда машхур бўлган. 4 та ғазаллар девонида ҳам ғиноий шеърятининг энг гўзал намуналари жамъланган. Саъдий ижодида ишқи мажозий ва ишқи ҳақиқий тараннуми чатишиб кетган. Унда дидактик йўналиш ҳам кучли. Бу ерда Навоий Саъдийни «Маъно аҳлининг гўзал сўзлар айтувчиси» деб таърифлайди.

22. Амир Хусрав Дехлавий — Яминиддин Абулҳасан Амир (1253, Патёл—1325, Дехли). Шоир ва мутафаккир. Унинг отаси Сайфуддин Маҳмуд мўғуллар истилоси олдидан Шаҳрисабздан Ҳиндистонга кўчиб кетади. Хусрав илк шеърларини «Султоний» тахаллусида ёза бошлайди. Унинг ғиноий—лирик шеърлар девони 5 та бўлиб (умумий ҳажми 32645 байт), уларни алоҳида номлаб чиққанди ва бу анъанага асос солади. Хусрав Низомий «Панж ганж»ига жавобан «Хамса» яратиб, хамсачилик анъанасини ҳам бошлаб берган шоирдир. Хусрав қатор насрий асарлар муаллифи ҳамдир. «Хазойин ул-футух» (Ғалабалар хазиналари) «Эъжози Хусравий (Хусрав мўъжизаси), «Маноқиби Ҳинд» (Ҳинд маноқиблари) шулар жумласидандир. Навоий Хусрав Дехлавийга катта муҳаббат ва юксак эҳтиром билан қараган ва уни ҳар бир достонида ҳамда бошқа насрий асарларида мадҳ этиб ўтган. Бу ерда уни ишқ аҳли орасидаги садоқатли ошиқ ва пок ақидалар юритувчиси, деб таърифлайди.

23. Заҳириддин Саной — Абдулмажид Маждуд ибни Одам (1079 — 80, Ғазна, 1140, шу шаҳар) бўлиши керак. Бу шоир исми ё лақаби Заҳириддин бўлгани маълум эмас. Заҳириддин Тохир ибни Муҳаммад Форёбий (1160, Форёб (Балхдаги—1202, Табриз) деган шоир ҳам бор. Лекин Навоий шоир тахаллусини Саной деб аниқ ёзади. Санойнинг катта шеърлар девони, айниқса «Ҳадиқат ул—ҳақиқат» (Ҳақиқатлар гулзори) номли достони ғоят машхурдир. 12 минг байтдан иборат бу достонни адабиётда тасаввуф қомуси деб атайдилар. Бу ерда Навоий Санойни «тасаввуф мушкилотлари тугунини ечувчиси», деб ёдлайди.

24. Шайх Авҳадиддин — Авҳадиддин Али ибни Муҳаммад ибни Исҳоқ Анварий (1105, Ховарон (Абиварддиги) —1187, Балх) шоир ва мутафаккир, Тусдаги мадрасада таълим олган. Замонасидаги турли илмларнинг — нужум, ҳандаса, ҳикмат, тиб, фалсафа билимдони. Султон Санжар даврида (1118 — 1157) сарой шоири бўлган. У шўх табиатли, озод фикр шахс бўлиб, шеърятда ҳажвга мойил эди. Авҳадиддин Анварийни «қасида пайғамбари деб аташган. Унинг қасида (250), ғазал (337), қитъа (557) ва рубоийлардан (472) таркиб топган Девони қарийб 15 минг байтдан иборат. Навоий бу шоирни «аҳли яқин (Аллоҳни таниганларнинг) яғонаси», деб таърифлайди.

25. Хожа Ҳофиз Шамсуддин Муҳаммад (1321, Шероз — 1389, ўша шаҳар) — Машхур шоир тожир оиласида туғилиб, ёш етим қолади. У нонвойга шогирд тушиб, оила рўзғорига қарашади. Қуръони каримни ёд олган ҳофиз бўлган, тахаллуси шу фазилатидан олинган. Ҳофизни ўз давридаёқ «ринд» деб аташган эди. Бунинг боиси кўпроқ унинг шеърятда жаранглаган журъатли овози, хур ва дадил фикрларига кўра эди. Ҳофиз, асосан ғазалсаро шоир 1967 й. Техронда Халҳолий Ҳофиз вафотидан 35 йил ўтгач, тартиб қилинган девон матнини бошқа нашрлар билан қиёс қилиб босиб чиқаради. Унда 418 ғазал, 5 қасида, 41 рубоий, 3 та кичик маснавий — «Соқийнома», «Охуйи ваҳший» ва «Муғаннийнома» асарлари мавжуд. Ҳофиз талқинида ишқ — ҳаловат сабаби айни чоғда ишқ — азият моҳияти. Ҳофиз ғазалларида ирфоний ғоялар, тасаввуфга эътиқод устундир. Навоий лирик шеърятда Ҳофизни ўз устозларидан бири сифатида эътироф этади. Бу ерда шоирни маъноларни очиб берувчи деб таърифлайди.

26. Камол Исфохоний — Камолуддин Исмоил Исфохоний (1170, Исфохон — 1237, ўша шаҳар). 10 минг байтдан зиёд шеърлар кирган девонга эга шоир. Девони ғазал, қасида, қитъа, рубоий ва таркиббандлардан таркиб топган. Шоир қасидалари фақат мадҳия руҳида бўлмай, уларда маҳорат билан замона носозликлари, илм -ҳунар аҳлининг ночорликлари, баъзи давлатмандларнинг жоҳиллиги юзасидан дадил фикрлар илгари сурилади. Шоирнинг ижтимоий қарашлари, айниқса унинг қитъаларида ўз аксини топгандир. Навоий бу шоирни шеърятда

кўпроқ мажоз тариқида ёзган шоирлар сирасида тилга олади.

27. Хоқоний Шервоний — Афзалиддин Бадил ибни Али (1120, Шервон —1198, Табриз). Косиб оиласида дунёга келади. Амакиси қўлида табиб ва шоир бўлиб етишади, илм ўрганади. Бирмунча вақт шервоншоҳлар саройида хизмат қилади. Лекин бу муҳит ва ундаги макр—ҳасад, фитна—фужурларга дош бера олмай Ҳаж сафарига отланади. Қайтгач «Тухфат ул—Ироқайн» (Икки Ироқ тухфаси) маснавийсини ёзади. Саройни тарк этган шоирни Шоброн зиндонига ташлайдилар. У Рум (Византия) шахзодаси Андроник Комнонга қасида билан мурожаат қилиб, унинг кўмагида зиндондан халос бўлади. Зиндонда шоирнинг машхур «Ҳибсиёт» манзумалари яратилади. Хоқоний девони 17 минг байтдан таркиб топган. Унда 220 қасида, 330 ғазал, 300 рубоий, 230 форсча қитъа ва 450 арабча шеърлар бор. Хоқоний шеърятининг кейинги давр шоирларига таъсири сезиларли бўлган. Навоий бу ерда Хоқонийни мажоз тариқида қалам тебратган шоирлар қаторида санаб ўтади.

28. Хожуи Кирмоний— Абулато Камолуддин Маҳмуд ибни Али (1290, Кирмон —1354, Ироқ), шоир Хусрав Дехлавийдан кейин Низомий Ганжавий анъаналарини давом эттирган иккинчи шоирдир. У олти дoston ёзиб «Хамсаи Хожу»га бирлаштирган. Икки шеърый девони бор. «Гул ва Наврўз» ҳамда «Шавқийёт» номли маснавийлар ҳам яратган. Ҳофиз уни ўз устозларидан деб билган. Хожу Кирмоний Санойӣ, Шайх Аттoр Жалолиддин Румий анъаналарини давом эттирган. Навоий бу ерда шоирни мажоз йўлида ижод қилган сўз санъаткорлари сирасида тилга олади.

29. Мавлоно Жалолиддин — Ибни Жаъфар Фароҳоний (ваф. 1336) соҳиби Девон шоир. Низомий Ганжавийнинг «Махзан ул—асрор»ига 3 минг байтли жавоб ёзган. Шеърятда фалсафий, диний ва ахлоқий ғояларни тараннум этган.

30. Хожа Камол — Камолуддин Амид XII асрда яшаб, ижод қилган шоир. Бухородан Хуросонга Султон Санжар саройига келган. Донишманд инсон, моҳир хаттот ва мусиқачи бўлган. Анварий таъсирида ёзган шеърлари анчагина. Камол девони замонамизгача етиб келмаган. Улардан баъзи намуналар тазкираларда берилган. Навоий бу шоирни мажоз йўлида шеър битган ижодкорлар сирасида келтиради.

31. Анварий — қаранг: Авҳадиддин Али ибни Муҳаммад. Шу китоб, 7-6.

32. Заҳир — Заҳируддин Нишопурий XII асрда яшаган шоир ва тарихчи, ишқий ва ахлоқий мавзуларда пароканда шеърлари бор. Яна Заҳир Самарқандий деган (XII) насрнавис бўлган. Энг муҳим асари «Синдбаднома» бўлиб, адолатли шоҳ тимсолини сержило бадийий бўёқларда яратган. Навоий бу ерда мажоз тариқида қалам тебратган шоирларни санаб ўтаётгани учун сўз Заҳир Нишопурий устида кетаяпти чоғи.

33. Абдулвосеъ — Бадеуззамон Фаридуддин ибни Умар ибни Рабеъи Гуржистоний. Абдулвосеъ Жаболий номи остида таниқли (ваф. 1160). Ҳиротда таҳсил кўрган, Ғазна ва Машҳадда фаолиятда бўлган. Девони қасида, ғазал ва рубоийлардан таркиб топган. Уларда баҳор ва наврўз, ишқу муҳаббат, дўстлик ва садоқат тараннум этилган. Айни чоғда, замонадан шикоят, халқ аҳволидаи огоҳликка даъват, шахсий дард—алам оҳанглари ҳам баралла сезилади. Навоий бу шоирни мажоз тариқида ёзганлар сирасига киритади.

34. Асир — Асируддин Абдуллоҳ Авмоний (ваф. 1236) араб ва форс тилларида ижод қилган, айниқса Анварий шеърларига пайравлик қилган шоир. Содда, таъсирчан ва ширин шеърларидан тузилган Девони тахминан 5000 байтни ташкил қилади. Қарийб шу даврларда яна бир Асири Ахсикантий (Асириддин Абулфазл Муҳаммад Тоҳир) деган шоир (1108, Фарғона Ахсикати — 1196 — 98, Озарбайжон Халхоли) яшаган. У Ҳирот ва Марвда таҳсил олиб, риёзат, тиб, кимё, нужум, ҳайъат, фалсафа, тилшуносликда шухрат қозонади. Маълум муддат Ироқи Ажамда истиқомат қилади. Девонида 120 қасида, 220 ғазал, 80 қитъа, 80 рубоий, 4 таркиббанд ва таржеъбанд, 24 фард мавжуд. Ғоялари — кажрафтор фалакдан шикоят, давлатмандларнинг хирсу ҳавасга ружуълари ва тамаъкорликларни қоралаб, сабру тоқат, илм-донишга даъват каби

ирфоний фикрлардан иборат. Фикримизча, Навоий Асир деганда Асириддин Ахсикатийни эмас, Асируддин Абуллоҳни кўзда тутган. Зероки, бу шоир Навоий тилга олган мажоз тариқида ижод қилгай шоирлар жумласидандир.

35. Салмон Соважий — Жамолуддин Хожа Салмон ибни Хожа. Алоуддин Муҳаммад (1310, Ироқи Ажам Соваси — 1376, ўша ер) Шарқ шеърлятида воқеа саналган машхур «Қасидаи маснуъ» ижодкори. Бу қасида жалоирийлар вазири (даври 1327—35) Хожа Ғиёсуддин Муҳаммадга бағишланган. Мувашшаҳ тариқида ёзилган бу қасидада бир неча бахрлардан моҳирона фойдаланилган. Адабиётда бадий жихатдан ғоят баркамол асарни «қасидаи Маснуъ»га ўхшатилади. Шеърлятда Саъдий Ҳофиз, Камолуддин Исмоил, Заҳири Форёбий, Анварий ва Манучехрларга пайравлик қилган. Ўзи асарларидан «Куллиёт» тузган. 16 минг байтни ўз ичига олган «Куллиёт»ида ғиноий шеърляри ва «Жамшед ва Хуршид» ҳамда «Фироқнома» маснавийляри ўрин олган. Навоий бу шоирни ҳам мажоз тариқида ижод қилганлар сирасида санаб ўтади.

36. Носири Бухорий — Шохдарвеш ҳамда Дарвеш Носир номлярида ҳам таниқли (ваф. 1371—72) шоир. Таҳсил олиш мақсадида Хуросон, Озарбайжон ва Ироққа сафар қилган. Девонида 4000 байт шеърлар мавжуд. «Ҳидоятнома» номли маснавийси ҳам бор. Лирик шеърлятда Ҳофизга пайравлик қилган. Бу шоирни ҳам Навоий мажоз тариқида қалам тебратгаи ижодкорлар қаторида тилга олади.

37. Котибий Нишопурий — Шамсуддин Муҳаммад ибни Абдуллоҳ (ваф. 1435, Астробод). Нишопур мадрасасида таҳсил олган. Мавлоно Сиймийдан хаттотликни ўрганиб, хушхат котиб бўлиб етишгани учун Қотибий тахаллусни олган. Ҳирот, Самарқанд, Астробод, Мозандарон, Гелон, Ҳижозга сафар қилган. Бир неча девонляри ва маснавийляри бор. Навоий Котибийни «Мажолис ун—нафоис»нинг I мажлисида келтиради ва «ўз замонининг беназири эрди. Ҳар навъ шеърғаки, майл кўргузди, анга маонийи ғариба кўп юзланди. Батахсис, қасоидда балки ихтироълар ҳам қилди ва кўп яхши келди». Навоий Котибий ғазалляри ва қасидаларига юксак баҳо беради, «яхши сўзи кўпдур» деб ёзади Котибийнинг Астрободда тоун (вабо) марази билан дунёдан ўтганлиги ва Нўх гўрон деган мазорда дафи этилганлиги «Мажолис»дан маълум. Бу ерда Навоий Котибийни ҳам мажоз йўлида ёзган шоирлардан деб қайд этади.

38. Шоҳий Сабзаворий — Амир Оқмалик ибни Малик Жамолуддин Ферузқўхий, тахаллуси Амир Шоҳий (1385, Сабзавор — 1453, Астробод) шоир. Аждоди сарбадорлардан бўлгай, Шоҳий Бойсунғур мирзо надими сифатида сарой хизматини бажарган. Сарбадорлар мағлуб этилгач, ота юртига қайтиб, деҳқончилик билан машғул бўлган, Шоҳий 5—7 байтли ошиқона ғазаллярни кўп битган. Уларни Жомий, Навоийлар юксак баҳолаган. «Мажолис ун—нафоис»да Навоий ёзади: «Фароғатдўст ва хушбош киши эрди. Анинг шеърини чошни, салосат ва якдаст ва латофатида таъриф қилмоқ ҳожат эрмас. Ғазали гарчи оздур, аммо барча халойиқ қошида писандида ва мустаҳсандур». Навоий уни кўрмаган, лекин мактуб ёзишиб турганлигини таъкидлайди. Навоий Шоҳий номи билан мажоз тариқида ёзган шоирлярни яқунлайди.

39. Мавлоно Абдурахмон Жомий — Нуруддин Абдурахмон ибни Низомуддин Аҳмад ибни Шамсуддин Муҳаммад (1414, Жомнинг Харгарди —1492, Ҳирот) шоир ва мутафаккир Навоийнинг дўсти, тариқатдаги устои. 3 та шеърлар девони, «Хамса» йўлидаги 7 дostonдан иборат «Хафт авранг (етти тахт), «Баҳористон» каби бадий ва қатор илмий асарлар жумладан, «Рисолан аруз», «Рисолан қофия», «Рисолаи мусиқий», «Рисолаи муаммо» (3 та) ва б. шарҳлар ҳам ёзган. Навоий Жомийни ғоят ҳурмат қилган, ҳар бир дostonида алоҳида мадҳ қилган, бошқа асарлярида ҳам юксак ҳурмат билан ёдга олади. Жомий вафотидан сўнг у ҳақда «Хамсат ул—мутаҳаййирин» (Ҳайратланганлар бешлиги) номли муқаддима, уч мақолат вз хотимадан иборат махсус асар ёзган. Унга ўзининг Жомий вафотида бағишлаб ёзган марсиясини илова қилган. Садруддин Айний бу асар «марсия адабиётнинг энг жон ўртовчи намунасидир. Бу таркиббандда Жомийнинг бутун илмий ва адабий қудрати мужассамлалган», — деб ёзган эди.

Бу ерда Навоий Жомийни ҳақиқат ва мажоз тариқида ижод қилган комил ва етакчи сўз санъаткори деб келтирди.

40. Тарж. ар.: Оллоҳ унинг ётган жойини нурга чўмдириб, қабрини муқаддас айласин.

Тарж. ар.: Оллоҳдин нафсларимизнинг ёвузликлари ва ишларимизнинг ёмонлигидан сақланишни сўраймиз.

41. Валоят аҳли — авлиёлар аҳли. Валий — дўст, тасарруф соҳиби ва амир маъноларига ҳам эга. Оллоҳнинг 99 исмидан биридир. Авлиёлар Оллоҳнинг амрларини умматларга тушунтирадилар. Ҳақ билан халқ орасида бир муомаладир. Пайғамбарнинг валояти нубувватидан устундир, деган тушунча бор. Валийлар Оллоҳ ҳукмига мутлақо риоят этишлари лозим.

42. Шиблий — Абубакр Шиблий комил авлиёлардан. «Насойим ул—муҳаббат»да Жомий 4—табақа авлиёларидан деб ёзади. Атторминг «Тазкират ул—авлиё»сида Шиблий маноқибларидан турли ҳажмдаги 60 та нақл, суҳбатларни келтиради. Шиблий 334/945—46 й. Бағдодда вафот этган.

43. Нурий — Абулхусайн Нурий, исми Аҳмад бин Муҳаммад. 2 – та бақа авлиёлардан. Ибн ал—Бағавий номи остида танилган. Нурий 353/964 й. Нишопурда оламдан ўтган.

44. Тарж. ар.: Оллоҳ қабрини муқаддас айласун.

45. «Худий» — туячилар ашуласи.

46. Савт — а. луғавий маъноси — қамчи, қамчи урмоқ. Мусиқада овоз, товуш, куй, оҳанг, демакдур.

47. Наъам — наво, оҳанг, куй, тарона.

48. Тарж. ар.: Оллоҳ деди.

49. Тарж. ар.: Оллоҳнинг элчиси, яъни Пайғамбар деди.

50. ёрод — мусиқа асбоби.

51. аёлғучи — куйнинг чўзиқ нағмаларини ижро этувчи.

52. Зиж — юлдузнама; жадвал.

53. Тарж. ар.: қочиш, узоқлашиш лозим бўлган.

54. Тарж. ар.: ойнанинг юксаклиги.

55. Тарж. ар.: мунажжимлар, ёлғон гапирадилар.

56. ажнос — жинснинг кўплиги — тур, нав; мол, матони ҳам англатади.

57. Тарж. ар.: мусулмонларнинг икки елкасида ўтирган икки фаришта (ўнг елкадагиси савоб ишларини, чап елкадагиси гуноҳ ишларини ёзиб борар экан).

58. Одам — Оллоҳ яратган илк инсон. «Абулбашар» (Башарият

отаси), куныси «Сафиуллоҳ» (Оллоҳнинг соф кули) лақаби билан ҳам таниқли. Халқда Одам Ота деб юритилади. Одамнинг яратилишида ер юзидаги ҳар жинс тупроқдан олинган эмиш. Оллоҳ одамга руҳ киритгач, унга малакларнинг сажда қилишини буюрибди. Улардан бири жаннатнинг хазинадори Азозил (Иблис, шайтон) оташдан яратилгани учун бўйсунмабди ва Оллоҳ уни жаннатдан қувибди. Одамнинг сўл қовурғаси суягидан Ҳавва яратилгач, улар бирга нурдан либослар кийиб, роҳатда яшарканлар фақат жаннат меваларидан емасликларн керак экан. Иблис уларни йўлдан урмоқ учун қанчалик ҳаракат қилмасин, жаннат дарвозабони Ризвон рози бўлмабди. Иблис хийла билан тўрт оёқли, гўзал хайвон бўлган илоннинг тишлари орасида жаннатга кириб олибди. Ниҳоят Иблис найранг билан Ҳавва ва Одамга жаннат меваларини едирибди. Шундан сўнг Оллоҳ илонни оёқ ва тишларидан маҳрум этган экан. Оллоҳ Одам ва Ҳавванинг либосларини ечдириб, жаннатдан қувибди. Улар маҳрам ерларини анжир япроғи билан бекитиб, Иблис ва илон билан жаннатдан чиқарилибдилар. Одам Сарандиб, Ҳавва Арабистондаги Жиддага, Иблис Майсонга, илон эса Исфаҳон (ёки Нусайбин)га бориб тушибдилар. 200 йил тоат-ибодат, тавба-тазаррудан сўнг Жаброил Одам ва Ҳаввани Арофатда бир—бирига қовуштиради. Улар 20 жуфт (қиз ва ўғил — эгизак) фарзанд кўрадилар. Буларнинг

энг машхурлари Ҳобил ва Қобил ҳамда Шит пайғамбардир. Куръони каримда ҳадисларда ва адабиётда Одам ҳақида оят нақл ва қиссалар ғоят кўп. Навоий «Рисолаи тийрандохтан» асарида Одам ато жаннатдан чиқарилгач, Оллоҳ унга деҳқончилик қилишни, буғдой экишни буюрганини ёзади. Бу ерда ана шунга ишора бор.

59. Тарж. ар.: азият берувчиларни ўлдиришлар.

60. «Сод» — араб алифбосидаги ҳарфнинг номи. «Ҳирс» сўзининг охириги ҳарфи «сод» билан ёзилганига бу ерда ишора қилинади.

61. «айн» — араб алифбосидаги айириш белгисининг номи, «тамаъ» сўзида охириги ҳарф бўлиб келишига ишора.

62. Тарж. ар.: Оламнинг тўрт иқлимига сипоҳгарлик қилиш — мол хандашлиқдир. Бу ерда сипоҳийлик моҳиятига киноя бор.

63. Тарж. ар.: шовқин-сурон, тўполон, таралла-ялла.

64. Ринд — дунё ишларини хуш кўрган киши. «Ғиёс ул—луғат»дан «Ринд шарият қоидаларини, жоҳиллик юзасидан эмас, онгли суратда инкор қилувчи одам, дейилади. Адабиётда ринд жоҳу давлатни кўзга илмаган хур фикр, исёнкор рухиятли, майпараст, бодадан ҳақиқат сармасти бўлиб ишқ саҳроси саргардонлари тимсаҳда келади. Ҳофиз

*Риндон боданўшики, бо жам ҳамдаманд,
Воқиф зи сирри олам ва аз ҳоли одаманд*

(яъни, риндлар жом билан ҳамдам боданушдирлар, Улар олам сирларию одам ҳолидан воқифдирлар), деб ёзади.

65. Дайр — луғавий маъноси — ибодат гунбази: калисо, бутхона, мажозан: майхона. Тасаввуфда лисон оламини англатади.

66. Жамшид — Жам Қадимий Эроннинг пешдодийлар сулоласининг 4—ҳукмдори. Мифологияга кўра у Нух замонида 700 ёки 1000 й. яшаган. Инсонларга зарур бўлган кўп нарсаларни, жумладан, сипоҳийлик аслаҳалари найза, қилич, пичоқ, қалқон, ясаган. Ҳаммом бино қилган. Ипак либослар, ранглар ихтиро этган. Истаҳр деган шаҳарни кенгайтириб, унда улуг бир бино қурдирган. Иморат битгач катта тантанали йиғин ўтказиб, ўзи жавоҳирлар қадалган тахт устида ўтирганда, куёш чиқиб, унинг ҳашаматидан ҳамма ёқ порлаб кетади. Халқ бу куни Наврўз (янги кун) Жомни эса Жамшид (нур шоҳи) деб атай бошлади. Оқибат Жамшидда ғурур ва кибр пайдо бўлади. Навоий «Тарихи анбиё ва ҳукамо» асарида ёзади: ўз суврати била бутлар ясаб, ақолим (иқлимлар), ва кишвар (мамлакат)ларга йибориб, элга ўзининг парастини (ўзига сиғинишни) буюради. Оллоҳнинг қаҳрига учради ва Заҳҳок Жамшидни арра билан иккига бўлиб, пора—пора қилди, тахтини эгаллади. Тасаввуфда Алавий, Мавлавий Бектошин тариқатларида Жом бир зикр номи бўлиб, зикрдан сўнг шароб ичилади. Жам мақоми, жам ул—жам деган комил мақом ҳам бор. Бу ерда Навоий Харобот риндлари ўз шавкатини Жамшидниқидан ортиқ биладилар деган фикрга урғу бермоқда.

67. Дарвеш — бир тариқатга боғли одам. Асл маъноси Оллоҳ йўлида хоксорлик ва фақирликни қабул қилган кимсани англатади. Адабиётда дарвеш фароғат гўшасида сокин, қаноат хазинаси соҳиби, мартабада султондан юксак, маънавият подшоҳи, ўз юртида мусофир, хирқапўш сайёр сифатида қаламга олинади.

68. Фаридун — Афридун ҳолида ҳам учрайди. Қадимги Эрон пешдодийлар сулоласига мансуб подшоҳ. Навоийнинг «Тарихи мулуки ажам» асарида ёзишча, баъзи манбаларда Жамшид набираси, баъзиларида Тахмурад наслидан дейилади. Навоий Фаридунни «Яхши ахлоқлик олим ва одил подшоҳ эрди» деб мақтайди. У Мусо пайғамбар ва Ҳорун унинг замонида яшаганлар, деб ёзади Навоий. Фаридун ўз яраларига одамзод мағзидан бошқа даво топмаган Заҳҳокни маҳв этган, Кова оҳангар (темирчи) саҳтненини байроқ қилиш қоидасини

ўрнатган эди. Фаридун ўзининг бой хазинаси билан ҳам машҳур бўлган экан. Бу ерда ана шу Фаридун ганжга ишора қилинади.

II қисм

1. Тавба шароитда вожиб, тариқатда шарт, сулукда лозим бўлган тушунча. Тасаввуфда банданинг парвардигор сари сафари (унинг ҳаёти) бўлса, бу сафар манзиллари — мақомлари еттитадир. Биринчи мақом тавбадир. Тасаввуф истилоҳотида тавба руҳнинг бедорлигидир, деб таъриф қилинади. Ҳатто тавбани инсон руҳининг биринчи исёни ҳисоблаганлар. Оллоҳ исмлари орасида Таввоб (тавба қабул қилувчи) бор. Қурони каримда тавба 87 бор эслатилади. Муҳаммад пайғамбар (а. с.) «ҳар куни 70 марта тавбаъ қиламан», — деган экан.

2. Тарж. ар.: Бу Оллоҳнинг фазилатидур, уни хоҳлаган кишисига беради.

3. Шайх Абдулло Муборак — Абу Абдурахмон Абдуллоҳ бин Муборак Марвазий (ваф. 171/787—88) Ирокнинг Ҳит шаҳари, Шаҳаншоҳи уламо, шариат ва тариқатнинг имоми, қалам ва қилич амираи деб таърифланган буюк шайхлардан Аттор «Тазкират ул-авлиё»да унинг маноқибларидан 22 нақл келтиради. Жомий «Нафаҳот ул-унс»да, Навоий «Насойим ул-муҳаббат»да Абдулло Муборак ҳақида алоҳида мақола берадилар. Навоий Аттор келтирган Абдуллоҳ Муборак маноқибларидан бири — тавбасининг бошланиши ҳақидаги нақл беради: У бир канизак ишқига гирифторм бўлади. Бир киш кечаси тонгга қадар маъшуқа девори остида туради. Қор ва совукда қолади. Саҳар намози азонини хуфтон деб ўйлайди. Ўзига келгач, дейди: —эй Муборакнинг номуборак ўғли, сенга уят эмасми? Агар Имом намозда узунроқ сура қироат қилса, толиқардинг. Энди нафсинг ҳавосига тонг откунча мундоғ азоб тортарсен». Шундан сўнг Абдуллоҳ Муборак тавба қилиб, сулукка берилади. Худди шу нақл бу ерда ҳам келтирилади.

4. Зухд — дунё ва унинг лаззатлари орзуларидан кечиб, тоат—ибодат билан машғул бўлишликни англатади. Машойихлардан Жунайд: «Зухд шуки, мулкдан қўл, таъдан дил холи бўлғай». Зоҳид парҳезкор бўлиб, жисмоний халоват ва лаззатлардан сақланиб, дунё, молу жох, ёру ағёрнинг кўпу озига парво қилмайди. Муҳаммад пайғамбар: «Зоҳид шундай кимсаки, дунё яъни, ундаги хайриятларни еганда мўминданми ё кофирданми у қўрқмайди», — деган экан.

5. Мавлоно Шамсиддин Муидди Уча — XV асрда Жомда яшаган, суфийлар бошлиғи.

6. Тарж. ар.: кечаси безор.

7. Тарж. ар.: йил бўйи рўзадор.

8. Ухуд ғазваси — 624 й.да Абу Суфён бошчилигидаги 3 минг яхши қуролланган қўшин Муҳаммадга қарши қўшин тортади. Муҳаммад 700 қўшин билан уларга қарши чиқиб, Ухуд деган жойда жанг қилади. Жангда Муҳаммад бошидан яраланади ва тош тегиб икки тиши синади. Алининг жасорати билан мадиналиклар ғалаба қозонадилар. Бу ерда Муҳаммаднинг муқаддас жангда йўқотган икки тиши хотири учун Шамсиддин Муидди ўзининг 32 тишини суғириб ташлагани ҳақида сўз кетади.

9. Кичик Мирзо — Ҳусайни Бойқаронинг эгачиси Оқобегимнинг ўғли. Бобурнинг ёзишича «Бурунлари тағойисига мулозамат қилур эди. Сўнгра сипоҳийликни (ҳукумат хизмати, амалдорлик) тарк қилиб, мутолаага машғул бўлди. Дерларки, донишманд бўлуб экандур». Навоий «Мажолис ун—нафоис»да ёзади: «хўб таълик, тез идроклик, шўх зеҳнлик, қавий ҳофизалик йигит эрди. Оз фурсатда яхши толиби илм бўлди ва кўпроқ улум ва фунундин ўз мутолааси била вукуф ҳосил қилди. Шеър ва муаммони хўб англари эрди, балки кўнгли тиласа айта ҳам олур эрди. Бовужуди бу фазоил дарвешликларга мойил бўлиб, Макка зиёрати шарафига мушарраф бўлди». Бу ҳикоят кичик Мирзонинг ана шу дарвешликка мойиллигидан далолат беради.

10. Тарж. ар.: унга Оллоҳнинг раҳмати бўлсин.

11. Таваккул — Парвардигорга дилбасталик ва комил эътимод —ишончдир. Бу

маърифатнинг камолига боғлиқ мақом бўлиб, валийларга насиб қилади.

12. Тарж. ар.: Оллоҳга таваккал қилсин.

13. Шайх Ибромҳим Ситнаба — Иброҳим Адҳам саҳобаларидан. Куняси Абу Исҳоқ. Асли Кирмондан бўлиб, Ҳиротда яшаган, шу боис уни Ҳиротий ҳам дейишган. Қабри Қазвинда.

14. Қаноат — қисматдан рози бўлиш, нафсдан воқифликдир. Озга қонълик қаноатдир.

15. Мухбири содиқ — садоқатли хабар етказувчи. Муҳаммад пайғамбар (а. с.)га нисбатан қўлланиладиган ибора.

16. Шайх Шоҳ Зиёратгоҳий — XV асрдаги Хуросон машойихларидан бўлса керак.

17. Тарж. ар.: қаноат қилган азиз бўлади.

18. Тарж. ар.: тез даволанмайдиган демакдир.

19. Айюб — пайғамбар. Исҳоқ пайғамбарнинг набираси. Ривоятларга кўра Айюбнинг мол-дунёси, Роҳма исмли хотини, бир уй фарзандлари бор экан. У дунё лаззатларидан баҳраманд экан. Оллоҳ уни имтиҳондан ўтказмоқчи бўлади. Молу мулки қўлидан кетади. Айюб сабр қилади. Бир—бир болалари вафот этади, у сабр қилади. Касал бўлади, аъзой баданига яра тошади, ҳатто бу яралар қуртлаб кетиб, азоб беради, у сабр қилади. Роҳма унга меҳрибонлик билан хизмат қилади. Ннҳоят Оллоҳ Айюбга шифо бахш этади, Ҳавран элига пайғамбар қилиб жўнатади. Унга янгидан мол-дунё ва фарзандлар ато қилади. Адабиётда Айюб сабр қаноат тимсоли сифатида тилга олинади. «Айюб сабрини берсин» деган дуо халқлар орасида кенг тарқалган.

20. Тарж. ар.: таъзим [фақат] Аллоҳ амричадир.

21. Тарж. ар.: Шавқат Аллоҳнинг яратганигадур.

22. Тарж. ар.: Аллоҳнинг яратгани.

23. Тарж. ар.: Аллоҳ томонидан яратилган.

24. Хожа Абдулло Ансорий — Абу Исмои Абдуллоҳ бин Абий Мансур Муҳаммад ал— Ансорий — лақаби Шайх ул—ислом (396/1005—06 —481/1088—89), Ориф, ёзувчи, шоир ва донишманд. Жомий «Нафаҳот ул—унс»да ёзишича, қалами остидан чиққан нарсалари ёдида нақшланиб қолар экан. 1000 байт араб шоирлари шерларини ёд билгн. Хожа Абдулло Ансорий Қуръон тазкир ва тафсирида ўзини Хожа Имом Яҳъё Амморниг шогирди ҳисобланган. У соф сунний бўлган 300 минг ҳадисни, минг—минг исноди (далиллар билан) ёддан билган. Асарлари Нақли табақоти суфия», «Қошиф ул—асрор», «Муножотнома», «Муҳаббатнома», «Зод ул—орифин», «Қанд ул—соликин, «Қаландарнома», «Ҳафт ҳисор», «Илоҳийнома» ва б. Навоий «Насойим ул—муҳаббат»идаги Ансорийга бағишланган мақола Жомий асаридаги мақоланинг қарийб айнан таржимасидир.

25. Мансур — Ҳусайн бин Мансур Ҳаллож Байзавий Куняяти Абулғайс (857—922). Аттор «Тазкират ул—авлиё»да унинг мақоласидан кўплаб нақллар, кароматлар, қатлининг тафсилотларини келтиради. Унинг «Аналҳақ»ини тушунган тарафдорлари ва рад этган муҳолифларини ном-баном санаб ўтади. Жумладан, Шиблий айтган экан: «мен ва Халлож бир машраб (феъл—атвор, тариқат, дин) данмиз. Лекин мени девоналикка нисбат бердилар, омон қолдим. Ҳусайнни эса унинг ақли ҳалок қилди». Мансур Халлождан «ишқ нима?» деб сўраганларида: «Ўлдирилган, соврулган кун — ишқдир», — деб жавоб берган экан. Аттор Мансурнинг қай тарзда қатл этилишини ёзади: аввал тошбўрон қилинади, кейин қўлларини, сўнг оёқларини, чопиб, бурун, қулоқларини кесиб, кўзларини ўйиб, ташлайдилар. Ҳар бир аъзосидан жудо қилишаркан, Мансур жавоблар бериб турган, жумладан тилини қирқишдан аввал: «Бироз сабр қилинг сўзим бор, деб юзини осмонга қаратиб: Илоҳи, сенинг учун шу ранжни тортаётганларни (яъни, унга азоб бераётганларни) марҳаматингдан маҳрум қилма, уларни шу давлатдан бенасиб этма!» деб илтижо қилган экан. Аттор таъкидлайдики, намозшом пайтида Халложнинг бошини танидан жудо қилар эканлар, у табассум билан боқарди ҳар андомидан «Анал — ҳақ» эшитилар, оққан ҳар томчи қонидан «Оллоҳ» нақши зоҳир бўлар

эди», — деб ёзади.

Жомийнинг «Нафахот ул—унс», Навоийнинг «Насоим ул— муҳаббат» асарларида Мансур Ҳаллож ҳақида мақола мавжуд. Охирида (ҳар икки мақола айнан) Мансур Ҳалложнинг устоди Абу Амр бинни Усмон Маккий тавҳил (Худонинг яғоналигига ва улуғлигига эътиқод қилиш илми — С. Ғ.)да бир рисола ёзганлиги айтилади. Уни пинҳон тутар экан. Мансур уни яширинча олиб, ошкор қилади. Бу асар нозикликларини тушунмай, эл уни рад этади. Устод Ҳалложни «илоҳи, бировни анга гумонлаким, илик—аёғин кесгай ва кўзин ўйгай ва дорға тортқай, деб қарғаган экан.

Нимаики Мансур Ҳаллож бошига тушган бўлса, устоди дуоси билан бўлди», дейилади.

26. Таважжуҳ — зоҳиран, қалбан бутун борлигинг билан ҳаққа юз тутмоқликдир.

27. Ризо — тасаввуфда таваккулдан кейинги мақом бўлиб, солиқ

ўз нафси ризосидан кутилиб, Худо ирода қилган, тақдир этган нарсаларга рози бўлади (Ризо қазонинг аччиқлигига нисбатан дилнинг шоҳлигидир).

28. Тарж. ар.: Оллоҳнинг ахлоқларини қабул қилгувчилар, демакдир.

29. Халилуллоҳ — Иброҳим пайғамбарнинг лақаби.

30. Намруд — Иброҳим пайғамбарни ўтга ташлаган подшоҳнинг исми.

31. Ишқ тасаввуфда тариқатнинг энг муҳим мақомларидан. Унга фақат комил инсон етишади. Бу мақомда ошиқда шундай ҳолат юз берадики, у ўзидан бегона, ноогоҳ, замону макондан озод, махбуб фироқида куяди, ёнади, унга етишишга интилади.

32. Тарж. ар.: Ҳақиқатда Оллоҳ гўзалдур ва гўзалликни севади, демакдир.

33. Шайх Ироқий — Шайх Фаҳриддин Иброҳим Ироқий (1213, Ҳамадон —1289, Дамашқ). Ёшлигида Қуръони мажидни ёд олган ва ғоят гўзал кироат билан ўқишни ўрганган. 17 ёшида тасаввуфга майл қилган. Дарвешларга кўшилиб, Ҳиндистонда Закарийи Мултонийга шогирд бўлган ва унинг қизига уйланган. Макка ва Мадинага сафар қилиб, Бағдодда Шихобиддин Сухравардий суҳбатида бўлган. Куния ҳокими Муъиниддин парвона Тавқон шаҳрида унга хонақоҳ қуриб берган. Шом ва Мисрда ҳам бўлган. Қасида ва ғазаллардан иборат девонида 4800 байт ва Санойининг «Ҳадика»си пайравида «Ушшокнома» номли манзумаси бор. Асарлари ишқий ва ирфоний мазмунда. «Ламаот» номли насрий рисоласи ғоят машҳур бўлиб, унга Жомий шарҳ ёзган. Шайх Ироқийнинг қабри Дамашқнинг Солиҳия деган ерида Шайх Муҳйиддин ал—Арабий қабри оёғидадир. Унинг ёнида ўғли Қабириддин ҳам дафн қилинган.

35. Сиддиқ тасаввуфда сўзлари ва ишлари, билиму аҳволи, равишу ниятлари, табиати ва ахлоқи тўғри бўлган кишилардир. Сиддиқлар валоятнинг аъло ва нубувватнинг адно (қуйи) даражасида турадилар.

35. Тарж. ар.: қудратли подшоҳ хузурида, демакдир.

36. Шайх Абу Саид Ҳарроз — Аҳмад бин Исо Бағдодий (ваф. 277/890—891). Уни «Лисон ут—тасаввуф» (тасаввуф тили) деб улуғлаганлар. Асли Бағдоддан, Иккинчи табақа машойихларидан. Лақаби Ҳарроз (пайабзал ямоқчиси). Муҳаммад бин Мансур Тусийнинг шогирди: Зуннун Мисрий суҳбатида бўлган. Тасаввуфда 400 асари борлиги Аторнинг «Тазкират ул-авлиё»сида қайд этилган.

III қисм

1. Жаъфар — Камолиддин Жаъфар бинни Али Табризий (ваф. 1456—58, Бухоро). Шоҳрух замонида камол топиб, Бойсунқур мирзо (1399 — 1434) даврида котиби ва мусаввирларнинг бошлиғи бўлган. Шу боис жаъфари Бойсунқурий деб имзо чеккан. «Сулс», «наسخ», «риқоъ», «райҳон», «тавкеъ» ва «шикаста» хатларининг мумтози бўлган. Фирдавсий «Шоҳнома»си Низомий «Хусрав ва Ширин»и, Ҳасан Дехлавий «Девони», Саъдийнинг «Гулистон»и, Ҳофиз девонини кўчирган ва бу мўътабар қўлёзмалар Техрон, Париж, Истамбул, Лондон, Ленинград

шаҳарларининг нуфузли китобхона ва музейларида сақланади.

2. Азҳар — Азҳар Табризий (1422, Табрез — 1502/03, Байтул-муқаддас). Жаъфар Табризийнинг шогирди, хаттот Мирали ва Жаъфардан сўнг «Настаълик» хатининг учинчи устоди ҳисобланади. «Сулс»ни олий даражага олиб чиққан сабабли —«усули шашгона» (ситта) устоди ҳам саналади. Жалолиддин «Маснавий»си, ибни Яминнинг «Муқаттот» (қитъалар)и, Низомий ва Хусрав Дехлавийнинг «Хамса»ларини китобат қилган. Бу нодир қўлёмалар Техрон, Истамбул, Лоҳур, Манчестр, Нью—Йорк шаҳарлари китобхоналари ва музейларида сақланади.

3. Абдулҳай (1360, Боғдод —1420, Самарқанд) — хаттот ва мусаввир. Султон Увайсий Жалоирий саройида, Боғдодда яшаган. 1393 й. Темур Ироқни истило қилганда Абдулҳайни Самарқандга олиб келиб, ўзининг тасвир устахонасига бошлиқ қилиб тайинлаган. Унинг «Бат» (ўрдак), «Жанг манзараси» ва «Гулистон» ҳикоятларига чизган расмлари давримизгача етиб келган. Умри охирида иртижоъчи доиралар таъсирида ўз санъатидан воз кечган ва кўп расмларини куйдириб ташлаган. «Насх», «сулс» ва «риқоъ» хатларини гўзал битган. Бу ерда моҳир хаттот сифатида номи келтирилади

4. Моний — Қадимий афсоналарга кўра Румда яшаган наққош. Нубувват даъво қилиб, наққошликни ўзининг мўъжизаси деб халойиқни ишонтиришга интилган. «Аржанг» («Аржанг», «Арсанг» номида ҳам учрайди) номли асар ёзган дейлади. Бу асарнинг бир нусхаси Ғазнада мавжуд деган маълумотлар бор. Дейдиларки, Моний «Аржанг»ни бир ғорда сақлаган экан. Ғорнинг деворларига турли—туман гўзалларнинг расмларини ва манзараларини чизган экан. Бу ғорни «Нигористони Моний» деб аташар экан. Мумтоз адабиёт вакиллари (Рудакий, Фирдавсий, Низомий, Навоий ва б.) Монийни буюк рассомнинг тимсоли сифатида талқин қиладилар.

5. Аторид — Уторид — Меркурий сайёраси. Мифологияда бу юлдуз ёзувчиларнинг ҳомийси ҳисобланади. «Дабир» деб ҳам юритилади. Уторид ҳоким бўлган буржларда туғилганлар зеҳнли, хийлагар бўлар эмиш. Дўст юлдузлари — Қамар, душманлари Шамс ва Зухра эмиш.

6. Юсуф Канъоний — Яъқуб пайғамбарнинг ўғли, ҳаёти ва қиссаси Куръони каримда «Юсуф» сурасида келтирилган, лақаби Синодир. Юсуф пайғамбарликка ноил бўлган. У гўзаллик ва эзгулик тимсоли сифатида Шарқ адабиётига кирган. У ҳақда кўп қисса ва дostonлар яратилган, жумладан, X асрда Абулмуайяд Балхий Бахтиёрий, Амъак Бухорий дostonларн яратилган. Фирдавсийга нисбат берилган Юсуф ҳақидаги қисса муаллифи Амоний деган шоир эканлиги маълум бўлди: XI асрда бу мавзуъда Масъуд Ҳиравий, Озори Тусий, Масъуд Кумий, Масъуд Дехлавий, XV — XIX асрларда шоирлар ўнлаб дostonлар яратдилар. Туркий забон адабиётларда Али (XII), Ҳамидуллоҳ Чалабий (XI) дostonлари ёзилди. Нозим Ҳикмат «Юсуф Канъоний» номли асар ёзди. Немис ёзувчиси Томас Мани 1926—33 йилларда бу мавзуъда қатор романлар ижод қилди. Ўзбек адабиётида «Юсуф ва Зулайхо» дostonини Дурбек ёзган, дейлади. Лекин Афғонистонлик олим Муҳаммад Яъқуб Воҳидий Жузжоний бу дoston муаллифининг номи Ҳомиди Балхий эканлиги ҳақида маълумот эълон қилди.

7. Анкар ал—асвот — а.: Энг ёқимсиз товуш, овозни англатади.

8. Юсуф Андигоний — «Бадиий» тахаллуси билан ёзган шоир. Навоий «Мажолис ун—нафоис»да таъкидлашича, таҳсил учун Самарқандга борганида, у Андижондан келган ва бирга бўлишган. Кейин Ҳиротда яшаган. Навоий унинг яхши шеърлари борлигини, арузни билишлигини, муаммо рисоласи борлигини таърифлайди. «Бирмунча такаббур ҳам бор эди», деб қайд қилиб ўтади. Лекин Юсуф Андижонийнинг овозга алоқадор жихати ҳақида тазкирада сўз келмайди. Бинобарин, бу ерда Навоий нимани кўзда тутаётганини аниқлаш мумкин. Балки шоир чиройли овоз билан шеър ўқиган, балки хушовоз хонанда бўлгандир.

9. Салмон — қаранг: шу китоб 25—б.; 35—изоҳ.

10. Жоруллоҳ — бу ном билан Маҳмуд Хоразмий — Абулқосим Маҳмуд бин Умар

Замахшарий (467/1074 — 538/1143 — 44) Асли Хоразмнинг Замахшар шаҳридан адабиёт ва луғат илмида катта ишлар қилган олим, маълум муддат Каъба мужовири (Каъба ёнида яшаган) бўлгани учун Жоруллох (оллоҳнинг қўшниси) лақаби билан машҳур бўлиб кетган. Бир оёғидан айрилган эканлиги ҳақида маълумотлар бор. «Кашшоф», «Асос ул—балоға», «Мукадима дар луғат» каби асарлар ёзган.

11. Бу ерда Навоий Замахшарийнинг «Кашшоф» (кашф қилувчи, очувчи, тушунтирувчи, маънодор, пухта) асарини намуна сифатида келтирмакда.

12. Тарж. ар.: У ягонадур ва унинг шериги йўқдур. Оллоҳдан ўзга илоҳ йўқдир.

13. Жилла жалолаҳу умма ва умма навалаҳу ва ло илоҳа ҳайраҳу — а.: Буюклиги яна ҳам юксалиб, неъматлар умумий бўлсин. Ундан ўзга илоҳ йўқ.

15. Тарж. ар.: Оллоҳ санга қандай яхшилик қилса, сен ҳам бошқаларга шундай яхшилик қилгин.

16. Нух — пайғамбар. Ривоятларга кўра, одамларни имонга даъват қилиб мақсадига эриша олмай саросимага тушган Нухга «Кема яратгил», — деб ваҳй келади: кема тайёр бўлган тўфон аломатлари кўринади. Нух оиласи, бир қанча мўминлар ва ҳар тур ҳайвондан бир жуфтдан олиб кемага чиқади. Унинг ўғли Ём «мен тоққа чиқиб, қутилиб қоламан», — дейди. Кема даҳшатли далғалар орасида сузиб юради.

Ниҳоят, Оллоҳнинг қудрати билан бўрон тўхтади. Олам бошқа олам бўлади. Нухнинг уч ўғли Сом, Ҳом ва Ёфасдан инсонлар яраладилар. Нухни иккинчи Одам деб таърифлайдилар. Нух 1000 ёки 250 й. яшаган эмиш. Шунинг учун халқ орасида «Нух умри» деган тушунча кенг тарқалган.

Адабиётда Нух умри, тўфонларга бардош берган ошиқ, тўфон эса ошиқнинг, кўз ёши сифатида қаламга олинган. Бу ерда Навоий Нух умрича умрим бўлса ҳам давр аҳли бевафоликлари ва замон хайли беҳаёликларини ёзиб тугатишим маҳол, — демоқда.

17. Лукмон — Шарқ халқлари орасида Лукмони ҳаким номи билан машҳур асли ҳабаш бўлиб, Довуд пайғамбар замонида яшаган экан. У кимнингдир солиҳ қули бўлган, кейин озод қилинган, деган ривоятлар ҳам бор. Кўп билимларни айниқса, табобатни яхши билган Лукмон умри охирида ақлдан озган экан. Жомий «Нафаҳот ул-унс»да «Шайх Лукмон Сарахсий» деб мақола беради ва унинг дунёдан ўтган чоғида машҳур шайхлардан Абу Сайд Абул Хайр ва Абул Фазл Ҳасанлар тепасида бўлганларини ёзади.

Жомий Лукмоннинг «Илоҳи, подшоҳларнинг қуллари қариб колганда, уни озод қиладилар. Сен азиз подшоҳсан, мен сенга бандилиқда қаридим, озод қил», — деб илтижо қилганида, ғойибдан «Эй Лукмон» сени «Озод қилдим» деган нидо келган. Унинг озодлиги шунда эдики, ақли олинган эди», — деб ёзади. Бу ерда Навоий Лукмоннинг оддий бир кул бўлган ҳақ инояти билан ҳаким ва набийликка ноил қилинганига диққатни қаратади.

18. Тарж. ар.: яхшилик қанотлари йўқ бўлмайдиган ва йўқ бўлмади.

19. Тарж. ар.: Тоқат қилиб бўлмас нарсдан қочиш.

20. Тарж. ар.: Сенга буйруқ қилингандек тўғри бўл.

21. Тарж. ар.: Қаноат қилган азиздур.

22. Тарж. ар.: Ярамасликлар онаси.

23. Тарж. ар.: Икки дунё (бу ва нариги дунё)да муқаддас — шариф инсондир.

24. Тарж. ар.: Ифлос бўлмоқ.

25. Тарж. ар.: Оллоҳ таоло уларнинг руҳларини муқаддас қилсин.

26. Шайх Боязид Бистомий — Тайфур бин Исо бин одам бин Сарушон (ваф. 280/873—74) улуғ машойихлардан, буюк авлиёлардан. Жомий биринчи табақага мансуб, деб ёзади. Жунайд Боязид ҳақида: «Бизнинг орамизда Боязид малоикалар орасида Жаброил кабидур», — деган экан.

Аттор «Тазкират ул—авлиё»да Боязид Бистомий ҳақидаги макрлатларда 125 нақл, каромат

ва ҳикматлар. Шайх Боязиднинг меърожи, «ҳамд», «Шайх Боязиднинг муножати» деб номланган алоҳида боблар беради. Навоий бу ерда пир иршодидан четга чнқиш солиқ учун хатарли, деган тушунчанинг исботи учун Боязид Бистомий ҳақидаги бир нақлга эътиборни тортади.

27. Ҳорун ар—Рашид (763 ёки 766, Боғдод — 809, Тус) аббосийлар сулоласининг бешинчи халифаси. Унинг даврида деҳқончилик, хунармандчилик, тижорат, илм—фан ва маданият равноқ топган. «Минг бир кеча»даги нақлу ривоятларда у адолатли ҳукмдор сифатида тилга олинади.

28. Шайх Баҳлул — Ҳорун ар—Рашид даврининг машойихларидан, замона алломаси Умар Куфийнинг ўғли бўлган. Ўзини девонавашликка солиб, жамият норасоликлари ва аёну ашрофлар риёкорлигини фош этиб юрган. Лекин Шайх Баҳлулнинг жунуни бор, деб уни жазолашмас эканлар. Навоий Ҳорун ар—Рашид билан Баҳлул орасидаги бир суҳбатни шукр ва қаноат бобидаги ўз ўғитларига мисол тарзида келтиради.

29. «Хуш» сўзининг арабча ёзилишидаги ҳарфлар йиғиндисидан «абжад ҳисоби» билан 906/1500 — 1501 й. чиқади.